

Сумський державний університет
Південно-Західний державний університет (Курськ)

**ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА:
ПРОБЛЕМИ МИНУЛОГО І СЬОГОДЕННЯ**

Збірник матеріалів
Міжнародної науково-практичної конференції
У двох частинах
Частина 2
У двох томах
Том 1

(Суми – Курськ, 18 квітня 2014 року)

Суми – Курськ
2014

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Звагельський В. Б. (Суми, Україна), канд. філол. наук;
Камберова Р. (Софія, Болгарія), канд. філол. наук;
Куліш А. М. (Суми, Україна), д-р юрид. наук;
Нестеренко В. А. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Світайло Н. Д. (Суми, Україна), канд. філософ. наук;
Пашин В. П. (Курськ, Росія), д-р іст. наук;
Петрищева Н. С. (Курськ, Росія), канд. іст. наук;
Рамач Я. (Новий Сад, Сербія), д-р іст. наук;
Хлопова І. Є. (Курськ, Росія), канд. іст. наук.

Видання рекомендовано до друку рішенням вченої ради юридичного факультету Сумського державного університету (протокол № 9 від 03.04.2014 р.)

Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2-х част. Ч. 2 : у 2-х томах (Суми – Курськ, 18 квітня 2014 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, В. М. Звагельський, Р. Камберова та ін. – Суми – Курськ : Сумський державний університет, Південно-Західний державний університет, 2014. – Ч. 2, Т. 1. – 200 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, вчених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 861 від 9 грудня 2013 р.), присвячені актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

На обкладинці: Перший у світі монументальний пам'ятник Тарасу Шевченку. Встановлений у жовтні 1918 р. у м. Ромнах на Сумщині. Скульптор І. П. Кавалерідзе.

© Сумський державний університет, 2014

© Південно-Західний державний університет, 2014

ВПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ СРСР МАГНІТНО-ІМПУЛЬСНИХ УСТАНОВОК, РОЗРОБЛЕНИХ У НТУ «ХПІ»

Використання імпульсної енергії знаходить все більше видів застосування в техніці, технології, дослідницькій апаратурі та інших сферах науки та виробництва. Необхідність створення нових конструкцій різного рівня складності зумовлена швидким розвитком промисловості та техніки [1, с.9]. Питанням магнітно-імпульсної обробки металів у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» займаються вчені з 1963 р. Впродовж багатьох років співробітниками розроблено більше 30 різних видів магнітно-імпульсних установок (МІУ), а річний економічний ефект від впровадження однієї установки МІУ сягав у середньому 30 000 рублів [2, с.103-105].

Установка типу МІУ-20 створена наприкінці 1964 р. та є першою з промислових установок, що розроблені в ХПІ [3, с.4-5]. Удосконалення та змінення параметрів установки проводилось в залежності від поставлених виробничих задач. Таким чином з'явилися її модифікації МІУ-20/1, МІУ-20/2, МІУ-20/3, МІУ-20/4, МІУ-20/5, МІУ-20/6 та інші. Установку МІУ-20/1 впроваджено для виготовлення перехідного штуцера на Авіаційному заводі (м. Київ), а річний економічний ефект від впровадження склав 20 000 руб. Магнітно-імпульсна установка МІУ-20/2 на протязі 1967-1969 рр. була впроваджена на багатьох заводах та підприємствах: на Харківському заводі транспортного машинобудування ім. В.О.Малишева для пробивання отворів; на «Морфізприбор» (м. Ленінград) для калібровки титанових труб (при цьому річний економічний ефект від застосування установки склав 9 000 руб); на заводі радіорелейних приборів (м. Дніпропетровськ) для зварювання труб з різних матеріалів для побутових холодильників (річний економічний ефект – 25 000 руб); на Машинобудівному заводі (м. Куйбишев) для виготовлення деталей різного профілю із трубчатих та листових заготовок (річний економічний ефект від її впровадження склав 30 000 руб); на Машинобудівному заводі (м. Москва) для опресовки спеціальних кабельних наконечників з бронзи (річний економічний ефект від впровадження 7 500 руб); на Московському заводі ім. І.О.Лихачева для зварювання труб з алюмінію з трубами з міді (економічна ефективність склала 20 000 руб), та на інших відомих підприємствах [4, с.20-26].

Установку МІУ-6, розроблену у 1966 р., застосовано на Авіаційному заводі (м. Харків) для обтиску гайок, та створення герметизації в поточній автоматичній лінії. Впровадження даної установки дало економічний ефект 10 000 рублів у рік [4, с.24].

Дослідно-промислова установка МІУ-50 створена у ХПІ в 1968 р. та впроваджена на підприємстві п/с В-2289 (м. Дніпропетровськ) для збирання та роздачі алюмінієвих труб (річний ефект від впровадження 30 000 руб). Модифікацію установки МІУ-50/1 впроваджено на заводі «*Прогрес*» (м. Куйбишев) з метою виготовлення деталей різного профілю з трубчатих та листових заготовок кольорових металів (економічний ефект від застосування установки склав 40 000 руб) [5, с.4-8]. Установка МІУ-20 ОКЕФ, що створена у 1988 р., призначена для магнітно-імпульсного очищення коронуючих електродів електрофільтрів. Ця установка впроваджена для очистки коронуючих електродів горизонтальних електрофільтрів від шару пилу при заданих параметрах температури [6, с.2-4].

Магнітно-імпульсна установка МІУ-30 виготовлена у травні 1989 р. [7, с.4], призначена для різних видів обробки металів тиском: зварювання, збирання вузлів, опресовки, виготовлення отворів, витягування та інше [8, с.3]. Дана установка впроваджена для очистки вагонів-цементовозів від бетонних залишків на зовнішніх та внутрішніх поверхнях вузлів вагонів шляхом дії магнітних полів. Разом з Харківським інститутом інженерів залізничного транспорту проводились випробування на вагонах в залежності від ступені забруднення. Результати цих випробувань показали якісну оцінку очищення від бетонообразних залишків [9, с.3-9].

Досвід впровадження установок магнітно-імпульсної обробки металів, у порівнянні з іншими методами обробки металевих деталей тиском, визначив багато переваг МІУ: покращення характеристик оброблюваного матеріалу (при однаковому ступені деформації матеріал має менше спотворювань ніж при статичній деформації); відсутність передатного середовища при формоутворенні (ця властивість дозволяє формувати металеві деталі через ізоляційні покриття, перегородки, стінки вакуумних камер та ін.); висока продуктивність технологічного процесу МІУ (сягає 3600 операцій за годину); можливість автоматизації та механізації технологічних процесів (енергія, що використовується для формоутворення може бути задана на відстані з точністю до 1%); простота обслуговування та майже повна відсутність шкідливих чинників для здоров'я працівників при роботі установок (МІУ працюють безшумно,

елементи та вузли установок не потребують змашування, відсутнє агресивне середовище при роботі); установки повністю автоматизовані – для керування та контролю роботи достатньо однієї людини [10, с.4-8].

1. *Лившиц А.Л.* Импульсная электротехника. / А.Л.Лившиц, М.А.Отто. – М.: Энергоатомиздат, 1983. –352 с.
2. Наши звездные годы. 1930-1996 гг. / И.М.Шептун, В.В.Конотоп, Г.Ф.Нескородов и др. – Харьков: «Колорит», 2012. – 232 с.
3. *Белый И.В.* Разработка и исследование магнитно-импульсных установок применительно к формообразованию трубчатых металлических заготовок»: дис. к.т.н. / И.В.Белый. – Харьков: ХПИ им. В.И.Ленина, 1967. – 196 с.
4. Державний архів Харківської області, ф.Р-1682, оп.13, од. збер. №3456, 1970. – С.20-26.
5. *Белый И.В.* Инструкция по эксплуатации магнитно-импульсной установки для обработки металлов давлением типа МИУ-50/1. – Харьков, 1968. – 60 с.
6. *Конотоп В.В.* Устройство магнитно-импульсной очистки коронирующих электродов электрофильтров (пояснительная записка №40662) / В.В.Конотоп, Л.Т.Хименко, Ю.С.Огибалов. – Харьков, 1988. – 19 с.
7. *Горкин Л.Д.* Паспорт магнитно-импульсной установки МИУ-30 / Л.Д.Горкин, В.В.Конотоп, Л.Т.Хименко. – Харьков, 1989. –7 с.
8. *Конотоп В.В.* Руководство по эксплуатации магнитно-импульсной установки МИУ-30 / В.В.Конотоп, Л.Т.Хименко. – Харьков, 1989. –30 с.
9. *Руднев Е.А.* Программа эксплуатационных испытаний опытного образца магнитно-импульсной установки типа МИУ-30 (конструкция ХПИ) / Е.А.Руднев, С.Г.Жалкин. – Харьков, 1989. – 10 с.
10. *Белый И.В.* Технологические возможности магнитно-импульсного метода обработки металлов. Учебное пособие / Белый И.В. – Харьков, 1976. – 42 с.

ВАСИЛЬЕВ К.К.

ИЗ ИСТОРИИ УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛИЗМА: ИВАН ЛУЦЕНКО (1863-1919)

За последние 20 лет появились многочисленные публикации о докторе медицины Иване Митрофановиче Луценко, которые не только не дают ясности его биографии, но, на наш взгляд, вносят путаницу в головах читателей. Остановимся на некоторых работах.

Григорий Зленко и Александр Мошич в своей публикации приводят высказывание П.Скоропадского о Луценко [1]. Приведем и мы эту цитату из воспоминаний Павла Скоропадского: *«Он [Луценко – К.В.] был каким-то фанатиком, ненавидевшим все русское* [здесь и далее подчеркнуто нами – К.В.], *хотя это не помешало ему дослужиться в России, будучи военным [врачом], до чина надворного советника. В денежном отношении честный, но недалекий, чрезвычайно честолюбивый, хотевший во чтобы*

то ни стало играть первую скрипку. Судьба потом надолго свела его со мною, и я убедился, что не ошибся в своей первоначальной оценке» [2, с.100]. В другом месте Скоропадский дает следующее разъяснение, что он понимает под «фанатиками»: «среди них много узких фанатиков, в особенности в смысле исповедования идеи ненависти к России» [2, с.52]. Слово «недалекий» в статье Г.Д.Зленко с соавтором пропущено, а «ненавидевший все русское» заменено на «любящий все украинское». Вышло, что любить все украинское равносильно ненавидеть все русское. С точки зрения украинского националиста может быть это так, но как мы видим, в результате этой подтасовки под пером биографов создается мифический образ такого ангела-патриота, но вовсе не фанатика-националиста Луценко. Именно эта статья послужила основой для биографической справки о И.Луценко в «Енциклопедії історії України» (2009. – Т.9), которая полностью выложена в Интернете.

В начале 2013 г. связи с 150-летием И.Луценко издана монография кандидатов исторических наук, доцентов Тараса Винцовского и Александра Музычко [3]. Авторы вроде бы приводят большое количество исторических источников, однако выборочно. Так, сведения для биографии Луценко мы находим в воспоминаниях Юрия Липы, которые игнорируют два одесских автора. Ю.Липа пишет, что большое участие в событиях 1917 г. принимали не социалисты. Организация «Вільного козацтва» была в руках «тодішніх націоналістів, на чолі з І.Луценко», было одесское тайное, военное «братство мазепинців» с его первой заповедью: «З ворогом не розмовляй [не разговаривай – К.В.], – бий його просто в лоб, та й годі!», был и со своей группой «гарячий імперіаліст і антисеміт» Николай Михновский [4]. Империалист и антисемит Н.Михновский и И.Луценко были соратниками, по утверждению Т.Винцовского и А.Музычко, а Юрий Липа – идеолог ультранационалистов империалистического пошиба – уверяет: «імперіалізм – експансія, це слово, що кожний народ несе з собою, якби він то не прикривав і як він того б не називав» (империализм – экспансия, это слово каждый народ несет с собою, как бы он это не прикрывал и как бы это не называл) [5, с.6]. «Через самообмеження в своїх домаганнях стаємося підозрілими в очах світу <...> – Гай, гай, – міркують вони, – що ж за тихий, неімперіалістичний народ, що нічого не хоче чужого!» (Через самоограничение в своих притязаниях становимся подозрительными в глазах мира <...> – Эй, эй, – рассуждают они, – что же это за такой тихий, неимпериалистичный народ, который

ничего не хочет чужого) [5, с.8]. И.Луценко упоминается в секретном апрельском письме 1918 г. австрийского генерал-майор Вальдштеттена, как «друг Австрии» [6, с.117], а в комментариях советского издания этого документа отмечено: «Луценко – лидер партии самостийников. Организатор еврейских погромов на Украине» [6, с.204]. Пока мы не нашли свидетельств подтверждающих организацию И.Луценком погромов. Вместе с тем надо отметить, что украинские националисты отличались антисемитизмом – выше мы приводили цитату Ю.Липы об антисемите Н.Михновском. Авторы же монографии о Луценко умалчивают об антисемитизме своего героя.

О Луценко писал Г.Гришко в воспоминаниях об Одессе 1917 г. [7]. Мемуарист отмечает, что как только «новик» попадал в поле зрения украинских националистов, они, прежде всего, требовали, чтобы он перекрестился и прочитал «Отче наши», а также обращалось внимание, чтобы фамилия была украинская. После этого новичка начинали обрабатывать «свідомі» [сознательные – К.В.] старшие товарищи и, когда становилось ясно, что это определенный их человек, его допускали к рефератам и докладам Луценко. После этого молодой военнотружачий воспламенялся искрой национализма и становился не просто «свідомим українцем», а «крайнім шовіністом». Эти крайние шовинисты, по воспоминаниям одного из них – Г.Гришко – собирались в квартире Луценко. Мемуарист рассказывает об одном апрельском заседании 1917 г., на котором Луценко читал доклад. Он говорил, что главное внимание необходимо обратить на немцев. С помощью Германии можно будет иметь отличную военную технику, военных инструкторов, хороших офицеров генерального штаба и, что такие переговоры и подготовительная работа в этом направлении уже ведется («такі переговори й підготовка праця в цьому напрямі вже ведеться»). Какие конкретно переговоры велись с немцами военным врачом России Луценком с единомышленниками в тяжелую для нашей родины военную весну 1917 г. мы не знаем. Возможно, дальнейшие исследования в архивах ФРГ и Австрии помогут ответить на этот вопрос. Луценко говорил и о том, что необходимо подготовить общественность к мысли, что все украинские земли, будь то Надднепрянщина, Галиция, Буковина, Бессарабия [ныне Молдова – К.В.], Кубань и другие земли украинского народа, требуется объединить в единое большое самостийное соборное украинское государство. И самостийникам придется приложить большие усилия и работать на всех направлениях борьбы за освобождение

Украины в её исторических границах «од Сяну по Кавказ» (от Сана по Кавказ; Сан, а на украинском Сян, река протекающая по территории Польши и Украины). Как видим, Луценко, также как и его соратник Михновский и одессит Ю.Липа, был идеологом украинского имперского национализма. А когда, говорил далее Луценко в далеком 1917 г., для государственного строительства не будет хватать специалистов, можно будет нанять иностранцев – за деньги можно сделать все. Одно лишь требуется – решительно быть против управленцев «москалів, жидів та поляків» по той причине, что они наши враги с давнейших времен. Из воспоминаний бывшего российского прапорщика периода первой мировой войны Г.Гришко мы узнаем, что Луценко не ограничивался только агитацией в Одессе. Он все время был в разъездах «по цілій Україні» (по целой Украине) – ездил по Кубани, Бессарабии, Екатеринославщине [Екатеринослав, ныне Днепропетровск – К.В.], Киевщине, Вольни, Харьковщине. Гришко пишет, что стремлением группы «самостійників» во главе с Луценко было «рвати Росію на шматки, шкочити їй [вредить ей – К.В.], де тільки можна й як можна».

Всего, что здесь приведено из воспоминаний украинского националиста Г.Гришко, вы не найдете у Т.Винцковского и А.Музычко, хотя на эти воспоминания есть ссылка в их монографии. Вступительное слово к книге одесских историков написал профессор Сергей Квит, тогда президент Национального университета «Киево-Могилянская академия», а ныне – март 2014 г. – он министр образования и науки Украины. Отметив не к месту о теперешнем «апофеозе російського шовінізму», С.Квит пишет, что жизненный путь Ивана Луценко имеет не только исторический интерес, но политическое звучание для сегодняшнего дня, и книга одесских историков может быть использована для университетских курсов и усовершенствования региональных школьных программ. У нас вызывает сомнение, что украинский ультранационалист или, если использовать терминологию С.Квита, украинский «шовинист», русофоб и антисемит может служить примером для подрастающего поколения. Впрочем, проф. Квит предлагает вкладывать в юные головы биографию доктора Луценко в обертке «відповідального [ответственного – К.В.] українського інтелектуала».

Итак, на примере рассмотренных жизнеописаний И.Луценко видно, как в современной Украине при поддержке министра образования и науки происходит мифологизация ультранационалистов. Т.Винцковский и А.Музычко видят в Иване Луценко «українця нового типу», но многие придерживаются другого мнения, справедливо считая, что крайним политическим течением с

империалистическими замашками в ХХІ в. нет будущего. Здесь мы не имеем возможности более подробно остановиться на жизни и деятельности И.М.Луценко, поэтому отсылаем к нашим предыдущим публикациям об украинском националисте, а последняя опубликованная наша статья в журнале *«История медицины»* (2014, №1).

1. *Зленко Г.Д.* Видатні особистості української історії (Іван Митрофанович Луценко – доктор медицини, гомеопат, державний діяч) / Г.Д.Зленко, О.П.Мошнич // Украинский гомеопатический ежегодник. Труды VI Конгресса. – Одесса, 2003. – С.45-48.

2. *Скоропадский П.* Воспоминания. Конец 1917 – декабрь 1918 / П.Скоропадский. – К.; Филадельфия, 1995. – 493 с. Воспоминания написаны и опубликованы на русском языке, однако изданы с титульным листом на украинском языке: «Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918».

3. *Вінцовський Т.* Іван Митрофанович Луценко (1863-1919): український націєтворець / Т.Вінцовський, О.Музичко. – Київ, 2013. – 351 с.

4. *Липа Ю.І.* Два роки. Сімнадцятий і вісімнадцятий / Ю.І.Липа // Альманах «Нового часу». («Календар для всіх»). На рік 1938. – Львів, 1937. – С.9-17.

5. *Липа Ю.І.* Наш оптимізм і його підстави / Ю.І.Липа // Чорноморський збірник. – Одеса, 1944. – Кн.4. – С.5-9.

6. Крах германской оккупации на Украине. (По документам оккупантов). – Б.м., 1936. – 207 с.

7. *Гришко Г.* 1917 рік в Одесі. (Спомини з часів визвольних змагань) / Г.Гришко // Розбудова нації. – 1930. – Число 5-6. – С.128-135; Число 7-8. – С.178-187; Число 9-10. – С.237-245; Число 11-12. – С.281-292.

ВЕРГУН С.І.

ТРАНСПОРТНА ЖАНДАРМЕРІЯ В УМОВАХ БОРОТЬБИ З РЕВОЛЮЦІЙНИМ РУХОМ

Сьогодні термін *«революція»* запалює серця кожного громадянина України, адже на фоні останніх подій ми вийшли на якісно новий рівень самоідентифікації та самосвідомості. Будь-яка революція має дві сторони учасників: безпосередньо революціонерів, тобто прихильників і правоохоронні структури, які у більшості випадків складають основу антиреволюційного руху.

Інститут транспортної жандармерії був досить важливою структурною ланкою у правоохоронній системі Російської імперії, і мав досить широке коло повноважень. Особливої уваги потребує дослідження діяльності військовослужбовців Київського жандармського поліцейного управління залізниць в контексті антиреволюційної діяльності імперської правоохоронної системи на початку ХХ ст. з можливим застосуванням подібних заходів до сучасних умов.

Історіографію нашого дослідження становлять дослідження: Ю.Гончарової [3], Т.Деревніної [5], Н.Єрошкіна [6], Г.Колпакіді [12], П.Зайончковського [7], О.Ярмиша [13; 14], Д.Мамлеєвої [8], А.Чайковського [10; 11], М.Щербака [11]. У ході вивчення даної проблеми важливе значення мають архівні матеріали Центрального Державного історичного архіву міста Києва, а саме фонди Київського ЖПУЗ та підконтрольних йому відділень [1; 2].

Початок ХХ ст. сколихнув Російську імперію 9-вальною хвилею революційних настроїв суспільства, які переросли у справжній шторм – Першу російську демократичну революцію. Небачені раніше масштаби вилилися у масових бунтах, страйках та повстаннях. У таких умовах самодержавна правоохоронна система мала приймати нові методи боротьби з революціонерами. Транспортна жандармерія опинилася у складній ситуації, адже найбільш революційними осередками частіше всього були залізничні майстерні, що знаходилися у зоні контролю військовослужбовців ЖПУЗ. Підтвердженням цього є той факт Всеросійського загального жовтневого страйку 1905 р., так 6 жовтня відбувся залізничний страйк у Москві, а вже 10 жовтня 1905 р. у Харкові почали страйкувати робітники та службовці Курсько-Харківсько-Севастопольської та Харківсько-Миколаївської залізниць [4, с.37]. 11 жовтня 1905 р. до Всеросійського страйку приєдналися робітники й службовці Поліських залізниць, що стало причиною припинення руху поїздів, і паралізувало рух на Києво-Варшавській лінії [9, с.142.]. 17 жовтня ця акція стала загальноросійською, торкнувшись багатьох міст українських губерній (Катеринослава, Києва, Одеси, Миколаєва, Полтави та ін.). За таких обставин боротьба зі страйковим рухом на залізницях набула одного із першорядних завдань у діяльності жандармських поліцейних управлінь залізниць, яку вона здійснювала у взаємодії з загальною поліцією, охоронними відділеннями, частинами регулярних військ і передбачала недопущення організації антиурядових виступів та вжиттю запобіжних заходів щодо припинення розпочатих робітниками залізниць страйків [4, с.25].

Однією з причин революційних проявів на залізничних територіях була можливість швидкої передачі забороненої цензурою революційних преси, літератури чи агітаційного матеріалу. Про це свідчать архівні документи, так у наказі по Фастовському відділенню Київського ЖПУЗ №16, від 13 травня 1902 р: *«В ночь на 9 сего мая [1902 р.] один из путевых сторожей нашел на 238 верстве несколько гектографированных листов с преступной прокламацией к солдатам... и поделился с другим сторожем, а тот передал несколько штук этих листов крестьянам соседней деревни... Предписываю унтер-офицерам немедленно обойти свои районы*

и разъяснить путевым и барьерным сторожам, ремонтным рабочим, стрелочникам и прочим служащим, что в случае нахождения ими в районе железной дороги разных каких-либо преступных прокламаций – таковые немедленно должны быть представлены станционному жандарму во избежание строгой ответственности по закону» [2, арк.94].

Варто звернути увагу, на те, що у бурхливий революційний період військовослужбовці транспортної жандармерії мали слідкувати за фотографуванням на залізницях, у вагонах та на станціях і при виявленні такого факту без відповідного на те дозволу, мали обов'язково затримати порушника а фотоматеріал вилучити, це підтверджено архівними документами, так у листі ад'ютанта Вінницького ЖПО фон Циглера, про затримання підозрюваного у шпигунстві громадянина США: «...при стоянке поезда №7, на ст. Винница, унтер-офицером Слюсаренко был замечен в вагоне второго класса пассажир, снимавший ручным аппаратом пассажирские здания; по краткой стоянке поезда Слюсаренко поместился в поезд, задержал заподозренного в шпионстве, доставил на ст. Жмеринка, где начальником отделения, ротмистром Новицким был произведен обыск. Оказался он гражданин Северо-Американских штатов Ройден Ротермель...» [1, арк.1].

Аналізуючи антиреволюційні методи діяльності транспортних жандармів варто зазначити, що далеко не завжди вони були успішними та ефективними. Так 8 листопада 1905 р. до залізничних жандармів за допомогою циркуляру №30 звернувся сам управляючий Міністерством внутрішніх справ П.Дурново. Похваливши багатьох зі своїх підлеглих за активні дії по запобіганню «заворушень», він, одначе, відзначив їх невпинне наростання, з одного боку, і низьку ефективність діяльності жандармерії у підсумку, з іншого. Цікаво, що ці «ненормальні явища» глава МВС пояснив «тільки новизною страйків у таких грандіозних розмірах і тією швидкістю, з якою вони охопили всю нашу рейкову мережу, а також відсутністю відповідного керівництва і вказівок щодо цієї справи» [14, с.129].

Згідно цього циркуляру у районах служби всі жандарми «мали бути ознайомлені з повсякденним життям залізничників та робітників, стежити за появою серед них агітаторів, забезпечувати постійний телеграфний зв'язок з начальниками ГЖУ та чинами загальної поліції, передаючи їм всю зібрану інформацію». «Агітаторів» слід було негайно затримувати і передавати до ГЖУ «для порушення проти них кримінального переслідування за ознаками злочину, передбаченого ст.125 Кримінального уложення...» [14, с.129-130]. У разі неможливості

запобігти страйку основні сили жандармів мали бути спрямовані на нормалізацію функціонування залізниці та відновлення руху поїздів, адже охоплення страйком вузлових та кінцевих станцій, депо, поворотних та роз'їзних колій, телеграфних станцій могло повністю паралізувати рух на залізничній ділянці. З метою не допустити таких наслідків передбачалось сконцентрувати на цих об'єктах військовослужбовців жандармерії та частини регулярних військ.

Отже, період діяльності транспортної жандармерії в революційний період на початку ХХ ст. ознаменувався посиленням правоохоронних функцій, розширенням її структурних підрозділів, подальшою правовою регламентацією діяльності Київського ЖПУЗ, удосконаленням механізмів взаємодії транспортної жандармерії з іншими імперськими правоохоронними органами та інституціями.

1. Центральний державний історичний архів України м. Києва (ЦДАК України), ф. 278. Київське Жандармсько-поліційне управління. 1869-1917 рр., оп. 2. спр. 28, арк. 1

2. ЦДАК України, ф. 285. Фастівське відділення Київського ЖПУЗ. 1876-1917 рр., оп. 1, спр. 874, ч. II, арк. 94.

3. Гончарова Ю. В. Жандармские полицейские управления железных дорог: дисс., 1867-1917 гг.: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Ю. В. Гончарова. – М., 2000. – 239 с.

4. Гридчина А. В. Очерки по истории железнодорожных забастовок в России / А. В. Гридчина. – М.: [Б.и.], 1907. – 89 с.

5. Деревніна Т. Политическая полиция при Николае I. Освободительное движение в России. / Т. Деревніна. – Вып. 4. – Саратов, 1975. – с. 493.

6. Ерошкин Н. П. Очерки истории государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М.: Высшая школа, 1960. – 368 с.

7. Зайончковський П. А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. / П. А. Зайончковський. – М.: «Мысль», 1978. – 288 с.

8. Мамлеева Д. Р. Организационно-правовые формы деятельности транспортной полиции России в XIX веке: историко-правовое исследование: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юр. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Д. Р. Мамлеева. – М., 2010. – 29 с.

9. Михалюк А. Г. Рабочее движение на Волыне в 1905 г. / А. Г. Михалюк. – С. 142.

10. Чайковський А. С. Айсберг: з історії органів внутрішніх справ і державної безпеки України / А. С. Чайковський. – К.: Парламентське видавництво 2013 – 703 с.

11. Чайковський А. С. За законом і над законом з історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи в Україні (IX-поч. ХХ ст.) / А. С. Чайковський, М. Г. Щербак. – К.: Україна, 1996. – 269 с.

12. Энциклопедия секретных служб России / авт. сост. А. И. Колпакиди. – М.: ООО «Издательство Астрель», 2003. – 800 с.

13. Ярмиш А. Н. Наблюдать неотступно / А. Н. Ярмиш. – К.: Юринформ, 1992. – 186 с.

14. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – поч. ХХ ст. / О. Н. Ярмиш. – Харків: Консум, 2001. – 288 с.

РОЛЬ ОРДЕНІВ У ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА ПРАКТИКА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У КІНЦІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Різноманітні нагороди та заохочення були дуже важливим елементом державної служби періоду Російської імперії. Власне великою мірою саме завдяки їм трималася вся бюрократична система цієї держави. Заохочення для чиновників символізувало успішну кар'єру і було набором реальних благ, якими намагалися володіти чиновні дворяни та представники інших соціальних категорій, задіяні на державній службі. Аби забезпечити чисельні державні установи необхідною кількістю чиновників імперський уряд використовував різноманітні методи заохочення за службу. На українських землях найбільш дієвими та перевіреними часом були, безперечно, нагородження чинами і певною мірою орденами. Про останні ми й поведемо мову.

Ордени (як і чини) впливали на станово-статусний престиж чиновників та надавалися за заслуги і вислугу років (останнє характерне для цивільної служби) у порядку поступовості – від молодших до старших. Але сама можливість нагородження орденом визначалася наявністю у нагороджуваного того чи іншого чину [9, с.18].

Ордени мали свою ієрархію, згідно з якою визначалася престижність тієї чи іншої нагороди. Логічним було, коли чиновник мріяв отримати найбільш престижний з можливих орденів максимально високого ступеня (щоправда у середовищі дрібного та середнього чиновництва це частіше мрією і залишалося). Але могли існувати й інші «*мрії*» щодо отримання ордену. Якщо російський імператор ставав засновником нового ордену, то, як правило, ця відзнака ставала його улюбленим «*дитищем*». У такому випадку отримати саме цю нагороду (у період правління її засновника) вважалося найбільш почесним. Наприклад, Павло I не любив орденів, введених Катериною II (які при цьому займали високі позиції в орденській системі), але йому подобався орден св.Анни. Дана відзнака хоча і вважалася другорядною, але була однією з найбільш бажаних і почесних у цей час [4, с.35].

На ордени певним чином впливала мода. Офіційні інстанції не завжди видавали їх, але часто надавалося лише право їх носити. Таким чином, нагороджена особа сама замовляла орден, а тому могла

змінювати і розмір нагороди чи навіть прикрашати її. Так, у XVIII ст. у моді були ордени великі та масивні, а в епоху Олександра I – меншого розміру, тендітніші [4, с.36].

Згідно з указом від 12 січня 1821 р. цивільні чиновники могли бути нагороджені орденом лише у випадку наявності у них класного чину не нижче титулярного радника (IX клас). Таким чином чиновники-недворяни могли отримати дворянство через орден незадовго до отримання дворянства через чин (тоді ще дворянство надавалося з чину VIII класу) [10, с.596].

Довгий час дворянство міг отримати будь-який чиновник, навіть той, хто мав невеликий чин, який нагороджувався орденом св. Володимира IV ступеня (введений у 1782 р.). Цей орден надавався за 35-річну бездоганну службу у цивільній установі. Орденом св. Володимира могли нагороджувати за проханням самого чиновника, якщо він вислужив необхідний для цього 35-річний термін в обер-офіцерських чинах. Так, у 1818 р. директор училищ Чернігівської губернії статський радник М.Г.Марков просив Училищний комітет Харківського університету затвердити його кандидатуру на нагородження зазначеним орденом. Він вказував, що знаходився на державній службі з 1773 р., а перший обер-офіцерський чин отримав у 1782 р. Таким чином необхідна вислуга у нього вже була. До того ж М.Г.Марков вже був нагороджений орденом св. Анни II ступеня [3, арк.2-2зв].

До 30 жовтня 1826 р. усі ордени давали права потомственного дворянства. Потім протягом XIX ст. здійснювалися обмеження щодо отримання цього статусу (спочатку для купців, а потім потомствене дворянство надавалося залежно від ступеня ордену) [9, с.20; 10, с.559].

Протягом першої половини правління Миколи I відбулася ціла низка заходів, що обмежували можливості чиновників бути нагородженими орденами. За указом від 22 травня 1826 р. цивільних чиновників нижче IX класу заборонялося нагороджувати орденами. Спеціальний Комітет пропонував (12 жовтня 1827 р.) чиновників, які не обіймали штатних місць або прослужили на них менше 15 років, не нагороджувати орденами (крім випадків, прописаних безпосередньо у статуті ордена св. Володимира) [8, с.185]. 17 вересня 1836 р. вирішено не нагороджувати орденами службовців, які займали посади, що передбачали клас нижчий за X, а також тих, які не мали чину IX класу [10, с.661-662]. У 1840 р. імператор вирішив, що *«представления к наградам за отличие по службе не редко основываются только на одной выслуге срока, установленного для награды за отличие, а не на прямом отличии»* [5, с.LXIII].

Але не всі цивільні чиновники могли претендувати на нагородження орденом навіть за умови тривалої та бездоганної служби. Ордени не надавалися міщанам і вихідцям з селянського стану [1, с.181].

Взагалі нагородження орденами не було явищем розповсюдженим. Це підтверджують відомості про нагородження орденами дворян Чернігівщини на цивільній службі протягом 1785-1860 рр. Таких випадків виявлено 129, з яких орденом св. Володимира IV ступеня було здійснено 85 нагороджень, III ст. – 2; орденом св. Анни III ст. – 17, II ст. – 7, I ст. – 1; орденом Станіслава IV ст. – 6, III ст. – 6, II ст. – 2, I ст. – 1; орденом Білого Орла – 2 [7, с.70]. До цього слід додати й те, що особи, нагороджені орденами вищого ступеня, як правило, нагороджувалися цими ж орденами попередніх ступенів. У деяких випадках вони мали й інші ордени. Таким чином, коли мова ведеться про 129 нагороджень, то кількість нагороджених чиновників при цьому буде помітно меншою. Основна маса нагороджених були чиновниками державних установ, які служили «від корони». Вибірні службовці рідко отримували ордени, хоча така практика все ж існувала. Так, у січні 1840 р. Суразький предводитель дворянства колезький секретар Богданов був нагороджений орденом св. Анни III ступеня [6, с.XCVI].

Говорячи про ордени цивільних чиновників, слід також враховувати, що деякі з них були отримані на попередній військовій службі. Відношення до нагороджених орденами цивільних чиновників та військових у суспільстві було не однаковим. Якщо нагородження статських чиновників свідчило лише про добре відношення до них з боку керівництва, то військова нагорода фіксувала патріотичне служіння державі [4, с.37].

Особи, які отримали нагороду, підлягали особливим відрахуванням, що здійснювалися або із самої нагороди (якщо та була грошовою), або з жалування чиновника. Відрахування з жалування здійснювалися і за ордени у розмірі, вказаному в орденському статуті [2, с.158].

Взагалі завдяки отриманню чинів і орденів велика кількість українських чиновників змогла вирішити свої соціальні (отримання або підтвердження дворянства), матеріальні (жалування, пенсійне забезпечення й інші пільги), кар'єрні (службові привілеї, долучення до владних/управлінських функцій) потреби. Причому більш легко це можна було зробити наприкінці XVIII ст., коли активно відбувався процес інкорпорації усіх галузей українського життя, у т.ч. бюрократичної, до російського імперського простору. У цих умовах відносною легкістю, з якою представники різних соціальних груп

українського суспільства (від шляхти і старшини до рядових козаків, духовенства, міщан, селян) потрапляли на державну службу, вислужували чини й отримували інші нагороди, можна пов'язати зі спробами російського уряду за допомогою нагород прискорити процес остаточного злиття українського суспільства з російським, що фактично й сталося до кінця першої третини XIX ст.

З початку XIX ст. уряд з одного боку ускладнив можливість отримати чини, ордени і зовсім відмінив пожалування земель та кріпаками, але з іншого – більш широко використовуються нагородження грошові, чиновникам частіше надавалися різноманітні пам'ятні медалі, подяки різного рівня, подарунки та ін. Орден став більш рідкісною нагородою. Це певним чином було пов'язано зі швидким розростанням бюрократичного апарату та входженням до нього все більшої кількості представників непривілейованих верств населення. Такі зміни були характерними для всіх регіонів Російської імперії й у т.ч. для українських губерній.

1. *Бармак М.В.* Державна служба в Російській імперії: правові основи формування та функціонування корпусу цивільних службовців (XVIII – перша половина XIX ст.). – Тернопіль: АСТОН, 2006. – 288 с.

2. *Градовский А.Д.* Существо государственных должностей и учение о службе гражданской / А.Д.Градовский // Собрание сочинений А.Д.Градовского. – Т.8. Начала русского государственного права. – Часть II. Органы управления. – СПб.: Типография М.М.Стасюлевича, 1903. – С.1-185.

3. Державний архів Харківської області, ф.667, оп.287, спр.36 – О представленні к награждению орденом св. Владимира 4-й степени директора училищ Черниговской губернии, 3 арк.

4. *Лотман Ю.М.* Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Ю.М.Лотман. – СПб.: Искусство-СПб, 1996. – 399 с.

5. О представленнии к наградам орденами за отличие. (Отношение Управляющего делами Комитета гг. Министров, 23-го Апреля, к Управляющему Министерством Внутренних Дел) // Журнал Министерства Внутренних Дел. – №5. – 1840. – Распоряжения. – С.LXIII-LXV.

6. Общий циркуляр по Министерству Внутренних Дел о награждении, определении и увольнении от должностей, с 21-го Декабря 1839 по 9-е Февраля 1840 года // Журнал Министерства Внутренних Дел. – №2. – 1840. – Распоряжения. – С.XCV-CVII.

7. *Опанасенко В.В.* Роль чернігівського дворянства в суспільно-політичному та культурно-освітньому житті України 1785-1860 рр. / В.В.Опанасенко / дис. ... канд. істор. наук / 07.00.01. – К., 2003. – 209 с.

8. Сборник Императорского русского исторического общества. – Т.74. Журналы Комитета учрежденного высочайшим рескриптом 6 Декабря 1826 года. – СПб.: В Государственной Типографии, 1891. – 502 с.

9. *Шепелев Л.Е.* Отмененные историей. Чины, звания и титулы в Российской империи / Л.Е.Шепелев. – Л.: Издательство «Наука», Ленинградское отделение, 1977. – 153 с.

10. *Яблочков М.* История дворянского сословия в России / М.Яблочков. – СПб.: Типография А.М.Котомина, 1876. – 680 с.

ДОНАЛЬД ФІЛЬЦЕР ПРО СИСТЕМУ ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ СРСР ДОБИ ВІДБУДОВИ: ПОГЛЯД БРИТАНСЬКОГО РАДЯНОЛОГА

Для західного суспільства ХХ ст. надзвичайно важливим було отримати об'єктивний і виважений аналіз особливостей життя населення в СРСР, адже соціалістичний лад тоді розглядався як основна альтернатива сукупності капіталізму з ліберальною демократією у претензіях на універсальність глобального масштабу. Та за часів протистояння в «холодній війні» західні дослідники були надзвичайно обмежені у джерелах об'єктивної інформації. Лише після падіння «залізної завіси» у них з'явилася можливість ефективно досліджувати процеси і явища радянської доби, але вже ретроспективно.

Серед напрямів, які цікавлять сучасних західних радянологів, особлива увага приділяється історії певних суспільних груп у СРСР. У цьому відношенні ми маємо, перш за все, віддати належне науковому доробку професора Університету Східного Лондону (*University of East London*) Дональда Фільцера (*Donald Filtzer*). Його перу належить ціла низка монографій, присвячених головним аспектам становища робітничої верстви та її трансформації у різні періоди історії СРСР. Зокрема, в рамках дослідження сталінських часів Д.Фільцер одним з перших на Заході ґрунтовно почав вивчати діяльність радянської системи державних трудових резервів (ДТР) як феномену тоталітарної доби.

Дослідження британського історика базуються на використанні:

- наукових праць російських та західних вчених;
- статистичних довідників і збірників документів радянської доби;
- матеріалів центральних російських архівів (Державного архіву Російської Федерації, Російського державного архіву соціально-політичної історії, Російського державного архіву економіки);
- інформації періодичних видань сталінських часів: центральної преси («*Комсомольська правда*», «*Правда*», «*Труд*») і заводських газет промислових гігантів РРФСР («*Голос дзержинця*», «*Кировець*», «*Сталінець*», «*Уралмаш*» та ін.).
- усних свідчень деяких безпосередніх учасників подій.

Роботи Д.Фільцера передовсім націлені на західного читача. Через це йому в своїх публікаціях іноді доводиться уточнювати і пояснювати речі, загальновідомі на пострадянському просторі навіть серед простих обивателів.

Автор демонструє власний подив, висвітлюючи протиріччя, до яких призводила радянська політика щодо формування молодих робітничих кадрів. Так, описується характерна ситуація, коли місцеві органи влади на селі були змушені одночасно вирішувати два взаємовиключні завдання: 1) виконати плани призову до трудових резервів; 2) зберегти молоду робочу силу для відбудови колгоспів. Типовим способом розв'язання їх були: з одного боку, використання всіх доступних методів впливу для мобілізації юнаків (включно з облавами, засадами, озброєною охороною, побиттям і штрафкуванням батьків), а з іншого – допомога певній частині хлопців уникнути системи трудових резервів, а згодом приховування тих, хто втік з її закладів [1, р.123-124].

Сам спосіб, у який реалізувалися призови до системи ДТР, Д.Фільцер називає дуже схожим на проведення рекрутських наборів до царської армії до запровадження в Росії загальної військової повинності [1, р.120].

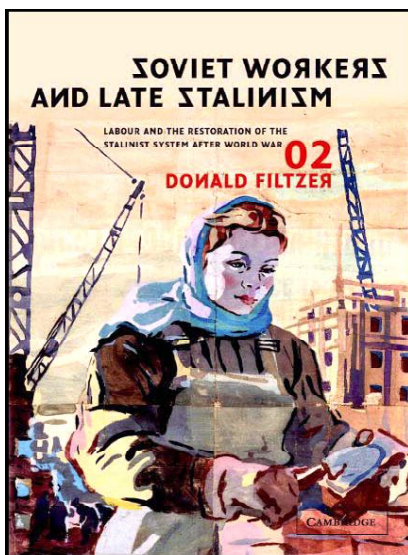
Молодь у більшості випадків робила все можливе, щоб уникнути призову. Ухилення залежало від галузі промисловості, куди залучався контингент. У другій половині 1940-их рр. держава використовувала молодь у переважній більшості, щоб направити саме в найбільш непопулярні сектори економіки: вугледобувну, металургію, будівництво. «Трудрезервники» після закінчення навчання обов'язково мали 4 роки відпрацювати за направленням. Так компенсувалася нездатність залучення і втримання добровільних робітників [1, р.173]. Тому в першу чергу й ухилялися від шкіл та училищ вугільної, металургійної та будівельної спеціалізації. Д.Фільцер робить такий висновок спираючись на два показника:

1) ступінь невиконання планів набору на навчання робітничих кадрів для зазначених галузей;

2) ступінь непопулярності певних регіонів, до яких складно було залучити молодь. Звідси ж було й найбільше втеч. Цими регіонами були вугільні та металургійні центри Донбасу, Уралу, Західного Сибіру.

Дослідник проводить аналіз, оперуючи значеннями фактичних і планових показників призову по окремим галузям і областям СРСР. Різниця між показниками, на його думку, і вказувала на ступінь ухилення [1, р.121-122].

Ми погоджуємося з автором, що співвідношення між невиконанням планів та кількістю цілеспрямованих уникнень від мобілізації дійсно існувало. Втім, не можна забувати, що деякі плани призову з самого початку були завишені і не узгоджувалися з існуючими можливостями постачання трудових ресурсів.

Обкладинка монографії Д.Фільцера.
(Шрифт назви стилізовано під кирилицю)

Британський історик значну увагу приділив явищу масових втеч зі шкіл ФЗН. Найголовнішими причинами їх називаються незадовільні умови навчання, праці та матеріально-побутового забезпечення. Дослідник стверджує, що більшість втікачів так ніколи і не були спіймані. Не маючи змоги зберегти молоду робочу силу в основних галузях режим хотів компенсувати втрати залученням ще більшої кількості молоді [1, р.247].

Багато з мобілізованих були призвані незаконно (непрацездатні через хворобу, занадто молоді, призвані повторно) [1, р.124]. Зловживання посадовців при залученні молоді призводили до непорозумінь після втеч цих незаконно призваних. Їх мали судити за указом Президії СРСР від 28 грудня 1940 р., але прокуратура з'ясувала, що закон вже порушено і по відношенню до втікачів. Не карати їх теж було неможливо, бо тоді усі незаконно призвані масово почали б кидати навчання.

Лише після офіційного роз'яснення групи зі справ неповнолітніх Прокуратури СРСР у 1947 р. цю категорію «*дезертирів*» перестали переслідувати [1, р.125].

Ще один парадокс сталінської доби. Навіть в часи масових політичних репресій система каральних органів прискіпливо відносилася до своєї власної (можливо, збоченої) концепції правової норми. Звідси і та надзвичайна серйозність, з якою органи прокуратури розслідували усі пом'якшуючі обставини, що призвели до самовільних залишень навчання «*трудрезервниками*» [1, р.198].

До проблем, які створював примусовий характер залучення робочої сили, не в останню чергу відносилось і значне навантаження на інфраструктуру системи охорони здоров'я. Джерела трудових ресурсів знаходилися далеко від індустріальних районів, до яких ті мобілізувалися [2, р.156]. Переміщення величезної маси людей на значні відстані залізницею в умовах повоєнної розрухи потребували ефективних санітарно-епідеміологічних заходів. Щоб не допустити розповсюдження тифу по країні, використовувалися контроль за персональною гігієною, перевірки на вошивість під час медоглядів і на санітарних пропускниках. У необхідних випадках застосовувалася санітарна обробка з дезінфекцією та дезінсекцією [2, р.130-131]. «*Трудрезервники*» як «*організований контингент*» у пріоритетному порядку забезпечувалися надзвичайно дефіцитним у той час милом для можливості підтримання особистої гігієни [2, р.136]. За допомогою спеціальних інструктажів серед учнів розповсюджувалися життєво необхідні знання медико-санітарного характеру [2, р.319].

Але Д.Фільцер звертає увагу на те, що під тиском вимог якнайшвидшого виконання планів поповнення призовниками шкіл ФЗН представники різних державних органів йшли на змову й ігнорували медико-санітарні норми, внаслідок чого молодь без жодних санітарних заходів відправляли до місць призначення у брудних, непридатних для пасажирського перевезення вагонах. В результаті створювалася загроза епідемій [2, р.159-160].

Автор стверджує, що для молодих людей з трудрезервів були характерні політична апатія і навіть відчуження від існуючого режиму. У них не було жодної довіри до радянської ідеології, яка мала б нейтралізувати це відчуження та інтегрувати молодь до сталінської соціальної системи. За Д.Фільцером, фактори, які спричинили це, наступні:

- бажання влади вирішити проблеми за рахунок молоді, її примусове залучення, посилена експлуатація і вкрай низький рівень життя, що провокували образи і розчарування [1, р.118-119];

- молоде покоління не приймало участі у бойових діях, тому не знаходилося під сильним психологічним враженням від війни та перемоги в ній тією мірою, якою цього зазнали фронтовики;

- підлітки страждали без психологічної підтримки своїх сімей. Часто причиною самовільних залишень навчання було бажання повернутися до сім'ї. Ця ізоляція посилювала страждання, призводила до неминючого негативного враження від існуючих порядків;

- значну частину *«трудрезервників»* становили безпритульні та безнадзорні підлітки, що опинилися поза суспільством. Вони приносили з собою нігілізм, асоціальну поведінку, злочинність, непокору і неслухняність владі. Інтегрувати їх у суспільство було вкрай важко.

- більшість призовників були вихідцями з села, яке негативно сприймало образ Сталіна і радянську владу через утиски селянства і штучний голод [1, p.155-156].

В усіх випадках молодь була поставлена в умови цілковитої залежності від держави. Учні ставали об'єктами маніпуляції та експлуатації державних органів. Їхня доля тепер безпосередньо залежала від волі посадовців різного рівня і різних структур (системи ДТР, підприємств, міліції) [1, p.156].

Враховуючи демографічні збої, викликані війною, становище молоді мало критичну важливість. А для неї сталінізм ототожнювався вже не з терором чи героїчною жертвовністю, а з відчаєм і безнадією. Цей фактор блокував порозуміння з системою, позитивна ідентифікація з якою ставала вкрай складною [1, p.157].

Теоретично комсомол повинен був забезпечити соціалізацію і виховання з учнів шкіл та училищ системи ДТР добропорядних радянських громадян. Але, як стверджує британський науковець, комсомолу не вдавалося прищепити бажаний ентузіазм навіть у найблагополучніших умовах [1, p.246].

Переживання, яких зазнало молоде покоління робітників за період перебування у трудових резервах, мали довгостроковий значний вплив на радянське суспільство. Вчений навіть ризикує зробити припущення, що це могло стати однією з причин суспільно-політичних перетворень у СРСР після смерті Сталіна.

Загалом Д.Фільцер представив систему трудових резервів у гнітюче чорних барвах. Це особливо кидається у вічі, якщо порівняти його бачення з оптимістичними оцінками у роботах радянських науковців, які заклали основу історіографії з даного питання. І справа не тільки в очевидній тенденційності історичної науки у СРСР, але також у специфічному сприйнятті та інтерпретації подій, явищ і процесів сталінського періоду людиною, звиклою до норм і стандартів життя західного суспільства.

На нашу думку, деякі висновки британського професора ще потребують додаткового підтвердження. Крім того він зосередився лише на школах системи ДТР (головним чином, на школах ФЗН), а училища, для яких були характерні значно кращий рівень підготовки і матеріального забезпечення, практично залишилися поза увагою. Не була показана динаміка зміни чисельності навчальних закладів трудових резервів усіх типів та їх співвідношення. Не зазначені позитивні моменти (хоча б декларативні) у діяльності названої структури: безкоштовна освіта, повне державне забезпечення учнів, соціальний захист неповнолітніх сиріт. Залишилися недослідженими ціла низка соціальних і культурних аспектів життя «*трудорезервників*» (дозвілля, злочинність, сімейні відносини тощо). Втім, формат опублікованих монографій Д.Фільтера і не передбачав висвітлення всього вищезгаданого. Скоріш за все, ці маловивчені сторінки історії системи ДТР знайдуть відображення у наступних роботах вченого. В будь-якому випадку вихід його праць вже є дійсно вагомим подією в історичній науці.

1. *Filtzer D. Soviet Workers and Late Stalinism: Labour and Restoration of the Stalinist System after World War II / D.Filtzer. – Cambridge: University Press, 2002. – 294 p. (xviii + 276).*

2. *Filtzer D. The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia: Health, Hygiene, and Living Standarts, 1943-1953 / D.Filtzer. – Cambridge: University Press, 2010. – 401 p. (xxii + 379).*

КРИНКО Е.Ф.

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЭЛИТЫ НА СЕВЕРНОМ КАВКАЗЕ: РУКОВОДЯЩИЙ СОСТАВ ГОРСКОЙ АССР*

Одной из актуальных проблем на постсоветском пространстве является формирование ответственной политической элиты, способной решать стоящие перед ней задачи. В данной связи вызывают интерес опыт создания первого советского национально-государственного образования на Северном Кавказе – Горской Автономной Советской Социалистической Республики и ее руководящий состав. Горская АССР была провозглашена на съезде народов Терской области 17 ноября 1920 г. Выступая на съезде с заключительным словом нарком по делам национальностей РСФСР,

* Работа выполнена в рамках проекта «Нациестроительство на Северном Кавказе: исторический опыт и современные практики» Программы фундаментальных исследований ОИФН «Нации и государство в мировой истории» на 2012-2014 гг.

И.В.Сталин признал: «Здесь у вас слишком мало местных людей, умеющих управлять своим народом. Вот почему в учреждениях Продкома, Чека, Особого отдела, народного хозяйства работают русские, не знающие вашего быта, языка. Необходимо, чтобы ваши люди вовлекались во все области управления страной» [3, с.406]. Органами управления автономии стали Центральный исполнительный комитет и Совет народных комиссаров Горской АССР, а также местные советы. В составе Горской АССР выделялись шесть административных округов: 1) Чеченский, 2) Ингушский, 3) Осетинский, 4) Кабардинский, 5) Балкарский, 6) Карачаевский. Города Владикавказ (ставший центром автономии) и Грозный с нефтяными промыслами стали самостоятельными административными единицами.

С 16 по 22 апреля прошел учредительный съезд советов Горской АССР. Решавшиеся на нем кадровые вопросы предварительно обсуждалось на заседании Горского областного партийного комитета, постановившего положить в основу состава президиума ЦИК национально-территориальный принцип. После жарких дискуссий первым председателем ЦИК стал Таштемир Эльжуркаевич Эльдарханов (1870-1934), хорошо известный не только в Чечне, интересы которой представлял в руководстве Горской АССР, но и на Северном Кавказе в целом [биографические сведения здесь и далее приводятся в основном по: 2]. По окончании Тифлисского учительского института он работал учителем, избирался депутатом I и II Государственных дум от партии кадетов. Поддержав большевиков, стал председателем Чеченского ревкома, в августе 1920 г. был избран председателем Чеченского облисполкома. Его избрание отразил и национальный состав Горской АССР. Согласно публикации в «Горской правде» 6 декабря 1921 г., в республике насчитывалось до 350 тыс. чеченцев, 80 тыс. ингушей, 100 тыс. осетин, 140 тыс. кабардинцев, 41 тыс. карачаевцев, 30 тыс. балкарцев, а также 30 тыс. рабочих и 300 тыс. казаков.

Должность председателя СНК Горской АССР была закреплена за представителями Осетии. С апреля 1921 г. ее занимал Симон Алиевич Такоев (1876-1938), в феврале 1922 г. его сменил Саханджери Гидзоевич Мамсуров (1882-1937). Их биографии во многом похожи: оба имели солидный партийный стаж (в РСДРП Такоев с 1902 г., Мамсуров – с 1906 г., в революционно-демократической партии «Кермен» оба – с 1917 г., в РКП(б) – с 1918 г.), принимали активное участие в революционном движении. Получили образование: Такоев учился в Московском университете, Мамсуров окончил Ардонскую учительскую семинарию, оба

служили в армии. Активно участвовали в событиях революции и Гражданской войны на Северном Кавказе. Такоев был военным комиссаром Владикавказского округа, заместителем председателя народного совета Терской области, ответственным секретарем оргбюро и обкома РКП(б), заместителем председателя Северо-Кавказского ревкома. Мамсуров – военкомом Пятигорского округа, заместителем председателя ЦИК и председателем РВС Северо-Кавказской Советской Республики, членом РВС 11-й Красной армии, председателем Осетинского (Владикавказского) ревкома, членом бюро Горского обкома РКП(б).

Обращает внимание отсутствие на руководящих постах представителей кабардинцев – второго по численности северокавказского народа Горской АССР. Это объясняется проблемами во взаимоотношениях Кабарды с соседями по земельному вопросу, приведшими в итоге к ее выходу из Горской АССР. Руководство Горской АССР резко отрицательно отнеслось к этому. Но ВЦИК 1 сентября постановил выделить *«автономную область кабардинского народа»*. 16 января 1922 г. вследствие ее объединения с Балкарским округом возникла Кабардино-Балкарская АО. Примеру Кабарды последовали и другие автономные округа. 12 января 1922 г. Карачаевский округ был объединен с большей частью Баталпашинского отдела Кубано-Черноморской области в Карачаево-Черкесскую АО. 30 ноября 1922 г. из Горской АССР выделился Чеченский округ, преобразованный в Чеченскую АО. Территория Горской АССР сократилась вчетверо, изменилось и ее руководство. Эльдарханов сложил с себя полномочия председателя ЦИК, оставшись председателем Чеченского ревкома, а затем Чеченского облисполкома.

Новым председателем ЦИК Горской АССР стал Идрис Бейсултанович Зязиков (1896-1938) – выходец из старинного ингушского рода. Он учился в Московском сельскохозяйственном институте, участвовал в революционной деятельности, с 1918 г. в РКП(б). Являлся членом Терского областного ревкома и областного исполкома, председателем Назрановского окружного исполкома, с 1921 г. – наркомом внутренних дел Горской АССР. В январе 1924 г. его сменил осетин Марк Гаврилович Авсарагов (1888-1937). Он окончил Петербургский университет, вступил в 1906 г. в партию эсеров, был призван в армию. В 1918 г. вступил в РКП(б), активно участвовал в Гражданской войне. С 1920 г. был военкомом Владикавказа, представителем Горской АССР при Наркомнаце, председателем исполкома Владикавказского

окружного совета, затем наркомом внутренних дел Горской АССР. На посту председателя ЦИК пробыл всего полгода. 7 июля 1924 г. Горская АССР была упразднена, на ее территории созданы Северо-Осетинская АО, Ингушская АО и Сунженский казачий округ, а город Владикавказ сохранил самостоятельный административный статус.

Таким образом, высшие руководители органов государственной власти Горской АССР были хорошо образованными представителями трех северокавказских народов, составивших автономию, большевиками по партийной принадлежности. Состав первых лиц партийной организации имел определенные отличия. Созданный на I областной партийной конференции Горский обком партии состоял из 11 членов: 6 русских, 3 осетин, 1 ингуша, 1 армянина [1, с.71]. За весь период существования Горского обкома с 11 апреля 1921 г. до 1 августа 1924 г. сменилось 5 ответственных секретарей. Первым являлся одессит Николай Федорович Гикало (1897-1938). Он окончил Тифлисскую военно-ветеринарную школу, во время Первой мировой войны служил фельдшером, был награжден Георгиевским крестом. Уже в июле 1917 г. вступил в партию большевиков, принимал активное участие в событиях Гражданской войны на Северном Кавказе: был председателем Грозненского горкома РКП(б) и городского совета, командовал войсками Терской области и Дагестана, заместителем председателя исполкома Терского областного совета.

Сменивший его Александр Фёдорович Носов (1899-1937) также воевал на стороне большевиков на Северном Кавказе в годы Гражданской войны, затем был заместителем председателя Терского областного оргбюро РКП(б), начальником политотдела войск Терской области, чрезвычайным комиссаром Чечни. Два следующих ответственных секретаря обкома прежде не имели никакого отношения к региону. Марк Филиппович Левитин (1891-1937) родился в Нахичевани-на-Дону (в настоящее время – в составе Ростова-на-Дону) до революции работал слесарем. Примкнув к большевикам, подвергался арестам, был призван в армию. После революции руководил Самарской, Челябинской и Сибирской ЧК, Томским и Семипалатинским губернскими ревкомками, Семипалатинским и Иркутским обкомами ВКП(б). Алексей Иванович Борухин, член РСДРП(б) с 1912 г., возглавлял в 1917 г. комитет крупного предприятия Петрограда – машиностроительного завода «*Старый Леснер*». Последним руководителем Горского обкома с февраля до июля 1924 г. был Зязиков, оказавшийся единственным на этой должности представителем «*коренных*» национальностей.

Создание Горской АССР впервые четко поставило перед советским руководством проблему формирования национальной по происхождению и большевистской по идеологии и партийной принадлежности элиты. Однако решение этих вопросов оказалось затруднительным уже вследствие низкого образовательного уровня ряда северокавказских народов. Грамотность в Чеченском округе составляла всего 0,84%, в Балкарском – 2%, в Ингушском – 3% и лишь в Осетинском – 14,7%. Крайне немногочисленным было и количество коммунистов, особенно чеченцев и ингушей. Весной 1921 г. в рядах РКП(б) в Горской АССР состояло 1157 чел., в том числе 430 русских (49,7%), 283 осетина (32,7%), 4 чеченцев и лезгин (0,3%), 12 грузин (1,5%), 70 представителей других национальностей (9,3%). Поэтому кадровые ресурсы для формирования аппарата управления были ограничены. В 1922 г. в нем работали 1454 чел., в том числе 150 осетин, 29 ингушей, остальные русские. Доля русских возросла с 57,3% в 1922 г. до 64% в 1923 г. Секретарь Юго-Восточного бюро РКП(б) А.И.Микоян резко критиковал советский аппарат, *«состоящий из прежних чиновников, не знающих горцев, а если знающих, то как бандитов»* [1, с.73-74].

В то же время первые национальные руководители-большевики нередко стремились отстаивать вовсе не партийные принципы, а конкретные интересы своих собственных народов, в том числе в территориальных вопросах. Показательно, что, многие руководители Горской АССР выступали за ее единство и целостность лишь до тех пор, пока в округах, которые они представляли, не возникало недовольство положением в составе объединенной республики, порождавшее сепаратистские настроения. Таким образом, уже первому отряду советской номенклатуры было присуще осознание приоритета национальных (фактически, этнических) ценностей перед партийными.

1. Национально-государственное строительство Российской Федерации: Северный Кавказ (1917-1941 гг.). – Майкоп: «Меотъ», 1995. – 286 с.

2. Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898-1991 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.knowbysight.info/index.asp> (дата обращения 03.02.2014).

3. *Сталин И.В.* Выступления на Съезде народов Терской области 17 ноября 1920 г. / *И.В. Сталин* // Сочинения. – Т. 4. – М.: ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы, 1947. – С.399-407.

ВИСВІТЛЕННЯ У МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ МОНАРХІЗМУ СЕЛЯН НАДДІПЛЯНСЬКОЇ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Мемуарна література є невичерпним джерелом дослідження ментальності й ідеології окремих національних, соціальних і професійних груп, а також персоналій. Спогади менш сухо ніж документальні джерела віддзеркалюють світосприйняття минулих поколінь і людські переживання, у тому числі пов'язані із політичними уподобаннями. Це особливо важливо для пізнання відношення людина-держава. В нашому випадку – українського селянина та російської монархії.

Револьюційні зміни у суспільстві початку ХХ ст. похитнули монолітне духовне єднання царя та його «дїтей», передусім, селянства. Проте, попри те, що авторитет государя відтепер не здавався таким ґрунтовним як раніше, говорити про викорінення цезаризму в трудящих прошарках населення, навіть в період розгортання справжньої соціальної війни, не доводиться. Це підтверджують автори спогадів, в об'єктиві уваги яких опинилися питання ставлення селянства до інституту монархії, ступені руйнації народної віри в священство та нерушимість самодержав'я. У роки Першої російської революції (ПРР) монархія вже не сприймалася селянами як недосяжний державний інститут, адже сам цар дозволив своїм рескриптом 18 лютого 1905 р. звертатися на високе ім'я із пропозиціями покращення державного устрою імперії, а 6 серпня того ж року підписав указ про вибори Державної думи; відтепер в селян з'являвся шанс послати виборних до Петербургу, які б прийняли закони на погребу поспільству. Але це не відміняло для них провідної ролі самого державця. Селяни продовжували свої біди ототожнювали з чиновниками та поліцією, але зовсім не визнавали в них інструменти монархічної держави. Про цю дивну ворожість селян до влади й їхню приязність до «*напівмістичного царя*» писав лідер есерів В. Чернов, вбачаючи в селян «*дитячу наївність довіряти всім та кожному та доручати власну долю в чужі руки*» [11, с.143]. Мабуть найбільш чітко загальні настрої тодішнього українського селянства виразив у 1913 р. сумський публіцист Белоруссов, який згадував, що під час ПРР сумські революціонери вимушені були оминати питання про майбутній політичний устрій держави і це при тому, що в регіоні більшість сільських районів визнавало владу лише повітового комітету Всеросійського селянського союзу (ВСС). «*У половині сіл неможна навіть було піднімати питання про царя, тим більше неможна було його відкидати. Там де про царя говорити було можна, приходилося часто давати непевні, ухильні відповіді: Установчі збори, мов, розсудять*» [1].

Збереження монархізму в поглядах селян зафіксували колишні діячі селянського руху М.Сердюк, А.Щербак, соціалісти К.Єршов, С.Немзер і О.Черкунов, а також представники демократичної інтелігенції. Зокрема, Єршов для ілюстрації ідеологічних поглядів селянства Донбасу наводив спогади учасника робітничого повстання Коняхіна, який описав реакцію селянства на заклики революційних робітників: *«коли їм кажуть, що треба одібрати землю у поміщиків, це їм дуже подобалось, але коли справа стосувалась до «геть царя», то вони якось ставились з незадоволенням – «а як ми будемо без царя?»* [2, с.191]. Навіть в розпал революції, коли селяни підтримували гасла лівих партій, питання суверенітету глави держави нерідко схилялося в бік традиційних цезаристських почуттів, що немало дивувало революціонерів. Так, Немзер згадував як на Полтавщині селяни часом зустрічали агітаторів з питанням, чи не цар вас до нас нишком послав *«відвідати мужицьке горе?»* [6, с.86]. На Полтавщині сільські громади у вирокх про приєднання до Селянського союзу, вітаючи його програму, що передбачала скликання Установчих зборів, впровадження демократичних свобод і ряд цілком соціалістичних заходів в галузі економіки, одночасно прямо вказували, щоб *«цар залишився»* [7, с.152].

Подібна реакція викликала природне бажання багатьох революціонерів зіграти на монархічних почуттях селян. Це, зокрема, підтверджував колишній керівник Херсонського губернського комітету селянських організацій РСДРП Черкунов: конфірмація Миколою II *«Маніфесту 17 жовтня»* використовувалася одеськими есдеками як агітаційний аргумент в бесідах із селянами, які з повагою ставилися до *«царських паперів»* [10, с.38]. Зокрема, один із лідерів ВСС В.Мазуренко описував як загрозливу для свого життя ситуацію, коли членів РУП в лоб спитали на окружному донецькому з'їзді землевласників та селян *«куди ви царя у вирокх поділи?»* Українським соціалістам прийшлося ухилитися від відповіді аби не бути покинутими своїми прихильниками з числа селян та не бути розтерзаними своїми розлюченими противниками [3, с.37]. Коли ж вороги царя не приховували своїх намірів скинути монархію, їх могла чекати суворя народна кара, як це спостерігалось під час подій у Ніжині, де вслід за велелюдними мітингами *«днів свобод»* у жовтні 1905 р. почалися погроми революціонерів. Апофеозом селянської розправи над революційною молоддю став примус побитих студентів принести клятву на вірність цареві на колінах в грязі перед портретом Миколи II [5, с.177].

Загалом прибічники монархії широко використовували селянський цезаризм для боротьби з революцією. Публіцист *«Руського багатства»* Р.Оленін як показову описав ситуацію, коли

голова полтавської повітової земської управи Є.Ганько перед голосуванням питання про установчі збори на нараді селян при управі раптом заявив: знайте, що установчі збори можуть встановити республіку. Схвилювані цим повідомленням селяни вмиг відмовилися від попередньої резолюції [7, с.158].

У свідомості селянства з монархом пов'язувалася економічна стабільність. «Як можна без царя, а хто тоді гроші друкувати буде?» – щиро дивувалися селяни перспективі розмежування реальної влади монарха та народного представництва на користь останнього. «Приходилося пояснювати, що на землі є республіки, де нема ані царя, ані короля, а «гроші» все одне карбують», – пригадував А.Щербак. Але навіть після пояснень останньому приходилося звертатися до авторитету монарха аби згуртувати селян довкола соціальних завдань та просунути в селянське середовище ідею Установчих зборів, здатних вирішити болоче аграрне питання та ліквідувати кричущі правові наслідки кріпацтва [12, с.131-133]. З тим самим зіштовхувався соратник Щербака Сердюк: «Державний устрій без царя – все це для разючої більшості здавалося неможливим» [9, с.56].

Проте, в тому ж самому Сумському повіті траплялися випадки зовсім протилежних висловлювань селян. Так, І.Пороскун у своїх спогадах цитував висловлювання одного з селянських ватажків, підтримане рештою під час страйку у Хотінському маєтку. Той, будучи обуреним намаганням частини наймитів вигнати прийшлих робітників, назвав їх «*тосібниками кривавого Миколи II, який розстріляв тисячі таких же пролетарів 9-го січня*» (підкреслення наше) [8, с.97]. Звичайно, зробити таку відверту промову можна було лише розраховуючи на підтримку публіки. Провісники антимонархічних почуттів з'являлися і в інших регіонах, де існували сильні революційні організації селянства. Зокрема, один з керівників Сорочинської республіки Г.Муха відзначав, що тут монархічні ілюзії ще до трагічних подій грудня 1905 р. розвіялися в місцевих мешканцях зовсім [4, с.91].

Мемуари разом із приговорами до Кабінету міністрів та наказами депутатам Державної думи є важливим інформативним джерелом політичної та соціальної свідомості селян, які доводять, що монархізм залишався основою державницького мислення селянства. Водночас динаміка і насиченість бурхливого громадського життя 1900-х рр. сприяла руйнації цезаризму і переходу селян на конституційні начала, відкривала шлях для формування громадянського суспільства, для будівництва якого через свої організації, передусім, Селянський союз, долучалось аграрне населення країни.

1. Белоруссов. Тень, выступающая их тумана / Белоруссов // Сумской вестник. – 10.08.1917. – С.1.

2. Єршов К.Г. Грудневе збройне повстання в Донбасі / К.Г.Єршов // Літопис революції. – 1930. – №6. – С.176-220.

3. *Мазуренко В.* Наше село в 1905 году / В.Мазуренко // Пролетарская революция. – 1925. – №2. – С.27-46.
4. *Муха Г.* Как произошли сорочинские события / Герасим Муха // 1905 г. на Полтавщине. – Полтава: Б.м., 1925. – С.90-100.
5. Нежинская революция и контрреволюция (18-24 октября 1905 г.) // Исторический вестник. – 1906. – №СIV. – С.160-185.
6. *Немзер С.* Наша работа в деревне / С.Немзер // 1905 год на Полтавщине. Сборник. – Полтава: Полиграфтрест, 1925. – С.85-88.
7. *Оленин Р.* Крестьяне и интеллигенция. К характеристике освободительного движения в Малороссии / Р.Оленин // Русское богатство. – 1907. – №2. – С.135-169.
8. *Порожук І.* Спогади про 1905 рік / І.Порожук // 1905 рік на Сумщині: Збірник наукових статей. – Суми: Плуг і молот, 1930. – С.96-99.
9. *Сердюк М.* До 25-річчя 1905 року (Спогади про революційні події на Сумщині) / М.Сердюк // 1905 рік на Сумщині: Зб. наук. ст. – Суми: Плуг і молот, 1930. – С.53-69.
10. *Черкунов А.Н.* Революционное движение среди крестьян на юге России и социал-демократия (Из личных воспоминаний) / А.Н.Черкунов // Каторга и ссылка. – 1925. – №3. – С. 37-50.
11. *Чернов В.* Великая русская революция. Воспоминания председателя Учредительного собрания. 1905-1920 / В.Чернов. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 430 с.
12. *Шербак А.* 1905 год в Сумском уезде / А.П.Шербак // 1905 рік на Сумщині: Збірник наукових статей. – Суми: Плуг і молот, 1930. – С.129-143.

ЛИСЕНКО М.С.

ДІЯЛЬНІСТЬ АМЕРИКАНСЬКИХ ФІРМ У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У ХАРКІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (кін. XIX - поч. XX ст.)

Залучення іноземного капіталу в економіку українських губерній Російської імперії мало попередній досвід. Модернізація сільського господарства Харківської губернії була певною мірою пов'язана із співпрацею з американськими фірмами сільськогосподарської техніки.

Метою даного дослідження є діяльність американських компаній в аграрній сфері Харківської губернії, спрямована на ринкову трансформацію сільського господарства і зміну соціально-економічних відносин на селі.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з кінця XIX до початку XX ст. Це був етап активної роботи заокеанських фірм на українській території (фактично до початку I Світової війни).

Різні аспекти аграрної галузі були висвітлені у працях українських та російських вчених, теоретиків і практиків В.Брунста, Е.Гордієнка, С.Маслова, В.Марочко та інших. Аналізуючи сучасну українську історіографію, варто відмітити, що за останні роки посилюється інтерес до ринкових перетворень в українських губерніях на рубежі XIX-XX ст. Захищені дисертації, у тому числі

А.Пантелеймоненка, О.Слісаренка, С.Шамари [1,2,3]. У своїй роботі автор використовував документи, що зберігаються в Харківському обласному державному архіві [4].

Діяльність американських компаній в Харківській губернії набула різноманітних проявів. Так, працювали спільні американо-російські фірми, спільні американські з іншими країнами компанії, «чисто» американські, як правило, філіальні та натуралізовані товариства (тобто на російських уставах, навіть з російським керівним складом тощо), а також посередницькі фірми, які уособлювали інтереси американських фірм в Україні. За своїми типами американські компанії підрозділялись на страхові, металургійні, торгівельні та по виробництву сільськогосподарської техніки та знарядь праці. Останній вид отримав поширення на Харківщині.

В результаті буржуазних реформ 60-х рр. XIX ст. в Російській імперії був здійснений перерозподіл земельної власності. Харківщину можна назвати окремим сільськогосподарським регіоном серед українських губерній. На її території не існувало численних великих латифундій, як, наприклад, на Правобережжі. Крупні господарства у Харківській губернії (із земельними угіддями понад 1 тис. га) належали переважно новим власникам, зокрема, Кенігу, Харитоненкам. Більшість селянських господарств були середніми або малими за розміром.

У ході земельної реформи Столипіна удосконалювалися методи ведення фермерських господарств та відбувалася інтенсифікація аграрної галузі. Родючі ґрунти Слобожанщини давали добрі врожаї. Завдяки психологічним і етнокультурним особливостям українців сільське господарство зазнало значних змін. Суттєву допомогу сільським господарям надавали ХТСГ і земство, що часто діяли разом. Неодноразово ХТСГ проводило в Харківській губернії дослідження з приводу потреб землевласників на сільськогосподарську продукцію (насіння і т. ін.) та техніку. В кінці XIX ст. на ринку продавали вітчизняне сільськогосподарське обладнання та механізми (заводські та кустарні), але більшим попитом користувалися іноземні. Американські землеробські машини вважались дорогими, але якісними (по співвідношенню ціна/якість вони випередили на той час німецькі). Тому український споживач надавав перевагу саме заокеанській продукції.

ХТСГ налагодило безпосередній зв'язок з американськими фірмами сільськогосподарського машинобудування, заснувавши при своєму товаристві т.зв.

американську агентуру. Зважаючи на внутрішні труднощі (непослідовна аграрна політика уряду, недостатність фінансової підтримки) спеціалісти ХТСТГ та земства могли розраховувати лише на власні сили. Земства відкрили склади сільськогосподарської техніки, в яких сільські господарі на пільгових умовах в кредит могли придбати необхідні їм землеробські машини та знаряддя праці. Завдяки взаємовигідному співробітництву з американськими фірмами в Харківській губернії оновився і збільшився парк сільськогосподарських машин, покращилася врожайність культур.

Американські компанії виявляли свою ділову активність і через сільськогосподарські виставки. Одеська 1910 р. виставка привернула увагу компанії сільськогосподарських машин «*Ж.Кейз*», яка пізніше закріпилася саме в Україні. Катеринославська виставка 1910 р. стала для американських фірм ніби трампліном для поживлення власної роботи. На цій виставці було розгорнуто спеціальний павільйон, в якому виставлялася продукція понад 30 американських фірм сільськогосподарського машинобудування, а ще вісім фірм, у тому числі корпорація Маккорміка, виставлялися окремо. П'ять американських експонентів отримали нагороди на виставці в Катеринославі. Очевидно виставки, як спосіб освоєння українського ринку, вважався американськими підприємцями цілком придатним шляхом і їхня активність у проведенні виставок зростала чимдалі більше. Пік діяльності настав у 1913 р. На Київській виставці американські компанії були представлені кількома окремими павільйонами. Серед них були такі гіганти, як машинобудівельні фірми «*Ж.Кейз*» та «*Румелі енд К*». Пізніше деякі експонати виставок знайшли своє розповсюдження на території Харківської губернії.

На присутність американських фірм в Харківській губернії впливали позитивні і негативні фактори. Стимулюючими факторами стали дешева робоча сила, високі норми прибутку. Водночас США та українські губернії Російської імперії мали багато подібного в економіці. Це робило їх конкурентами на світовому ринку, особливо в сфері цукрового та зернового експорту.

Таким чином, в Харківській губернії американські фірми досягли певних успіхів у галузі продажу сільськогосподарської техніки. В найкращому становищі знаходились великі монополістичні об'єднання, наприклад, Міжнародна компанія жнивварських машин. Однак і їм доводилося витримувати

конкурентну боротьбу за українського споживача. В цілому залучення аграрного сектору Харківщини до новітніх технологій та устаткування сприяло розвитку сільського господарства регіону.

1. *Пантелеймоненко А.О.* Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика / А.Пантелеймоненко. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 264с.

2. *Слісаренко О.М.* діяльність американських компаній на Україні в кінці ХІХ - на початку ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / О.М.Слісаренко. – Дніпропетровськ, 1994. – 16с.

3. *Шамара С.О.* Сільська інтелігенція Наддніпрянської України другої половини ХІХ - початку ХХ століття: соціально-психологічні та етокультурні характеристики: автореф. дис... канд.. іст. наук: 09:00.12 / С.О.Шамара. – Київ, 2008. – 20с.

4. Державний архів Харківської області, ф.237. Харківське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, ф.304. Харківське губернське земство

ЛОБКО Н.В.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ГЕНЕАЛОГІЇ

Серед провідних тенденцій сучасного етапу розвитку історичної науки чільне місце посідає зростання ролі її спеціальних галузей, зокрема генеалогії. Генеалогія має свої історичні, методологічні, теоретичні засади, свої методи дослідження, свій категоріально-понятійний апарат.

Однак деякі теоретико-методологічні аспекти генеалогії є актуальними та варті подальшого осмислення, зокрема це стосується питання визначення генеалогії як науки, предмет і завдання генеалогічних досліджень

Так, на сьогоднішній день генеалогія як наука немає чіткого, повного, єдино встановленого визначення. У результаті узагальнення різних трактувань генеалогії, які є в науковій літературі з кінця ХІХ ст. по сьогодні, було встановлено, що існують різні погляди на генеалогію як науку. Слід зазначити, що ці погляди існують паралельно до нашого часу.

Одне з перших визначень генеалогії знаходимо в енциклопедичному словнику Ф.А.Брокгауза, И.А.Ефрона, де *«генеалогія – систематическое собрание сведений о происхождении, преемстве и родстве родов и фамилий»* [1, с.305]. Коротке визначення генеалогії дають і автори *«Енциклопедії українознавства»*: *«Генеалогія, родознавство – допоміжна історична наука, що вивчає: 1. Історію родів; 2. Родословну якоїсь людини»* [2, с.359]. Автори радянських енциклопедичних видань відносили генеалогію до допоміжних історичних дисциплін, яка займається

вивченням походження родів, прізвищ і окремих осіб, родинними зв'язками, складанням родоводів [3, с.190; 4, с.179]. Так, зокрема, в «Українській радянській енциклопедії» про генеалогію зазначалося, що ця наука *«досліджує і викладає у хронологічній послідовності матеріали про походження, родинні зв'язки та інші зв'язки відомих (здебільшого дворянських) родів»*. Є прихильники такого погляду на генеалогію і серед сучасних науковців [2, с.359; 5, с.6; 6, с.68; 7, с.18].

Поряд з таким баченням предмету і завдання генеалогії як науки мали і мають місце інші трактування цього питання. Так, на початку ХХ ст. свої погляди на цю проблему виклали два відомі генеалогі – українець В.Модзалевський та росіянин Л.Савьолов.

В.Модзалевський визначав генеалогію як науку, яка досліджує історію родин, родинні зв'язки та відносини, збирає біографічні відомості про членів даного роду та т.п. [8, с.77] У генеалогічному дослідженні він виокремлював два рівні: генеалогію *«в тісному значенні цього слова»* (складання родовідних схем, таблиць, розписів, тобто довідково – прикладну генеалогію) і генеалогію *«в широкому розумінні»*, яка не обмежується констатацією факту спорідненості, а використовує її для *«більш глибоких історичних побудов»* [9, с.12]. *«Дуже часто буває, – писав В.Модзалевський, – що тільки завдяки таким даним і можна пояснити історичні події»* [8, с.77].

Л.Савьолов також, даючи визначення генеалогії, звертав увагу на декілька аспектів цієї науки. У своїй відомій праці *«Лекции по русской генеалогии читанные в археологическом институте»*, він дав таке визначення генеалогії: *«Генеалогия есть, построенное на достоверных документах и других источниках, доказательство родства, существующего между лицами, имеющими общего родоначальника или потомка, независимо от общественного положения этих лиц»*. Друга частина визначення стосується *«духовно-внутренней жизни отдельных лиц и семейств»*: *«Генеалогия есть история того или другого рода во всех проявлениях жизни его представителей, как общественной, так и семейной»* [10, с. 21]. Як бачимо, В.Модзалевський та Л.Савьолов розширили предмет генеалогічних досліджень і відповідно поставили перед дослідниками значно глибші завдання.

Серед сучасних науковців також є прихильники такого бачення предмету і завдань генеалогічних досліджень. Відомий український історик О.Оглоблин вважав, що *«генеалогія – це не тільки наука про походження і розвиток родів, але кінець – кінцем наука про історичну людину, homo historiens»* [11, с.118].

У сучасній науковій літературі існують і інші погляди на генеалогію як науку. Так, наприклад, В.Томазов поділяє генеалогію на історичну та практичну. На його думку, *«генеалогія історична – спеціальна історична*

дисципліна, що вивчає походження родів та окремих осіб, родинні зв'язки, історію сімей різного соціального походження. А генеалогія практична, утилітарна – 1) власне родовід, систематичне зібрання відомостей про походження роду, його історію та споріднення з ін. родами; 2) сукупність наукових методів, з допомогою яких складається родовід» [12, с.70-71].

Останнім часом в генеалогії поступово відроджується генетико-біологічний напрямок (медично-генетичний, евгеністичний), який був насильно перерваний в 1930-х рр. Вже тоді вчені-медики звернули увагу на зв'язок між хворобами та спадковістю. Як зазначає Н.Ришковська в своєму дисертаційному дослідженні, генеалогічні дослідження у психіатрії відомі з 20-х рр. минулого століття, починаючи від фундаментальних праць *Zerbin-Rudin* зі спадковості і евгеніки та відомої роботи Т.Юдіна «*Психопатичні конституції*», у якій підтверджується роль сімейно успадкованої обумовленості особистісних аномалій і саме завдяки генеалогічним дослідженням були сформульовані теорії психічних розладів. На думку дослідниці, «найефективнішим способом вивчення особливостей сімейного фону для різних категорій хворих залишається генеалогічний метод» [13, с.38-39].

На сучасному етапі в Україні біологічний напрямок у генеалогії представляють З.Служинська та М.Шамеко, які в праці «*Генеалогія*» звертають увагу на те, що «людина успадковує від предків та передає нащадкам не лише ім'я та майно, а й соціальний статус та генотип – той набір генів, що впливає на здоров'я та характер, тип поведінки». Тому вони пропонують дещо ширше визначення генеалогії: «генеалогія – це наука, що досліджує рід в родинному, соціально-історичному та медично-генетичному аспектах» [14, с.5].

У сучасній українській науковій думці закріпилася ще одна дефініція, яка більше відповідає модерній вимові – «родознавство». І хоча вона частіше вживається у значенні практичної реконструкції окремих родів, а натомість «генеалогія» – як теорія цього процесу, сучасні дослідники в своїх роботах вживають ці терміни як синоніми [15, с.5; 16, с.10].

Отже, існують різні визначення генеалогії як науки, науковці по-різному трактують предмет та завдання генеалогічних досліджень. Проте, як слушно зауважив Я.Дашкевич, «без сумніву, в центрі уваги генеалогії завжди стоятиме історія родини, роду. Але ця наука поступово відходить від свого майже виключно довідкового характеру до значного поширення предмету своїх досліджень» [17, с.6].

Автор поділяє думку Я.Дашкевича і вважає, що найбільш вдалими і повним є визначення поняття генеалогії, яке запропонував В.Кобрін: «Генеалогія – історична дисципліна, яка займається вивченням і

складанням родоводів, з'ясуванням походження окремих родів, родин і осіб і виявленням їх родинних зв'язків у тісній єдності з встановленням основних біографічних фактів і відомостей про діяльність, соціальний статус і власності цих осіб» [18, с.25-26]. Вважаємо, що це визначення є таким, що правильно визначає мету і завдання генеалогії на сучасному етапі. Адже людину цікавлять не тільки імена і дати народження предків, а також риси їх характеру, якими вони були, чим займалися і т. д. Цю інформацію можна отримати, вивчаючи різні архівні матеріали. Окрім того, визначення В.Кобріна дає можливість розглядати сімейно-родинні стосунки в їх соціально-історичному контексті. Згідно цього визначення генеалогія є не тільки прикладною дисципліною, а й виступає як історична дисципліна в самій своїй суті, дані якої є необхідним елементом розкриття історичного процесу.

-
1. Брокгауз Ф.А. Энциклопедический словарь. / Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. – СПб., 1892. – Т.8.
 2. Енциклопедія українознавства. Том 1. Перевидання в Україні. Словникова частина. – Львів, 1993. – 399 с.
 3. Советская историческая энциклопедия. – М., 1963. – Т. 3. – 975 с.
 4. Українська радянська енциклопедія. – К., 1960. – Т. 3. – 576 с.
 5. Родовід. Науково-методичний посібник / Підгот. В.В.Томазов. – К., 2001. – 52 с.
 6. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В.Л.Литвин, В.І.Гусев, А.Г.Слосаренко та ін. – К., 2002. – 430 с.
 7. Джерелознавство історії України. Довідник. – К., 1998. – 156 с.
 8. *Модзалевський В.Л.* Нові відомості про родину Многогрішних / В.Л.Модзалевський // Україна. – 1917. – Кн.3-4. – С.77 - 83.
 9. *Модзалевський В.Л.* Малороссийский родословник: В 4 т. – Т.Ш. – К., 1908. – 824 с.
 10. *Савелов Л.М.* Лекции по русской генеалогии читанные в археологическом институте: первое и второе полугодие. / Л.М.Савелов. – Репринт вид.1908 г. – М., 1994. – 278 с.
 11. Олександр Мезько-Оглоблин. Дослідження та матеріали (до 100-ліття народження історика) / Упор. А.Атаманенко. – Нью-Йорк, Острог, Київ, Торонто, 2000. – 192 с.
 12. Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін.. – К.: Наук. думка, 2003, Т.2: Г-Д. – 2004. – 518 с.
 13. *Ришковська Н.О.* Генеалогічні дослідження сімей хворих на шизофренію, що скоїли суїцид: Дис. ... канд. мед. наук: 14.01.16. / Н.О.Ришковська. – Львів, 2004. – С.39;
 14. *Служинська З.* Генеалогія / З.Служинська, М.Шамеко.– Львів, 2000. – 129 с.
 15. *Легун Ю.В.* Генеалогія селян Подільської губернії: джерела. Монографія / Ю.В.Легун. – Вінниця: О.Власюк, 2005. – 516 с.
 16. *Томазов В.* Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XXI ст.) / В.Томазов. – К., 2006. – 284 с.
 17. *Дашкевич Я.* Дослідницькі проблеми української генеалогії / Я.Дашкевич // Знак. – 1995. – Ч.9. – С.6.
 18. *Кобрин В.Б.* Перспективы развития генеалогических исследований / В.Б.Кобрин // Генеалогические исследования.: Сб. науч. тр. – М., 1994. – 330 с.

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ДЕУРБАНІЗАЦІЇ У ПІВНІЧНО-СХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ (1941-1943 рр.)

З моменту виникнення міста ставали центрами суспільно-політичного, економічного і культурного життя, що не могло не приваблювати людей. Тому кількість міського населення поступово зростала. Особливо цей процес прискорився в Новий час і був тісно пов'язаний з промисловим переворотом. В Україні урбанізаційні процеси особливо прискорилися наприкінці 20 – початку 30-их рр. ХХ ст. і були тісно пов'язані з більшовицькою політикою індустріалізації.

Однак активне економічне життя міста сприяло відносно високому рівню життя частини міського населення, нагромадженню багатств. Тому в періоди війн вони ставали бажаною «здобиччю» агресора. З давніх часів відомий звичай полководців віддавати здобуте місто на розграбування власним солдатам, в якості нагороди. Інколи міста знищувалися разом із населенням. Це, звичайно, мало дуже негативні наслідки, оскільки призводило до деградації політичного, економічного, культурного життя цілих регіонів.

Метою даної розвідки є визначення основних факторів скорочення міського населення в період радянсько-німецького протистояння, на прикладі міст північно-східної України.

1. Бойові дії.

У ХХ ст. в ході воєнних конфліктів, з метою підризу економічного, політичного, морального потенціалу супротивника, мирне населення стало об'єктом безпосереднього військового впливу. Для цього були розроблені нові види озброєння, зокрема, стратегічні бомбардувальники, які масово застосовувалися в роки Другої світової війни. Використовувався метод *«килимного бомбардування»*, цілями якого часто ставали міста.

На радянсько-німецькому фронті цілеспрямоване бомбардування міст застосовувалося відносно не часто (найяскравіший приклад – Сталінград). Та й стратегічна авіація в Німеччині та СРСР на той момент була практично відсутня. Тому тяжких руйнувань і людських втрат зазнавали ті міста, які відігравали стратегічну роль і де розгорталися запеклі бої. У північно-східній Україні таким став Харків.

Крім власне бойових дій, важливе значення для відпливу міського населення був психологічний ефект. При наближенні фронту городяни, які мали таку змогу, намагалися залишити місто. У цьому

плані вони більш мобільні, ніж селяни в силу їх певного консерватизму, традицій, прив'язаності до землі і власного обійстя. Тим більше, в СРСР того часу городяни не мали «власної» нерухомості у вигляді квартир і будинків.

2. Евакуація населення та матеріальних ресурсів і тактика випаленої землі.

Як відомо, німецькі армії наступали досить успішно. Це давало підстави керівництву Третього Рейху сподіватися на захоплення великої кількості неушкоджених промислових підприємств, устаткування і запасів сировини, як це було в окупованих країнах Західної Європи. Однак їхні сподівання виявилися марними. Радянські війська, відступаючи, руйнували все, що тільки було можливо.

В радянській історіографії процес евакуації промисловості та майна на схід висвітлено досить ґрунтовно. За масштабністю це явище не має прикладів у світовій історії і справедливо вважається одним з ключових факторів перемоги СРСР у війні. Однак протягом тривалого часу замовчувалися негативні аспекти цього процесу, зокрема, тотальна руйнація, яка списувалася, в основному, на окупантів, а також її соціальні наслідки, особливо для міського населення. І хоча М.В.Коваль відзначав складність визначення, що саме було зруйновано в 1941 р. під час відступу радянських військ, а що в 1943 р. – німцями, останнім часом зроблено кроки у цьому напрямку [1, с.219].

Масштаби руйнації промисловості можна прослідкувати по документах створеної німцями місцевої української адміністрації, яка займалася обстеженням стану підприємств на предмет відновлення їх роботи. Наприклад, за підрахунками індустріального відділу Харківської міської управи підприємствам міста було завдано збитків на суму близько 30 млн. руб., з них: зруйновано і спалено устаткування – на 17 млн. руб., вивезено на схід – на 13 млн. руб. [2].

Масштабна евакуація торкнулася також населення. В сучасній українській історіографії називається цифра у 3,5 млн. осіб [3, с.512]. Це переважно кваліфіковані інженери і робітники, партійні і державні чиновники, діячі культури і науки, військовослужбовці та члени родин названих категорій. Звичайно, левова частки цих людей були міськими жителями.

Під час відступу вермахт діяв так само, як Червона армія у 1941 р. Німці, з притаманною їм педантичністю, втілювали у життя тактику «випаленої землі». Те, що з такими зусиллями вдалося відбудувати місцевому населенню, знищувалося вогняним вихором, який знову прокотився українською землею, але тепер вже на захід.

Разом з вермахтом, відчуваючи загрозу помсти з боку радянської влади, евакуювалися десятки тисяч тих, хто співпрацював з окупантами та члени їхніх родин. Але назвати, бодай, приблизну цифру та визначити частку міського населення серед них складно.

3. Проблеми забезпечення міського населення продовольством і товарами першої необхідності.

Існувала принципова відмінність політики німецьких окупантів від більшовицької влади. Більшовики, з їхнім класовим підходом до поділу суспільства, спиралися на пролетаріат, і проводячи індустріалізацію, об'єктивно сприяли процесам урбанізації. Ставлення ж до селянства, з його дрібнобуржуазними приватновласницькими прагненнями, було переважно негативним. Колективізація і її складова – голодомор 1932-1933 рр. по суті були покликані перетворити селянські маси на сільський пролетаріат. Нацисти ж, розробляючи власні плани експлуатації економічного потенціалу України, бачили цінність переважно в селянстві, тоді як міське населення і його доля їх мало цікавили. І хоча в ході тривалої війни окупанти були змушені дещо скорегувати власну політику і робили заходи по відбудові деяких промислових підприємств, загалом ситуацію в містах це не змінило. В умовах безробіття городяни були змушені або виживати, відчуваючи постійний дефіцит продовольства (в Сумах і Харкові взимку 1941-1942 рр. спалахнув голод) і товарів повсякденного вжитку, або ж залишати міста і перебиратися на село, де ситуація з продовольством була кращою.

1. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945) // Україна кризь віки: В 15 т. / М.В.Коваль. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – Т.12. – 336 с.

2. Скоробогатов А. Харківське міське самоврядування в 1941-1943рр. / А.Скоробогатов // Березіль. – 1996. – №7-8. – С.156.

3. Пастушенко Т. Дорога на Схід: евакуаційна епопея// Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття / Т.Пастушенко. – К., 2011. – Кн.2. – 942 с.

КИЇВСЬКИЙ МУНІЦИПАЛЬНИЙ ЛОМБАРД: БІЛЯ ВИТОКІВ ІСТОРІЇ

Вагоме значення при постійній нестачі коштів у житті населення відіграють заклади майнового кредиту – ломбарди. У Києві перше акціонерне товариство із майнового кредиту з'явилося 6 липня 1889 р. і являло собою філіал Петроградського столичного ломбарду. Успішна діяльність установи призвела до виникнення 1 липня 1913 р. акціонерного товариства Київського приватного ломбарду і лише після цього 14 листопада 1914 р. розпочав свою діяльність муніципальний ломбард. Основним призначенням останнього було визначено забезпечення населення дешевим кредитом під залог рухомого майна [1, с.42].

За іншими даними, урочисте відкриття муніципального ломбарду відбулось 8 листопада 1914 р., в день св. архистратига Михайла, покровителя м. Києва, у колишній садибі київського мецената М.П. Дехтярова, що знаходилася на Хрещатику, 38 (територія сучасного ЦУМу). На заході були присутні гласні думи на чолі з міським головою І.М. Дьяковим, голова Комісії з улаштування міського ломбарду Д.Н. Григорович-Барський, службовці цієї установи. Після молебню присутні відвідали приміщення ломбарду: операційний зал, комори з вогнетривкими барабанами для зберігання закладених речей. На облаштування ломбарду міське управління витратило близько 14 тис. крб. [2, с.73].

Слід відзначити, що київський муніципальний ломбард, не зважаючи на конкуренцію двох акціонерних товариств, швидко розвивав свою діяльність і вже протягом першого року своєї діяльності видав 25 572 позики, загальної сумою 753 142 крб. [3, Арк. 23] Загалом, через три роки він зайняв перше місце серед ломбардів інших провінційних міст за сумою оборотних коштів. Так, у 1917 р. було видано 36 731 позика на загальну суму 2 286 566 крб., на противагу 27 589 позикам на суму 1 058 563 крб. виданих у 1916 р. За розміром позики розподілялись наступним чином: від 2 до 25 крб. складали 51,4%, від 26 до 100 крб. – 36,8%, від 101 до 500 крб. – 10,7%, понад 501 крб. – 1,1% [4, с.72]. Таке співвідношення слугує яскравим підтвердженням того, що муніципальне підприємство обслуговувало найбідніші класи населення.

У наступний 1918 р. ломбардом було видано 37 731 позику на загальну суму 3 429 550 крб. Слід відмітити, що відбулися окремі зміни у розподілі позик залежно від їх розміру: від 2 до 25 крб. було видано 10 626 позик, або 28,2%; від 26 до 100 крб. – 19 150 позик, або 50,6%; від 101 до 500 крб. – 7577 позик, або 20,2%; понад 501 крб. – 378 позик, або 1% [3, Арк.23]. Скорочення кількості виданих у 1918 р. дрібних позик було обумовлено не загальним зростанням добробуту населення, а відсутністю в обігу дрібних грошових знаків.

Діяльність органів міського самоврядування була спрямована на забезпечення нормального функціонування ломбарду. Зокрема, для недопущення бюджетного дефіциту 10 грудня 1917 р. міська управа підвищила відсоткові ставки по позикам до 18 і 21%. Незважаючи на підвищення, ставки все одно були нижчими ніж в акціонерних ломбардах, в останніх вони досягали 24% [5, с.45]. За допомогою міської думи позитивним чином було вирішено питання про зберігання громіздких предметів, було розроблено проект відкриття відділень ломбарду у віддалених частинах міста. Нажаль, як і багато інших починань, через фінансову скруту і брак часу створити широку мережу відділень муніципального ломбарду у місті не вдалось.

Загалом, не дивлячись на несприятливі зовнішні обставини, керівництво муніципального ломбарду зуміло без дефіциту завершити 1917 і 1918 операційні роки і, навіть, отримати невеликий чистий прибуток у сумі 7 980 крб. 14 коп. та 3 867 крб. 84 коп. відповідно [3, Арк.18.]. Проте головним стало те, що практика діяльності підприємства показала, що останнє активно впливало на ситуацію щодо майнового кредиту. Через постійне зростання кількості населення, зацікавленого у послугах міського ломбарду, акціонерні ломбарди змушені були знижувати відсотки по позикам. За підрахунками розпорядника ломбарду А.П.Шеславцева, лише за перші три роки свого існування міський ломбард видав позик на загальну суму понад 4 млн. крб. і, таким чином, зберіг для населення до 500 тис. крб. [5, с.46].

1. Вешевой кредит и городской ломбард в Киеве // Киевские городские известия. – 1917. – №12. – С.42-48.

2. *Казьмирчук М.Г.* До питання про створення ломбардів у місті Києві / М.Г.Казьмирчук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія. Історія. – 2005. – Вип.77-79. – С.71-74.

3. Державний архів міста Києва, ф.163, оп.7, спр.2028.

4. Обзор деятельности концессионного отделения за время с 1 августа 1917 года по 1 августа 1918 года // Киевские городские известия. – 1918. – №17-18. – С.63-76.

5. Городской ломбард // Киевские городские известия. – 1918. – №10. – С.44-46.

ТИЖНЕВИК «РУСКИ НОВИНИ» В ЮГОСЛАВІЇ ПРО ГОЛОДОМОР 1932-1933 рр. В УКРАЇНІ*

На великих народних зборах, які відбулися 2 липня 1919 р. у м. Новий Сад, русини Королівства сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Королівство Югославія) заснували свою першу культурно-освітню і національну організацію – «Руске народне просвितне друштво» (РНПД) – Руське народне освітнє товариство, яке діяло у період між двома світовими війнами і представляло інтереси русинів у КСХС/Югославії.

РНПД дотримувалося тієї точки зору, що русини в Югославії є частиною українського народу, але з власною літературною русинською мовою та власними регіональними особливостями [25, с.4]. Товариство мало власні друковані видання – щорічник «Руски календар» (1921-1941) і тижневик «Руски новини» (1924-1941).

У «Рускому календарі» (РК) та «Руских новинах» (РН) подавалася інформація про русинів/українців Підкарпатської Русі та Карпатської України [35], українців Галичини, а також про українців, які проживали в СРСР. РНПД очолювали греко-католицькі священники, тому не дивно, що матеріали про життя українців у Радянському Союзі мали завжди негативні оцінки щодо діяльності більшовиків і радянської влади в економічній галузі та тиску на українське селянство. Автор ставить собі за мету проаналізувати статті, повідомлення та інформації про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні на сторінках тижневика РН, намагаючись оцінити їх вплив на політичне і національне життя русинів Югославії.

Джерелом для нашого дослідження слугували статті та інші матеріали про Радянський Союз, які публікувались у РК та РН вже у 1920-х рр. У них нещадно піддавались критиці економічна, політична, культурна та антирелігійна діяльність більшовицького режиму переважно в Україні. У щорічнику РК на 1922 р. редактор календаря Юрій Біндас у рубриці вістей помістив матеріал під назвою «Русия – большевицка крипта» [1]. Автор вперше подав статистичні дані про великі людські жертви від початку панування більшовиків в Україні, руйнування господарства та методи здійснення усуспільнення селянських господарств, закриття церков, антинаціональну політику у галузі освіти тощо. Автор звернув увагу на те, що серед більшовиків великою була питома вага євреїв/жидів.

* Роботу виконано в рамках проекту «Војвођански простор у контексту европске историје» (№177002) Міністерства освіти і науки Республіки Сербії.

Тема Голодомору як однієї з найтрагічніших сторінок історії українського народу знайшла відображення і на сторінках тижневика РН, редактором якого на той час був греко-католицький священик, уродженець Галичини Михайло Фірак. На початку 1930-х рр. на сторінках РН публікувалися статті, в яких йшлося про тогочасну національну трагедію українців.

Спробуємо систематизувати весь обсяг інформаційних повідомлень про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні, виділивши кілька підтем, а саме: ставлення радянської влади до українського селянства; нездатність уряду організувати сільськогосподарське виробництво; репресивна політика щодо селянства; початок голоду та його наслідки; свідчення очевидців; страхіття голоду і приклади людодіства; «глухість» уряду до трагедії та реагування на неї окремих відомих діячів; реакція на трагедію за кордоном тощо. Зауважимо, що запропоновані підтеми певною мірою переплітаються між собою, їх важко розрізнити і виокремити. Про це свідчать самі інформаційні матеріали з досліджуваної теми.

У тижневика РН часто подавалися статті й інформації, які характеризували більшовицьке господарювання в Україні. Таке господарювання піддавалося жорсткій критиці з боку редакції та авторів дописів, застерігаючи таким чином читачів газети від комунізму та соціалізму. У середині листопада 1931 р. у РН була опублікована стаття, в якій докладно описувалося більшовицьке господарювання [8, с.2]. Невідомий автор стверджував, що в Україні немає свободи слова і друку. Всюди панує великий безлад, залізниця функціонує вкрай незадовільно, заплановане не виконується. Наводиться посилання на газету «Коммунист» від 22 жовтня 1931 р., що у Катеринославі на станції пшениця гние просто неба. Далі автор пише, що у селян усе силою забирають і примушують вступати до колгоспу, де вони під наглядом чекістів гуртом обробляють землю. Комуністичний режим вилучає у колгоспів все зерно на потреби великих міст та на експорт. Колгоспникам майже нічого не залишається для власних потреб. А коли виявляється, що план не виконано, тоді більшовики за допомогою сили та терору намагаються вилучити у селян рештки хліба. Для цього використовуються загони чекістів і міліціонерів, які реквізують хліб, здійснюють репресії щодо керівників колгоспів, які не виконали плану хлібозаготівель.

За допомогою насильницької колективізації комуністичний режим намагався знищити вільного українського селянина – носія приватновласницьких інтересів і символу українського національного життя та перетворити його на денационалізованого

сільськогосподарського робітника. З цією метою більшовики, як описується у передовій статті тижневика РН, морально «псували» молодь, щоб таким чином знищити у ній всі позитивні моральні цінності і повністю підкорити собі. Одним із засобів формування «*нової комуністичної генерації*» було виховання молоді у безбожності [39, с.1]. Далі автор описував, як більшовики позбавляли селян землі, залишаючи їх голими, босими і голодними та примушуючи «*за трудовні*» працювати у колгоспах. За найменший опір людей карали на смерть, висилали на Соловки, де вони працювали у нелюдських умовах. Чимало з них померло там від холоду і голоду.

В іншій передовиці йшлося про те, як більшовицький режим планував протягом п'яти п'ятирічок цілком викоринити релігію із суспільного життя. Це повинно було здійснюватися таким чином: 1) у першій п'ятирічці планувалося запровадити у школах безбожність, закрити богословські академії і церкви, позбавити прав священників; 2) у другій – викоринити релігію із сім'ї, заборонити друкувати християнську літературу; 3) у третій – заснувати атеїстичні організації для боротьби із віруючими людьми; 4) у четвертій – перетворити церкви на кінотеатри, корчми тощо; 5) у п'ятій – ліквідувати залишки релігійної свідомості людей [7, с.1].

Навесні 1932 р. більшовики стикнулися з новою проблемою. Селяни не хотіли засівати поля, передбачаючи, що майже весь урожай буде вилучено. Тому влада примусово змушувала їх робити посівну. Доводилися надмірні плани. Селяни чинили опір, саботували посівну кампанію, псували техніку, різали худобу. Згодом виявилось, що не вистачає зерна для нової сівби, немає чим обробляти землю, оскільки частину худоби вирізали для власного споживання, решта загинула внаслідок нестачі кормів. Трактори й інші сільськогосподарські машини зіпсовані [41, с.2]. На сторінках РН подавалася інформація про проблеми вже під час весняної сівби 1932 р. До 19 травня було засіяно тільки третина запланованих площ [22, с.2]. Восени того ж року засіяли вдвічі менше площ, ніж попереднього року. І попри те, що врожай був менший, як повідомляла московська газета «*Правда*», на станції Жмеринка просто неба гнило під дощем 400 вагонів пшениці, тоді як люди помирили від голоду [18, с.2]. Не кращою була ситуація й у промисловості. На Оренбурзькому заводі, де працювало 3600 робітників, за місяць не було вироблено жодного вагону чи локомотиву [38, с.2].

Коли у 1932 р. Україна не виконала план хлібозаготівель, то почалися репресії щодо селян та керівників колгоспів. За повідомленням РН, більшовики розстріляли близько 40 відповідальних

осіб лише за те, що ті не змогли організувати хлібозаготівлю [3, с. 1]. У передовиці «*Большевицьки диктатор на Україні*» йшлося про призначення в Україну нового диктатора – Павла Постишева, відповідального за виконання планів партії [10, с. 1].

У РН подавалося багато матеріалів про покарання селян за невиконання планів та опір більшовицькому режиму. Так, було надруковано повідомлення однієї польської газети про те, що чекісти спочатку оточили одне село поблизу Києва, а потім розстріляли його мешканців за саботаж здачі хліба [2, с.3]. На жаль, автори таких інформацій або редактор часто не посилалися на джерело інформації, тому не завжди можна перевірити її достовірність. Однак, для газети головне було подати інформацію про жахливі події в Україні, щоби таким чином викликати у читачів співчуття до страждань своїх співвітчизників та застерегти їх від комунізму й атеїзму.

На сторінках РН було опубліковано низку повідомлень про каральні дії комуністичного режиму проти голодних людей. Голод змушував людей вдаватися до крадіжок хліба на залізничних станціях, який транспортували у великі міста та на експорт. Чимало селян вночі зрізали колоски на колгоспних полях, щоб хоч якось прокормити родини. За законом «*про три колоски*» від 8 серпня 1932 р., влада мала право виносити смертні вироки за такі дії [40, с.2]. В іншому повідомленні йшлося про те, що більшовики карають людей за свою незграбну політику. Виявлялося, що всі у державі крадуть: селяни вирощений ними хліб, голодні робітники на підприємствах, дрібні чиновники в установах і навіть комуністи [6, с.2]. Проте найбільше крали не селяни і робітники, а вищі урядовці, керівники підприємств, які мали для цього більше можливостей. Так, тижневик повідомляв про те, що керівництво авіазаводу у Харкові записало до штату декілька тисяч «*мертвих душ*» з метою отримати на них продовольчі картки з подальшою реалізацією продуктів харчування на чорному ринку [26, с. 1].

На початку 1933 р., коли голод вже лютував по всій радянській Україні та на Кубані, голодні селяни почали активніше чинити опір комуністичному режиму. Тижневик інформував читачів про повстання голодних козаків на Кубані [37, с.5]. У відповідь чекісти і міліціонери розстрілювали повсталих, в тому числі жінок і дітей, а тих хто залишився живим, висилали до Сибіру [13, с.2]. З посиленням на шведську газету, РН повідомляли про «*революцію*» в Україні. Йшлося про повстання близько півмільйона селян поблизу Києва та Харкова. Для придушення повстання влада використала регулярну армію. Без спеціального дозволу селянам заборонялося користуватися залізницею, іноземцям – виїжджати за межі Москви [36, с.2].

Жахливий голод та каральні дії влади на селі викликали спротив навіть частини комуністів та творчої інтелігенції. На сторінках РН були надруковані повідомлення про самогубства письменника Миколи Хвильового, який таким чином повстав проти режиму [27, с.2], та народного комісара освіти УСРР Миколи Скрипника [23, с.2]. Згодом тижневик подав відомості про поневіряння у в'язниці відомого українського історика, колишнього голови Української Центральної Ради, академіка Михайла Грушевського [33, с.2].

Голод в Україні та СРСР збігся в часі зі світовою економічною кризою. Якщо Радянський Союз спочатку експортував вилучений у голодних селян хліб за кордон, знизивши таким чином ціну на нього на світовому ринку, то згодом сам почав імпортувати зерно за вищою ціною з Канади та Австралії. Про це повідомляли РН [4, с.2]. В одному з номерів тижневика йшлося про те, що прибульці з Сибіру до Польщі розповідали про великий голод у Сибіру, втечі людей до Китаю та інших регіонів країни. І все це сталося внаслідок нерозумної політики більшовиків на селі [16, с.1]. РН передрукували інформацію дописувача англійської газети «Гвардіян», який жив у Москві. Йшлося про високі ціни на продукти харчування у столиці, неможливість купити масло та яйця, запровадження «продовольчих» карток для робітників тощо. При цьому чимало людей надсилали хліб своїм родичам у регіони. За повідомленнями приїжджих до столиці, в інших містах ситуація на продовольчому ринку була ще гіршою. В Україні хліб у містах коштував 8-10 крб за кілограм при середній зарплаті робітника 100 крб на місяць. І це при тому, підсумовував дописувач, що Україна мала б годувати цілу Європу [20, с.2].

Тижневик повідомляв, що влітку 1932 р. вже з'явилися відомості про голод в Україні. Люди прямо на вулицях помирали з голоду [29, с.3]. Наприкінці 1932 р. РН подали відомості про жаліві картини голоду – божевілля від нестачі їжі, людоедство та трупоїдство [30, с.2]. В іншому номері тижневика автор повідомлення стверджував, що голод 1932 р. страшніший за голод 1921-1923 рр. Йшлося про штучний характер голоду [15, с.2]. На початку 1933 р., коли радянська влада зрозуміла великі масштаби катастрофи, повсюдно запроваджувалася карткова система. Проте навіть у місті не всі могли скористатися цією допомогою. Про допомогу селянам взагалі не йшлося [5, с.5]. Посилаючись на московську газету «Известия» від 22 квітня 1933 р., РН повідомляли про те, що комуністична влада у Харкові пропонує давати народу дикі каштани та жолуді, оскільки хліба всім на

вистачить [31, с.2]. У наступних номерах тижневик інформував про жахливі наслідки голоду в Україні. Люди вимирали цілими сім'ями, порожніли цілі села. Чимало людей прямувало до міст у пошуках бодай шматка хліба. У селах залишалися лише ті, хто не міг ходити. Як висновок, московська влада таким чином намагалася упокорити українське село [28, с.2]. З поширенням голоду українські селяни намагалися виїхати за межі республіки, проте влада забороняла це робити, встановлюючи на кордоні військові та міліцейські загони [17, с.2].

В одній з передовиць влітку 1933 р. РН інформували про те, що всі газети світу пишуть про великий голод у більшовицькій Україні. У львівській газеті «Новий час» професор, який повернувся з Великої України, пише про страшний голод, особливо на Полтавщині. Більшовики мінімально забезпечують хлібом лише робітників та службовців, селяни ж вмирають від голоду. Щодня по Полтаві їздить «форшпан» і забирає з вулиць мертвих. Причина голоду – конфіскація владою не тільки хліба, але взагалі всіх продуктів харчування. Українці говорять, що росіяни таким чином хочуть знищити український народ. Були виявлені численні випадки людодіства [9, с.1].

Редактор РН М.Фірак, заперечуючи більшовицьку брехню, писав про те, що втікачі з «*краю на землі*», як більшовики називали Радянський Союз, розповідали про велику біду та страшне насильство. Туристам, які приїжджали до СРСР, більшовики показували лише «*потьомкінські*» села і не дозволяли побачити вимерлі від голоду села [11, с.2]. Про голод і репресії щодо селян свідчили і біженці з України, які через Дністер під кулями радянських прикордонників перетинали румунській кордон [21, с.2]. Тижневик подав на своїх сторінках свідчення прибулого з України економіста про зникнення від голоду цілих сіл, заборону влади фіксувати у документах смерть людини від голоду, поховання померлих вночі, щоб живі не бачили масштабів трагедії [14, с.1].

Чимало людей з-за кордону намагалося допомогти голодуючим, проте більшовики, заперечуючи голод, не дозволяли це робити. Тому 24 червня 1933 р. греко-католицькі єпископи Галичини звернулися до віруючих із закликом молитися за нужденних та збирати пожертви на потреби голодуючих в Україні, сподіваючись на милість Божу. Звернення підписали митрополит А.Шептицький та 7 єпископів цієї митрополії [32, с.1-2]. У неділю 29 жовтня 1933 р. греко-католики в Галичині та в інших країнах, де жили русини/українці, провели служби у церквах на благо братів, які потерпають від голоду в радянській Україні, та панахиди за

померлими від голоду. Фактично це був день протесту проти більшовицького насильства над українським народом [19, с.2]. При цьому тижневик не згадав про те, що того дня у переповненому соборі св. Юра у Львові була відслужена літургія за голодуючими та прочитане єпископське пастирське послання, а проповідь виголосив о. Гавриїл Костельник [24, с.15]. Це було пов'язане з тим, що він за походженням був русин з Югославії, а РНПД і місцеві русини шанували його як свого «найславетнішого сина».

Публікації про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні на сторінках РН свідчили про те, що, незважаючи на невелику чисельність (25 тис. осіб) русинів в Югославії, вони були добре обізнані про українську національну трагедію. Редакція тижневика, інформуючи читачів про політику більшовиків на селі, репресії проти українського селянства, жахливі картини голоду, намагалася не тільки подати свіжу і достовірну інформацію, але і застерігти людей від комунізму і соціалізму як великого зла ХХ ст. Повідомлення про Голодомор викликали у читачів співчуття до співвітчизників в Україні, які піддавалися терору за допомогою штучно створеного голоду, а це, у свою чергу, посилювало у свідомості русинів Югославії відчуття єдності з українським народом.

-
1. Ю.Б. [Биндас Юрий]. Русия – большевица крипта // Руски календар / РНПД. – Руски Керестур, 1922. – С.136-137.
 2. Большевики виштреляли цали валал // Руски новини. – Дяково, 1932. – Ч.27. – С.3.
 3. Большевики заштрелели 40 високих уряднікох // Там само. – 1933. – Ч.12. – С.1.
 4. Большевики купую жито // Там само. – 1932. – Ч.20. – С.2.
 5. Большевики не маю хліба // Там само. – 1933. – Ч.1. – С.5.
 6. Большевиком гори под ногами // Там само. – 1932. – Ч.39. – С.2.
 7. Большевицке безбожество // Там само. – Ч.30. – С.1.
 8. Большевицке газдоване на Україні // Там само. – 1931. – Ч.12. – С.2.
 9. Большевицке пекло // Там само. – 1933. – Ч.29. – С.1.
 10. Большев[ицки] диктатор на Україне // Там само. – Ч.8. – С.1.
 11. Большевицки циганства // Там само. – 1932. – Ч.12. – С.2.
 12. Власенко В. Голодомор 1932-1933 рр. на Сумщині (до 75-х роковин національної трагедії) // Сумський історико-архівний журнал. – Суми, 2008. – №IV-V. – С.29-70.
 13. Глад на Україне // Руски новини. – Дяково, 1933. – Ч.15. – С.2.
 14. Глад на Україне // Там само. – Ч.34. – С.1.
 15. Глад у большевицкей держави // Там само. – 1932. – Ч.48. – С.4.
 16. Глад у Сибиру // Там само. – Ч.21. – С.1.
 17. Глад у Україне // Там само. – 1933. – Ч.24. – С.2.
 18. Гніє погаране жито // Там само. – Ч.37. – С.2.
 19. Дзень народней жалосци // Там само. – Ч.43. – С.2.
 20. Живот у большевицким «фрау» // Там само. – 1932. – Ч.23. – С.2.
 21. З большевицкей України сцекли до Румунії // Там само. – 1931. – Ч.17. – С.2.

22. Зашиви на Україне // Там само. – 1932. – Ч.23. – С.2.
23. Заштрелел ше большевицки министер Никола Скрипник // Там само. – 1933. – Ч.28. – С.2.
24. *Єренок Р.* Українська церковна преса в Канаді і Голодомор та геноцид 1932-1933 рр. / Роман Єренок // Український вимір: міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Чернівці, 2009. – Ч.8. – Т.1. – С.3-16.
25. *Костельник Г.* Liber memorabilium грекокатоліцкей парохії бачкерестурскей / Гавриїл Костельник // Союз Руснацох и Українцох Югославії. – Нови Сад, 1998. – С.218.
26. Мертви єдза // Руски новини. – Дяково, 1932. – Ч.36. – С.1.
27. Никола Хвильовий // Там само. – 1933. – Ч.27. – С.2.
28. Москва и Киев // Там само. Ч.20. – С.2.
29. На Україне глад // Там само. – 1932. – Ч.28. – С.3.
30. На Україне єдза людске месо // Там само. – Ч.46. – С.2.
31. Наместо хлеба гестинї и жалудз // Там само. – 1933. – Ч.19. – С.2.
32. Нашо владики за гладних на Україне // Там само. – Ч.31. – С.1-2.
33. Професор Грушевски ошлепнул // Там само. – Ч.36. – С.2.
34. *Рамач Я.* Руснаци у Южней Угорскей (1745-1918) / Янко Рамач; Войводянска академия наукох и уметносцох. – Нови Сад, 2007. – С.520.
35. *Рамач Ј.* Русинско народно просветно друштво и рецепција о Поткарпатској Русіји/Карпатској України у његовим издањама / Јанко Рамач / Истраживања 24 / Филозофски факултет Нови Сад – Одсек за историју. – Нови Сад, 2013. – С.457-475.
36. Революция на Україне // Руски новини. – Дяково, 1933. – Ч.33. – С.2.
37. Українски козаци ше буња // Там само. – Ч.1. – С.5.
38. Як большевики газдуоу // Там само. – Ч.40. – С.2.
39. Як большевики губя младеж // Там само. – 1932. – Ч.20. – С.1.
40. Як большевики караю // Там само. – Ч.33. – С.2.
41. Ярні бриги большевицох // Там само. – Ч.20. – С.2.

ПОДОРОЖІ ДО РАЙХУ: НІМЕЦЬКІ ЕКСКУРСІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКІ КАМПАНІЇ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО ОКРУГУ ЖИТОМИР

Специфічною формою нацистської пропаганди серед місцевого населення окупованої території України, зокрема в регіонах, які ввійшли до складу генерального округу Житомир, була організація подорожей до Райху. Поїздки проводилися для представників різних професійних груп, але особлива увага, зважаючи на сільськогосподарський характер господарства житомирського генерального округу, зверталася на працівників сільського господарства (голів громадських господарств та агрономів). За задумом німців, знайомство таких осіб з умовами життя та праці в Німеччині мало здійснити бажаний пропагандистський вплив як на учасників подорожей, так і – через відповідні інформаційні кампанії – на місцеве українське населення окупованої території.

Перша пропагандистська подорож до Райху із території генерального округу Житомир відбулася у квітні 1942 р. і була підтримана особисто генералкомісаром К.Клеммом. До складу делегації, яку супроводжували німецькі службовці генералкомісаріату, серед яких референт з пропаганди, входили троє українських селян, голови громадських господарств: Яків Рокітенець із с. Волиця Андрушівського району, Арсен Грицай із с. Піски та Панас Трохімець із с. Сінгури Житомирського району. За два тижні перебування у Німеччині вони ознайомилися зі специфікою господарської діяльності німецьких сільських господарств та 28 квітня 1942 р. зустрілися із райхсміністром окупованих східних територій А.Розенбергом [1; 2; 3]. Згодом генеральний комісар К.Клемм відзначив значний пропагандистський успіх цієї поїздки та пропонував час від часу організовувати подібні заходи, але з більшою кількістю учасників [4, арк. 7].

У подальшому кілька екскурсійно-пропагандистських подорожей до Райху для робітників сільського господарства регіону та інших професійних груп житомирського генерального округу було організовано у 1943 р. У середині 1943 р. відбулася 10-денна мандрівка Німеччиною 16 осіб, головним чином, українських агрономів, а також сільських старост [5, арк.283; 6]. Те, що на

поїздки покладалося значне пропагандистське навантаження, засвідчує факт їх організації у жовтні 1943 р., уже в умовах фактичного наближення східного фронту до кордонів генерального округу Житомир. Так, протягом 18–30 жовтня 1943 р. у Райху перебувала екскурсійна група у складі 22 працівників освітньої та журналістської сфер регіону [7, с.58-59, 104].

Представники місцевого населення генерального округу Житомир також залучалися до пропагандистських подорожей, організованих керівництвом райхскомісаріату України. Влітку 1942 р. у поїзді Німеччиною, ініційований Е. Кохом для юристів райхскомісаріату, брав участь, зокрема, юрист К. Яггунович із білоруського м. Річиця на півночі округу [8].

Окупаційна адміністрація намагалася здійснити пропагандистський вплив не лише на українське населення, а й на етнічних німців-фольксдойче. Для германізації останніх також практикувалися спеціальні подорожі до Райху. Одна з екскурсій була організована для 20 фольксдойче Черняхівського району на Житомирщині [9, арк.51-53].

По завершенню поїздок до Райху обов'язковим для їх учасників були пропагандистські зустрічі з місцевим населенням, у тому числі в трудових колективах, виступи на радіо. Такі зустрічі та виступи, як і самі факти подорожей, широко висвітлювалися в офіційній пресі. Вже українські селяни Я.Рокітенець, А.Грицай і П.Трохімець після подорожі Німеччиною активно залучалися до зустрічей з місцевим населенням, головною метою яких була пропаганда. На початку червня 1942 р. А.Грицай виступив перед студентсько-викладацьким колективом сільськогосподарського інституту та фахової сільськогосподарської школи Житомира. 19 червня 1942 р. запрошені генеральним комісаром селяни сіл Піски та Сінгури у кінотеатрі Житомира мали змогу переглянути хроніку про прийом їхніх односельчан райхсміністром А.Розенбергом, що справило на присутніх неабияке враження [10]. Усі ці заходи популяризувалися житомирською газетою «Голос Волині» [1; 2; 3; 11; 12], як і деякими іншими виданнями [13]. К.Клемм відзначав, що поїздка українських селян до Німеччини та їх зустріч з А.Розенбергом здійснили на учасників подорожі бажаний пропагандистський вплив, який, на його думку, має поширитися і на значну частину місцевого населення [4, арк.7].

Змушені були «ділитися» своїми враженнями і представники інших екскурсій. Після подорожі до Райху у складі делегації юристів райхскомісаріату України К.Яггунович із Річиці відправився до редакції газети «Голос Волині» у

Житомир. У статті газети, опублікованої на початку вересня 1942 р., учасник екскурсії висловив своє «захоплення» від побаченого в Німеччині [8]. У середині 1943 р. українські агрономи, які брали участь у подорожі, виступили перед місцевим населенням на подвір'ї меблевої фабрики у м. Звягель (Новоград-Волинський) [6]. За наказом німців деякі представники освітньої і журналістської сфер регіону, учасники екскурсійної поїздки до Райху у жовтні 1943 р., виступили на житомирському міському радіо [7, с.58-59]. Німецькі управлінці генерального округу Житомир різних рівнів, у тому числі генеральний комісар, відзначали важливість таких заходів з пропагандистської точки зору [4, арк.7; 5, арк.283].

Отже, серед різних форм нацистського пропагандистського впливу на місцеве українське населення на території генерального округу Житомир, як і в інших регіонах України, в період Другої світової війни були екскурсійно-пропагандистські подорожі до Райху. Особлива увага при цьому зверталася на працівників сільськогосподарської сфери генерального округу. З одного боку, поїздки мали на меті здійснити пропагандистський вплив на самих учасників, а з іншого, – через зустрічі, тих хто відвідував Німеччину, з місцевим населенням та популяризацію цих заходів у пресі – і на решту жителів окупованої території.

-
1. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 16 травня.
 2. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 20 травня.
 3. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 23 травня.
 4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.КМФ-8, оп.1, спр.64, 11 арк.
 5. ЦДАВО України, ф.КМФ-8, оп.1, спр.6, 450 арк.
 6. Голос Волині (Житомир). – 1943. – 5 червня.
 7. Ковальчук І.В. Нарис історії діяльності ОУН під проводом А.Мельника на Житомирщині у другій половині 1941 року / І.В.Ковальчук, С.В.Стельникович. – Житомир : Рута, 2011. – 188 с.
 8. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 2 вересня.
 9. Державний архів Житомирської області, ф.Р-1151, оп.1, спр.120, 144 арк.
 10. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 24 червня.
 11. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 3 червня.
 12. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 6 червня.
 13. Голос (Берлін). – 1942. – 24 травня.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ ПОЛЬСЬКОГО ТА НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ІЗ ЗАХІДНОГО ПРИКОРДОННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У 1930-х рр.

Відкриття архівів після розпаду СРСР та введення у науковий обіг нових документів дещо зменшили кількість «білих плям» у вивченні механізму репресивної діяльності радянської системи. Утім на сьогодні залишаються недоступними для вивчення багато важливих документів, які могли б пролити світло на трагічні події історії України. Примусові депортації населення із прикордонних районів УРСР у 1930-х рр. є саме такою актуальною темою. Від середини 1980-х рр. на хвилі демократизації суспільства у дослідників з'явилася можливість об'єктивно висвітлювати деякі резонансні теми. Про прикордонні депортації йдеться в роботах В.Деннінгхауса [1], С.Кокіна [2], В.Нікольського [3], Н.Охотіна і А.Рогинського [4], М.Петрова [5], А.Рубльова і В.Репринцева [6], В.Ченцова [7] та ін. Доступ цих авторів до документів спецслужб дозволив їм дослідити чимало трагічних сторінок минулого історії України ХХ ст. Водночас слід зазначити, що особливості планування та проведення в УРСР прикордонних депортацій у вітчизняній історіографії представлені, на наш погляд, ще не достатньо повно.

Як відомо, поляки й німці, на думку Й.Сталіна, були одні з найбільш політично неблагонадійних націй в СРСР. Причинами цього можуть бути як багаторічні негативні стереотипи доби царської Росії разом з особистими враженнями «вождя народів» під час польсько-радянської війни 1920 р. Не останню роль зіграла й активність польської і особливо німецької розвідок на території СРСР. Всі ці обставини зміцнювали підозрілість Й.Сталіна, що, зрештою, призвело до трагічних наслідків.

Проведенню прикордонного відселення поляків і німців передувала відповідна підготовча робота. Так, 9 грудня 1934 р. на підставі телеграми ЦК ВКП(б) було прийнято таємне рішення Політбюро ЦК КП(б)У про німецькі та польські райони УРСР. На створену спеціальну комісію поклали обов'язок протягом тижня ретельно переглянути керівний склад цих районів, а також спланувати там заходи щодо національних шкіл. Одночасно з цим до національних районів були направлені партійні працівники, які отримали вказівку пояснювати населенню, що *«радянська влада не потерпить найменших спроб антирадянських дій і не зупиниться перед тим, щоб відмовити їм у проживанні в СРСР й вигнати за межі СРСР»* [8, с.332-333].

20 грудня 1934 р. Політбюро ЦК КП(б)У в спеціальній постанові *«Про переселення з прикордонних районів»* відзначило, що в прикордонних районах, де є компактні маси польського і німецького населення, необхідно визначити села, з яких виселити одноосібників, які *«злісно не виконують своїх зобов'язань перед державою, й тих колгоспників, яких не можна вважати благонадійними в умовах прикордонної смуги»* [9, арк.316-317]. Було заплановано провести підселення *«надійних елементів»* зі східних областей України, а також певної кількості перевірених органами НКВС демобілізованих червоноармійців. Через два дні, 23 грудня 1934 р. С.Косіор надіслав Й.Сталіну доповідну записку, де просив затвердити заходи очищення прикордонної смуги від *«неблагонадійного і антирадянського елемента»* в районах з польським і німецьким населенням. Цю операцію планувалося провести в два етапи. На першому – очищення прикордонних районів від антирадянських елементів по лінії НКВС і висилка на північ (близько 2 тис. господарств). На другому – переселення до східних районів УРСР неблагонадійних елементів з числа одноосібників та деяких колгоспників (всього близько 9 тис. родин) [1, с.200].

23 січня 1935 р. ЦК КП(б)У затвердило терміни *«переселення»* й точну кількість *«ненадійних елементів»* (близько 8300 родин). З 20 лютого по 10 березня з прикордонних районів Київської і Вінницької областей на схід республіки були переселені 41650 осіб, або 8329 сімей, з яких близько 60% становили поляки (2886 сімей) і німці (1903 сімей) [1, с.201]. А 25 листопада 1935 р. ЦК КП(б)У ухвалило постанову *«Про переселення польських і німецьких господарств з прикордонної території»*, де йшлося про створення комісії для підготовки переселення 6-7 тис. сімей, але вже за межі України.

Не залишилися осторонь від цих процесів й органи безпеки республіки. Слідчі органи НКВС використовуючи методи залякування та фізичного тиску на підслідних вибивали *«неспростовні аргументи й докази»* того, що Мархлевський національний район був створений із шкідницькою метою, а його засміченість антирадянським елементом і зосередження вирішальних ділянок районного апарату в руках відвертих чи прихованих антирадянщиків є явищами генетичного порядку. На думку чекістів, переселення, арешти і зрештою ліквідація польського Мархлевського національного району, були єдиними правильними методами вирішення проблеми [6, с.121]. Аналогічна риторика звучала й про німецький Пулинський район Київської області. Як результат – 17 серпня 1935 р. члени Політбюро ЦК КП(б)У прийняли постанову *«Про Мархлевський і Пулинський райони»*. У результаті Мархлевський і Пулинський райони розформувалися «у

зв'язку з економічною слабкістю», «незручністю обслуговування МТС колгоспів, а також адміністративне черезсмуження». Окрім цього, ЦК КП(б)У 20 вересня 1935 р. доручило секретарю ЦК КП(б)У М.Попову й голові НКВС УРСР В.Балицькому «на підставі матеріалів НКВС розробити проект доповідної записки в ЦК ВКП(б) про ПОВ (Polska Organizacja Wojskowa) і про зв'язок членів цієї організації з окремими особами з польської секції Комінтерну» [10, арк.275].

Виступаючи на Пленумі ЦК КП(б)У (січень 1936 р.) під час обговорення доповіді П.Постишева «Про підсумком перевірки партдокументов КП(б)У і завдань партійної роботи», керівник НКВС УРСР В.Балицький зауважив: «...На Україні ми, насамперед, зустрічаємося з фашизмом польським і німецьким. У німецьких районах ми працюємо все ще слабо. ...На підривному роботі німців-фашистів ми повинні звернути особливу увагу». При цьому Балицький вказав на особливий інтерес Гітлера до прикордонних районів України (Правобережжя), обґрунтувавши це існуванням чотирьох німецьких національних районів, а отже – реальною можливістю створення в тилу фашистських опорних пунктів. Як наслідок, 15 березня 1936 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про переселення в Казахстан». Райони переселення і їх точну кількість було конкретизовано в окремій постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 9.04.1936 р. «Про переселення 15 тис. сімей з Київської та Вінницької областей в Казахстан». Загалом, переселенню в Казахстан підлягали близько 45 тис. осіб. У першу чергу, переселяли всіх поляків, які мешкали в 800-кілометровій смузі уздовж державного кордону з Польщею. У два етапи (у червні та вересні 1936 р.) з прикордоння УРСР виселили 14048 родин (63976 осіб), з яких поляки склали – 75,7%, німці – 23,4%, українці – 0,8% [1, с.203].

Значимо, що серед української партійної верхівки панувала думка щодо потенційного «шкідництва» й «шпигунства» німців і поляків. Зокрема, член Політбюро ЦК КП(б)У, 1-й секретар Дніпропетровського обкому М.Хатаєвич заявляв: «Німецька і японська розвідка мають в області чудовий ґрунт. ...У Запорізькому районі живе 10 тисяч німців. Ми знаємо, що серед німецького населення національне почуття дуже сильно розвинене, особливо багато з них мають прихильність до свого «фатерлянд», хто б не був – Гітлер чи будь-хто інший... А з 10 тисяч знайти людей для своєї роботи вони зможуть скільки завгодно...» [11, арк.339-340]. З подібними звинуваченнями виступив також 1-й секретар Донецького обкому С.Саркісов. Висловивши стурбованість, що в боротьбі з «троцькістами» та «шкідниками» партійні органи і НКВС були недостатньо уважні, Саркісов укавав, що «у викритті німців-фашистів проведена велика

робота. Німці, які переплітаються з фашистами, розставили свої тенета на великих електростанціях Донбасу. ...Я думаю, що ми тут повинні піти сміливіше по лінії висилки багатьох німців з Донбасу. Вони нам не потрібні. Наші люди, господарники, обійдуться без них...» [12, арк.132-133].

Вище партійне керівництво країни також вважало, що заходів, зроблених в 1934-1936 рр. явно недостатньо. 20 липня 1937 р. на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) Сталін доручив наркомун НКВС СРСР М.Єжову дати наказ органам НКВС заарештувати всіх німців, які працювали на оборонних заводах й вислати частину з них за межі держави. До 25 липня 1937 р. оперативний наказ №00439 був підготовлений і розісланий телеграмами по всім управлінням НКВС. А 11 серпня Єжов підписав оперативний наказ №00485 *«Про повну ліквідацію особового складу польської агентурної розвідки, діючої в СРСР»*. Ці документи знаменували початок національних операцій НКВС.

Що характерно, означені депортації, як і подальші національні операції, значною мірою обумовлювалися сталінської ідеєю про неминучість військового зіткнення із західними сусідами. В умовах постійної підозрливості, шпигуноманії й підготовки до майбутньої війни західні національні меншини були приречені на роль потенційних ворогів, шпигунів і шкідників. Невдача радянзації поляків та німців, їх стійкий опір колективізації, висока релігійність і прагнення підтримувати контакти з історичною батьківщиною привели до етнічних депортацій та подальшого знищення в роки Великого терору. На сьогоднішній день доступні матеріали дозволяють стверджувати, що депортації польського і німецького населення з українського прикордоння були спланованими акціями з ініціативи та під контролем Політбюро ЦК ВКП(б) і особисто Й.Сталіна.

1. Дённингхаус В. «Территория лояльности»: от разовых чисток до массовых депортаций (К анализу деятельности Политбюро ЦК ВКП(б) в отношении нацменьшинств Запада в 1925–1940 гг.) / В.Дённингхаус // Новейшая история Отечества XX-XXI вв.: сборник научных трудов. Вып. 2. Саратов: СГУ, 2007. – С.182-209.

2. Великий терор в Україні. «Куркульська операція». 1937-1938 рр.: У 2-х ч. / Упоряд. С.Кокін, М.Юнге. – К.: ВД Києво-Могилянська академія, 2010.

3. Нікольський В. Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні / В.Нікольський. // Український історичний журнал. – 2001. – №2. – С.74-89.

4. Охотин Н. Из истории «немецкой операции» НКВД (1937-1938 гг.) / Н.Охотин, А.Рогинский // Наказанный народ. Репрессии против российских немцев. – М., 1999. – 287 с.

5. Петров Н. «Польская операция» НКВД 1937-1938 гг. Репрессии против поляков и польских граждан / Н.Петров, А.Рогинский. – М.: НИПЦ «Мемориал», 1997. – 256 с.

6. Рубльов О. Репресії проти поляків в Україні у 30-ті роки. / О.Рубльов, В.Репринцев // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – №1/2 (2/3). – С.116-156.

7. *Ченцов В.* Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920-1930-е годы / В.Ченцов. – М.: «Готика», 1998. – 208 с.
8. *Герман А.* Немецкая автономия на Волге. 1918-1941. Ч.2. Автономная республика. 1924-1941 / А.Герман. – Саратов, 1994.
9. Центральный державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.16, спр.11.
10. ЦДАГО України, ф.1, оп.16, спр.12.
11. Там само, оп.1, спр.526.
12. Там само, спр.517.

ХЛЫНИНА Т.П.

ИСТОРИЯ В ЭПОХУ ПЕРЕМЕН: МЕЖДУ АКАДЕМИЧЕСКОЙ НАУКОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ ПРАКТИКОЙ

Претензий к нынешнему состоянию исторического знания и его участию в жизни современного общества накопилось превеликое множество. Претензии высказываются как самим обществом, утратившим веру в моральную безгрешность и объективность суждений историков о прошлом, так и историками, переживающими очередную волну эпистемологической рефлексии и все более осознающими ограниченность собственных возможностей в постижении минувшей реальности. Подобному положению дел во многом способствовало и занимаемое социальными науками место в обществе, согласно которому они подчинялись *«задачам социального преобразования действительности»* [1, с.8]. В данной связи следует отметить, что в определении местоположения исторической науки в отечественной интеллектуальной традиции до сих пор отсутствует ясность. Ее относят к социальным, гуманитарным и социально-гуманитарным наукам. При этом противопоставление социальных и гуманитарных наук сохраняется только в англосаксонской интеллектуальной традиции, рассматривающей гуманитарные науки как науки о человеке, а социальные – как технологию преобразования мира [2, с.231].

Наблюдающийся *«конфликт интерпретаций»* между самоопределением профессиональной принадлежности истории как гуманитарного знания и ее общественным восприятием в качестве социальной практики усугубляется и стремительной потерей интеллектуалами (представителями гуманитарных и социальных наук) своих позиций в современном обществе. Однако, как показало проведенное Д.Р.Хапаевой исследование среди французских и венгерских интеллектуалов, речь, скорее всего, идет об исчезновении ампулы *«классического»* интеллектуала, традиционно

выступавшего от лица неспособных к самовыражению и защищающего незыблемые нравственные основы общества. В настоящее время, когда *«демократический строй предоставляет каждому возможность выступать в публичных дебатах и высказывать свое мнение как благодаря множеству ассоциаций и неформальных объединений, так и благодаря развитию средств массовой информации»*, отпала всякая необходимость в существовании интеллектуалов как привилегированной группы людей. Тем не менее, мир, находящийся в состоянии полной неуверенности и не имеющий никакого внятного проекта будущего, нуждается в наделении смыслом происходящего. И эту функцию, по мнению большинства интеллектуалов, способен выполнить только интеллектуал, становящийся социальным мыслителем [3, с.49, 52].

Его новым профессиональным прибежищем все чаще оказывается экспертная деятельность, в определении сущности и возможностей которой (прежде всего в социальной сфере) сохраняется немало неясностей. Именно с ней, несмотря на сложности достижения объективных (или хотя бы конвенциональных) оценок, интеллектуалами связывается упрочение своего положения в обществе и возрождение былой легитимности профессиональной деятельности: *«Поколебленная за последние двадцать лет вера в то, что социальные науки нужны современному обществу, находит себе опору в идеи о необходимости экспертизы по различным вопросам общественной жизни. В ней отражается нерешительное и противоречивое переосмысление социальных задач и роли гуманитарного знания в современном обществе»* [3, с.54].

А что же историки? Будучи интеллектуалами по своей сути, они также оказываются вовлеченными в процесс поиска нового и социально востребованного приложения своих усилий. По заключению Н.Е.Копосова, исследовавшего антропологические идеалы, вдохновляющие современного российского историка на работу, отечественная историография в различные периоды своего развития культивировала *«идеал члена сражающегося коллектива, который навязал историкам марксистский дискурс»*; затем образ *«аполитичного эксперта, которому соответствовала идеология профессионализма»*, сменившийся идеалом носителя культуры. На сегодняшний день вдохновляющим идеалом историка является образ *«частного лица, прекрасно сочетающегося с идейным конформизмом»* [4, с.192], который не мешает ему активно включаться в процесс освоения медийного пространства и выступать экспертом по довольно широкому кругу вопросов, не имеющих прямого отношения к его непосредственной

специальности. Он все отчетливее осознает, что история интересует нынешнее общество постольку, поскольку она касается актуальных проблем современности.

Историки перестроечного призыва развенчивали марксистский интеллектуальный и социальный проект, веря в высокую миссию освободителей страны от тяжелого и долгое время замалчиваемого прошлого. Они строили новый мир, разгребая авгиевы конюшни репрессивной машины советского тоталитаризма. Сегодняшнее поколение историков с таким же упорством борется с пороками современного государственного порядка или же отстаивает ниспровергнутые ранее *«бесспорные достижения эпохи социализма»*. Оно пишет разные учебники и исповедует разные общественно-политические идеалы. Поддерживает усилия официальной власти по противодействию фальсификации истории в ущерб интересам России и готово пожертвовать социальным благополучием во имя обретенной профессиональной свободы. При этом представления об этой ответственности и формах участия историка в жизни общества существенно разнятся. Размышляя о том, какая академическая история нужна современному российскому обществу, М.В.Пономарев отмечал, что, с одной стороны, она должна удовлетворять социально-консервативные потребности общества – формировать внутренне непротиворечивое сознание нации, основы национальной идентичности как системы общепризнанных мифов, эмоционально окрашенных стереотипов. С другой, – стимулировать историческую и ценностную рефлексию общества, постоянно обращаясь к вопросам о том, что происходит? куда мы идем? во имя чего? [5, с.530, 531]. Если же *«так называемый академический историк не принимает ни первую, ни вторую роль (мифотворца или рефлектирующего скептика) и замыкается в своей «теме», занимается «просто историей», то его профессиональная деятельность превращается в хобби. Он может быть интересен обществу, но, по большому счету, он бесполезен обществу»* [5, с.532].

Едва ли подавляющее большинство представителей академической науки согласится с тем, что прожитая и проживаемая в профессии жизнь оказалась лишь *«сбором коллекций для посвященных»*. Тем более что отмеченные роли *«рефлектирующего скептика»* и *«мифотворца»* с успехом выполняются социальными мыслителями от философии, социологии и культурологии, а знатоками в области прошлого становятся люди, не обремененные грузом профессиональных познаний.

Несмотря на осознаваемую сомнительность *«хождения во власть»* с целью предостережения ее от ошибок прошлого, активные поиски своего места в меняющемся нестабильном мире, для

подавляющего большинства отечественных историков занятие прошлым остается безусловной самодостаточной ценностью [3, с.55]. Многие из них все еще твердо верят в то, что в минувшей реальности можно отыскать один единственный правильный ответ на вопрос о том, как это было на самом деле, показав обществу, какие дороги не ведут к храму. Другая часть научного сообщества историков, более скептически оценивающая свои эпистемологические возможности, видит предназначение своей профессии в формировании национального самосознания российского общества и выработке дорожной карты прошлого, которая *«поможет современным государственным деятелям не наткнуться на ухабы застарелых этнических и национальных конфликтов и спокойно заниматься своими делами – «без фантазий»* [6, с.14]. Вместе с тем, сегодняшними интеллектуалами все более осознается тот факт, что *«научное знание, как и знание вообще, не является «реальностью». Оно – часть общества и его культуры и поэтому им и определяется, «конструируется»* [7, с.52]. В ситуации, когда историческая наука больше не может давать готовых результатов, а общество не в состоянии оценить полезности производимого ею продукта, есть все основания прислушаться к мысли классика о том, что *«она, скорее, ставит под вопрос наши представления о прошлом и, тем самым, предостерегает нас от завышенной оценки нынешней эпохи. Именно в этом заключается задача, которую историческая наука выполняет в «жизни»; и она должна выполнять ее, а не замыкаться в своей «башне из слоновой кости»* [8, с.356].

1. Социальные науки в постсоветской России. – М.: Академический проект, 2005. – 416 с.

2. *Копосов Н.Е.* Хватит убивать кошек! Критика социальных наук / Н.Е.Копосов. – М.: Новое литературное обозрение, 2005. – 245 с.

3. *Хапаева Д.* Герцоги республики в эпоху переводов: Гуманитарные науки и революция понятий / Д. Хапаева. – М.: Новое литературное обозрение, 2005. – 264 с.

4. *Копосов Н.Е.* Память старого режима: история и политика в России / Н.Е.Копосов. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 320 с.

5. Интервью с Михаилом Викторовичем Пономаревым от 23 апреля 2009 г. // Хут Л.Р. Теоретико-методологические проблемы изучения истории Нового времени в отечественной историографии рубежа XX-XXI вв. / Л.Р.Хут. – М.: Изд-во МПГУ, 2010. – 702 с.

6. Национальные истории на постсоветском пространстве – II. – М.: АИРО-XXI, 2009. – 372 с.

7. *Зарецкий Ю.П.* Стратегии понимания прошлого: Теория, история, историография / Ю.П.Зарецкий. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 384 с.

8. *Гуревич А.Я.* Медиевистика на распутье. О книге Х.-В.Гетца / А.Я.Гуревич // Одиссей. Человек в истории: 2004. – М., 2004. – С.352-361.

**М.П.ДРАГОМАНОВ И БОЛГАРСКИЕ ПОЛИТИКИ:
МЫСЛИ УЧЕНОГО О ГОСУДАРСТВЕННОСТИ
(по материалам болгарских архивов)**

Для рубежа XX-XXI вв. характерно образование новых государств на геополитической карте мира. В истории цивилизации это явление не ново, но всегда привлекало и привлекает внимание не только исследователей различных отраслей науки, но и политиков. Современные геополитические процессы привели к приобретению независимости многими государствами, перед которыми возникла необходимость решения ряда важных вопросов, касающихся как обустройства этих государств, так и выбора пути их дальнейшего развития.

Похожие процессы протекали в Европе в конце XIX в. после освобождения Балканского полуострова из-под турецкой зависимости. Болгария обрела свою независимость в 1878 г. Вопросы развития молодого государства волновали не только болгарских политических и общественных деятелей, интеллигенцию, но и простых граждан. В связи с этим вызывает интерес переписка известного болгарского публициста, дипломата и государственного деятеля Димитра Ризова с известным украинским ученым и политиком Михаилом Петровичем Драгомановым, который находился в эмиграции в Швейцарии (Женева). В Болгарском историческом архиве Национальной библиотеки им. Святых Кирилла и Мефодия сохранились письма М. Драгоманова к Д. Ризову. Хронологически корреспонденция относится к 1886-1888 гг.

Письма М. Драгоманова к Д. Ризову были переведены на болгарский язык и опубликованы в 2005 г. в Софии в книге *«Михайло Драгоманов. Духовност и свобода. Избрани статии, дневник и писма на учения (Съставителство и превод Пенка Кънева)»*, посвященной 110-й годовщине со дня смерти выдающегося ученого и политического деятеля.

Научные и общественно-политические интересы М. Драгоманова, касающиеся Балкан и славянского вопроса, способствовали его знакомству с Болгарией задолго до его прибытия в 1889 г. в Софию, где он возглавил кафедру всеобщей истории в новосозданной Высшей школе – первом высшем учебном заведении страны. До приезда в Болгарию Михаил

Петрович был лично знаком с такими известными болгарскими общественными и политическими деятелями, как Любен Каравелов, Захари Стоянов, Димитр Ризов, проживающими в Болгарии политическими эмигрантами В.Дебогорием-Мокриевичем, Г.Беламазом, К.Юрьевым, болгарскими студентами, обучающимися в Женевском университете – Н.Добревым, Н.Габровским, И.Георговым, И.Шишмановым и другими.

Д.Ризов и З.Стоянов издавали в Софии газету «Независимость» и пригласили М.Драгоманова к сотрудничеству в их печатном органе. В письме от 20 февраля 1886 г. Михаил Петрович поблагодарил редакторов за приглашение и высказал пожелание «написать параллель отношений Московии к Украине и России к Болгарии» [1]. В следующем письме от 5 апреля 1886 г. М.Драгоманов уточнил, что хотел бы написать для их газеты статью «Параллель положения Украины XVII ст. и Болгарии XIX ст. по отношению к Москве-России» [2].

Одновременно Д.Ризов обратился к М.Драгоманову за советом – «что следует делать болгарам в теперешнем их положении?» [3]. Михаил Петрович изложил свои мысли в письме к Д.Ризову от 28 июня 1887 г., заметив: «...Вы облегчили мне ответ предложением подать совет на основании опыта, который имела наша Украина, находившаяся некогда в таком же положении, как теперь Болгария. Опыт Украины научает, что надо:

1) одинаково не верить сильнейшим государственным соседям: для Украины когда-то Польше, Московии и Турко-Татарии, – теперь для Вас: России, Австрии и Турции, – и что надо главным образом заботиться об увеличении своих сил: просвещения, богатства, лучших учреждений;

2) что не надо отдавать предпочтение внешней политике, хотя бы имеющей высокую цель – национального единства, перед внутренней, т.е. устройством уже освобожденных земель;

3) что надо заботиться особенно о том, чтобы массы народа в этих последних землях были довольны своим положением, особенно экономическим, и не переносили своих надежд на далекого царя-благодетеля, которого склонны идеализировать эти массы» [4].

М.Драгоманов обратил внимание на то, что «такие советы надо было давать по крайней мере 10 лет тому назад» и что он это «говорил многим болгарам еще в Вене в 1875 г.» и советовал познакомиться с украинской историей, «прочитав хоть бы относящиеся к ней биографии у Костомарова (Русская История

в *Жизнеописаниях*)» [5]. Как отмечает сам М. Драгоманов, к его советам тогда не отнеслись серьёзно. В своем письме Михаил Петрович высказался также за административное самоуправление страны.

В письме от 2 февраля 1888 г. М. Драгоманов, продолжая начатую тему разговора, написал Д. Ризову, что если бы он был болгарин, то *«старался бы об улучшении внутренних дел страны, – а также, конечно, и о том, чтобы она, вырвавшись из рук России, не попала и в австрийские»*, потому что считал, что беда Болгарии заключается в том, *«что она не зависит от себя»* [6].

В следующем письме от 29 апреля 1888 г. М. Драгоманов, подчеркивая, что *«всякой стране надо прежде всего благоустройства»*, высказался против оппозиции, отрицающей все, и заявил, что вряд ли она полезна Болгарии в таком виде и предложил: *«Пусть оппозиция предлагает программу мер по управлению страны, – а не говорит только правительству и князю уходите к дьяволам! – да и только»* [7]. В этом же письме Михаил Петрович высказался за то, что было бы хорошо, если бы политические партии различались *«политическими принципами, а не тем, что одна русская партия, а другая австрийская или какая там другая»* [8].

Д. Ризов обратился к М. Драгоманову с просьбой порекомендовать литературу, которая была бы полезна для составления политической программы радикальной партии в Болгарии. Украинский ученый посоветовал прочесть *«английскую The Radical program с предисловием Chamberlain'a»*. Далее уточнил: *«но не для того чтобы оттуда брать что-либо, а для того чтобы видеть как англичане ставят не абстрактные программы на 200-300 лет вперед, а как намечают ближайшие меры, которые могут быть проведены в известный парламентский период (5-6 лет), после чего можно наметить другие – на следующий период и т.д. Французы поступают совсем иначе, – и потому у них программы пишутся или совсем на воздух, или для того чтобы их забыть после выборов»* [9].

В письмах к известному болгарскому ученому и государственному деятелю И. Шишманову М. Драгоманов также высказывал свои мысли о политическом устройстве общества. Так, в письме от 21 марта 1889 г. он писал: *«Для правильного развития народам надо иметь или государственную независимость, или*

высокое образование! – Трудно это, скажете Вы, особенно ввиду того, что независимость нужна и для организации образования! – Совершенно верно! – Оттого Ваши болгары, все в сумме м.б. и даже нас, по скоро нас обгонят во всех отношениях» [10].

В беседах с И.Шишмановым Михаил Петрович высказывал суждения, которые заставляли болгарского ученого не раз повторять, что *«во многих случаях великий украинец оказывался пророком»* [11]. Высказанные М.Драгомановым мысли, касающиеся обустройства молодого Болгарского государства в конце XIX в., не потеряли своей актуальности и сегодня:

- не верить сильным соседям;
- отдавать предпочтение внутренней политике;
- заботиться об экономическом благосостоянии своих народов;
- вводить административное самоуправление;
- оппозиция должна быть конструктивной – предлагать программу мер по управлению страны;
- политические партии должны различаться по политическим принципам;
- партии должны составлять реальные политические программы, исполнимые в конкретный парламентский период;
- бороться за государственную независимость.

1. Народна библиотека Св. Св. Кирил и Методий – Български исторически архив (НБКМ-БИА), ф. 178 Димитър Христов Ризов П.В. 7112, стр. 2.

2. НБКМ-БИА, П.В. 7113, стр. 1.

3. Пак там, П.В. 7115, стр. 1.

4. Пак там.

5. Пак там, стр. 2.

6. Пак там, П.В. 7117, стр. 3.

7. Пак там, П.В. 7118, стр. 1.

8. Пак там, стр. 3.

9. Пак там, стр. 4.

10. Научен архив на Българска академия на науките (НА БАН), ф. 11К Иван Шишманов, оп. 3, а. е. 1865, л. 27гр.

11. НА БАН, оп. 1, а. е. 466, л. 6.

ФОЛЬКЛОР У ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Народна творчість є постійним супутником усього творчого життя кожного митця, допомагаючи втіленню найскладніших художніх завдань письменника. У свою чергу, фольклор має в собі багатьох письменників палких прихильників, пропагандистів, співців, які, безсумнівно, відкриватимуть перед читачем широкі обрії народної поезії [2, с.20].

Михайло Стельмах – поет і прозаїк, драматург і фольклорист, публіцист і кіносценарист. Один з тих видатних художників українського слова жанровий і тематичний діапазон творчості якого досить широкий, художня палітра на диво різнобарвна, приваблива; стиль його письма чарує, полонить читача і сьогодні у століття інформаційних технологій та Інтернету. Його невтомна праця по вивченню та збереженню фольклору є неоціненим внеском у справу збереження історичної пам'яті, самобутньої ментальності українського народу, формуванню його національної самосвідомості в умовах радянського тоталітаризму з його політикою інтернаціоналізації та злиття націй і народностей у новій спільноті – радянському народові.

Літературна творчість Михайла Панасовича Стельмаха не лише відображає його повсякчасну зацікавленість фольклором, народною піснею, але є новим шаблоном творчого засвоєння і вираження багатства народного пісенного мистецтва. Вона наскрізно просякнута моральними і естетичним пафосом народної культури.

Для того, щоб так віртуозно володіти образним матеріалом народної поезії, треба було на ній не просто розумітися і кохатися, а глибоко осмислити її кориневу систему, тобто вивчати світ українського фольклору [7, с.33].

Вперше з усною народною творчістю Михайло Панасович познайомився ще у дитячі роки. Дід, бабця, тато і мати стали тими вірцевими носіями народної мудрості, знання якої збагачувало його дитячу уяву, творило його креативне мислення, вибудовувало проєкцію світосприйняття. Уже зрілим митцем Михайло Панасович зізнався, що увібрав в своє серце і мудре дідове слово, і мамині вчинки, і батькову усмішку, і бабусину сльозу. *«У мені все - від великої дяківецької рідні, – при кожній зустрічі нагадував землякам письменник. – Я не соромлюся, а горджуся тим, що в мене прості трудівники землі виступають мислителями, бо той, хто встас*

раніше сонця, працює під сонцем, біля жита-пшениці і меду, і нас годує своїм добрим хлібом, не може не бути філософом. Зокрема таким філософом був і мій батько» [7, с.33].

Із закінченням педагогічного інституту розпочинається перший етап в діяльності М.Стельмаха, як дослідника народного фольклору. Він працює вчителем української мови та літератури в сільських школах Поділля і Полісся. Один з біографів так відтворює цей період у житті майбутнього письменника: *«Юнакові, сповненому буйної енергії, замало вчителювання. Влітку він працює на полі, на луках. Закоханий в природу, юнак жадібно встопує її таємниці. З часом він досконало вивчив життя птахів і комах, звірів, риб, трав і дерев; Все це – не з книг вичитане, а пізнане з найбільшої книги – природи. Він вслухається у забарвлену чернігівськими діалектизмами розмову літківських селян, як до того вслухався в подільську говірку своїх земляків. Він знає мову не з словників, до яких, до речі, ставиться з пошаною, а з уст її творця – народу. Охочий до співів, він пам'ятає тисячі пісень з їх численними варіантами, що живуть від Поділля до Полісся, від Карпат до Слобожанщини? Пізніше, коли він став письменником... вивчення народної творчості стало його професійним покликанням».* Молодий вчитель української мови та літератури не тільки збирає, систематизує народний фольклор, а працює над залученням до світу краси народного слова своїх учнів, організувавши у школі фольклорний гурток. Учениця Марія Упир так згадує про це: *«Михайло Панасович запалив гуртківців бажанням зібрати в Літках і навколишніх селах народні пісні, прислів'я, приказки, загадки, художні вишивки, і почали ми записувати з вуст старих людей, сусідів, родичів і знайомих те, що досі було сховане в душі кожного – цікаве і цінне» [8, с.5].*

Другий етап по дослідженню народного фольклору митцем припав на найтяжчі роки Другої світової війни, коли здавалося не до народної пісні, а тим більше до її вивчення та збереження. Рядовим воїном-гармашем пішов Михайло Стельмах на фронт у перші ж дні війни. Бої. Тяжкі, страхітливі, незнані досі... На межі російської і білоруської землі – між Великими Луками і Невелем – гармаша Стельмаха було контужено і поранено. Госпіталь. Лікування. Тяжке поранення надовго прикувало поета до ліжка. Затим знову фронт: на підступах до Львова Михайла Панасовича осколком авіабомби знову поранило. Після лікування – бойовий стрій: Польща, Німеччина, Чехія, Австрія. Але талант науковця, небайдужого сина своєї землі, змушували Михайла Панасовича збирати перлини народної творчості, народні пісні, і в роки лихоліття. Михайло Стельмах зібрав їх чимало,

а особливо в 1944 р., коли з фашистських концтаборів рушили до рідних домівок українські невольники, переважно жінки та дівчата. На пересильному пункті в Ченстохові солдат Михайло Стельмах годинами розмовляв з ними, розпитував про гірку долю і записував невольницькі пісні, які також зберігаються в ІМФЕ ім. М.Т.Рильського АН УРСР [8, с.5]. Так, Марія Бондар (1925 р. народження) з села Нігин поблизу Кам'янця-Подільського, від якої у війну записував Стельмах пісні, змогла пригадати лише три пісні, точніше, з кожної по куплету. Причину вона ж і пояснила: *«То таке було життя, що хочеться його забути. В тюрмі була, в Німеччині, вернулася – дівчата пісню склали. Пережила ті труднощі, то й пісень не хочеться співати»* [9, с.11].

У грудні 1945 р., коли М.Рильський запросив його як фольклориста на роботу в Інститут мистецтвознавства, фольклору й етнографії Академії наук України, розпочався третій етап діяльності М.Стельмаха, як дослідника народного фольклору. Учений виїжджає в наукові фольклорні експедиції й записує самоцвіти народної творчості (народні думи і пісні, казки і прислів'я, народні легенди й анекдоти, перекази) [8, с.6]. Кілька років він працює науковим співробітником Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР, де упорядковує і редагує збірники народної творчості, пише наукові статті, працює над власними творами. М.Стельмах бере участь у складанні збірника *«Українські народні думи та історичні пісні»* (К., 1955). А через кілька років після цього виходять *«Думи»* – один із найкращих впорядкованих М.Стельмахом збірників (К., 1959). Книга відкривається змістовною, написаною з емоційним піднесенням вступною статтею, основний пафос якої полягає у ствердженні тези: *історія життя українського народу – душа нашого епосу. «Лірична пісня - це душа народу, це безмежне поле, засіяне зернами історії і завітчане людськими надіями, воістину народна, любов до своєї дітизни і ненависть до її ворогів, це достойна людська гідність і людське страждання, це стихійний блиск селянської коліски над одичалою панською головою і квиління чайки-небоги над тяжким шляхом життя, це чисті пориви до щастя і чиста сльозина на віях дівочих, це муки матерів на чужій землі і цютлива вечірня усмішка на устах нареченої»*, – так писав М.Стельмах у передмові до збірника *«Народна лірика»* (К, 1956; упорядкування, примітки та передмова М.Стельмаха, І.Синиці). Спираючись на численні фольклорні збірники, видані протягом майже сторіччя, використавши окремі рукописні джерела і власні записи, упорядники представили всі різновиди ліричної пісні – від обрядових до соціально-побутових, дібравши їх краці зразки [9, с.3].

Свідченням того, що усній народній творчості, її образам і стилю М.Стельмах надавав важливого значення є самі заголовки «*Розлилися води*», «*Що посієш, те й пожнеш*», драматичні твори «*В ніч на Івана Купала*», «*Кум королю*», оповідання «*Пісня про сороку*», повісті «*Гуси-лебеді летять...*», «*Щедрий вечір*», романи «*Хліб і сіль*», «*Кров людська – не водиця*», «*Правда і кривда*», «*Дума про тебе*», «*Чотири броди*» [8, с.6].

Отже, аналіз наукової діяльності М.Стельмаха як збирача та дослідника фольклору, зокрема народної пісні, та його творчість, як поета, прозаїка, драматурга, публіциста, кіносценариста є свідченням продовження традицій українськими митцями художнього слова подвижницької діяльності діячів українського-національного відродження XIX ст., спрямованої на збереження для майбутніх поколінь перлин усної народної творчості, історичної пам'яті, національної самоідентичності.

1. *Бернадська Н.Т.* Українська література XX століття / Н.Т.Бернадська. – К.: Знання-прес, 2002. – С. 156-163.

2. *Вільчинська Т.* Фольклорні мотиви у творчості М.П.Стельмаха / Т.Вільчинська // М.П.Стельмах і сучасність. – X., 2012. – С.20-27.

3. *Зиль А.* Народознавець. Павло Чубинський і його доба / А.Зиль. – К.: Казка, 2009.

4. *Іщук М.* Михайло Стельмах – збирач і дослідник фольклору / М.Іщук // Народна творчість та етнографія. – 1972. – №3. – С.77-80.

5. Народні перлини. Упорядкування і передне слово Стельмах М. – К., 1971. – С.5-6.

6. *Коляда І.* Науково-культурницька та громадська діяльність Павла Чубинського / Ігор Коляда // Історія в сучасній школі. Науково-методичний журнал. – К., 2012. – №11–12 (№136) листопад-грудень. – С.49-52;

7. *Коляда І.* Науково-культурницька та громадська діяльність Павла Чубинського / Ігор Коляда // Історія в сучасній школі. Науково-методичний журнал. – К., 2013. – №2 (№138) лютий. – С.37-40.

8. *Корогодський Р.* Весільні пісні в записах М.П.Стельмаха / Р.Корогородський // Народна творчість та етнографія. – К., 1988. – №3. – С.33-34.

9. *Скрипка В.* Українські народні пісні в записах Михайла Стельмаха / В.Скрипка // Музична Україна. – 1969. – С.118.

10. *Стельмах М.П.* Народна лірика / М.Стельмах // Радянський письменник. – К., 1956. – С.390; Стельмах М.П. Народна лірика. Українські пісні / М.Стельмах // Мистецтво. – К., 1956. – С.222

11. ЦДАМЛМ України. – ф.464, оп.1, спр.16947; Там само – ф.464, оп.1, спр.9035.

12. *Шумада Н.* Фольклор у романі М.Стельмаха «Кров людська – не водиця» / Н.Шумада // Народна творчість та етнографія. – 2005. – №5. – С.32-39.

13. *Штось Г.* Децю про все і М.Стельмаха особіно / Г. Штось // Слово і час. – 1992. – №5. – С.9-11.

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ СВЯТА МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В БУХАРЕСТІ

У зв'язку з відзначенням 200-ліття від дня народження Тараса Григоровича Шевченка посилюється інтерес до вивчення його життєвого шляху та діяльності. Творча спадщина українського національного вельета досліджується не лише в Україні, але й у багатьох країнах світу. Проте окремі аспекти шевченкіани і до цього часу залишаються невідомими не лише широкому загалу, але й науковцям. Серед них – відзначення так званих Шевченківських свят (днів) міжвоєнною українською політичною еміграцією в окремих країнах. Вони були приурочені до дня народження та роковин смерті поета. Про такі заходи наших співвітчизників згадується у монографіях з історії української еміграції як в Європі взагалі [1-2], так і в окремих її регіонах [3-5] та країнах зокрема [6-7]. Лише в поодиноких статтях висвітлено питання відзначення Шевченківських свят українськими емігрантами у Болгарії [8], Чехословаччині [9] та Югославії [10]. Поза увагою дослідників залишилися заходи у цій галузі української еміграції в Румунії, яка займала проміжне місце між політичними центрами еміграції та її периферійними осередками. У цій країні існували філії всеукраїнських емігрантських організацій та центральна емігрантська інституція, що об'єднувала місцеві громадські організації та регіональні осередки (колонії й групи). Найбільше емігрантів та їх організацій перебувало у Бухаресті. Саме тому автор ставить собі за мету показати заходи української еміграції з відзначення Шевченківських свят у румунській столиці.

Перша світова війна, революційні події 1917-1921 рр. у Росії й Україні та нові суспільно-політичні умови, що склалися із встановленням більшовицького режиму, змусили велику кількість українців залишити Батьківщину. У Румунії українська еміграція сформувалася внаслідок трьох організованих еміграційних хвиль у 1919-1920 рр., рееміграції з Туреччини у 1921-1922 рр. та стихійної локальної хвилі через Дністер під час Голодомору 1932-1933 рр. в УСРР. Ареал розселення української еміграції в країні викристалізувався у 1921-1922 рр. Більш-менш сталим він залишався до кінця міжвоєнного періоду. Основу еміграції склали військові Армії УНР та вояки партизансько-повстанських загонів, які брали участь у збройній боротьбі за незалежність України. До них приєдналися цивільні біженці, які не визнавали більшовицького

режиму та сповідували ідею самостійної України. За різними даними, на початку 20-х рр. ХХ ст. у Румунії кількість українських емігрантів становила 4-5 тис. осіб [1, с.20; 11, с.10]. Провідну роль в їх згуртуванні відіграла Надзвичайна дипломатична місія (НДМ) УНР на чолі з професором Костем Мацієвичем. Завдяки його дипломатичному досвіду, особистим зв'язкам із вищими румунськими урядовцями ставлення місцевої влади до української еміграції в цілому було прихильним. Завдяки НДМ УНР у Бухаресті виникли такі організації, як філія Українського товариства (прихильників) Ліги Націй (ФУТЛН), Союз українських жінок-емігранток, Українське співоче товариство «Дума», Українське ощадно-позичкове товариство «Згода» і, нарешті, Громадсько-допомоговий комітет (ГДК) – центральна емігрантська інституція [12]. Згодом виникнуть й інші українські організації у румунській столиці.

Шевченківські свята емігрантів у Румунії були започатковані ще у травні 1921 р. у таборах для інтернованих українських вояків [3, с.32]. Там це свято відзначали щороку до остаточної їх ліквідації у вересні 1923 р. Завдяки ініціативі ФУТЛН у румунській столиці Шевченківське свято вперше відбулося 18 березня 1923 р. у залі «Айнтрахт». Його програма складалася з трьох відділень. Спочатку професор Замфір Арборе виголосив доповідь румунською й українською мовами про життя та творчість Т.Шевченка, потім вірші поета декламували Дмитро Геродот, Л.Шуляківський та Іван Гайдученко, далі румунська артистка Локустяну й артисти Київської державної опери Ольга Грозовська й Іван Гриценко виконали твори українського композитора Миколи Бойченка під акомпанемент д-ра Л.Іонеску-Вартік та хору Української колонії в Бухаресті. Крім українських емігрантів, на святі були присутні представники дипломатичного корпусу, депутати румунського парламенту, професори місцевих вищих шкіл, члени чеської колонії в Румунії та журналісти [13, арк.3]. Під час заходу поширювалася листівка-пам'ятка з репродукцією портрета Т.Шевченка [14, арк.2; 15, арк.41-41зв], який був виконаний відомим чернівецьким художником Євсебієм Ліпецьким на замовлення К.Мацієвича [16, арк.19; 17, арк.119]. На сторінках місцевих газет були розміщені прихильні замітки про цей захід.

Наступного року Шевченківське свято у Бухаресті відбулося 6 квітня. Цього разу, крім традиційних учасників дійства, виступила відома співачка, артистка Румунської державної опери Олена Драгулінеску-Стінге. Святкова програма складалася з трьох відділень та 18 номерів [18]. Через 1 рік у святі взяли участь румунські й українські актори Олена Мунтяну (меццо-сопрано), Аліса Ніколаеску (сопрано), К.Ксензов (баритон), Г.Дмитрієв (тенор), акомпаніатор на

піаніно Отто Аккерман, декламатор віршів Т.Шевченка Д.Геродот. Виступив також хор під орудою Дмитра Розумієва. Напередодні свята стався прикрий інцидент, коли за три години до початку заходу поліція заборонила виголошувати доповідь «*Про життя та творчість Тараса Шевченка*». Мотиви заборони були несподівані. Представники влади заявили, що українці хотіли вшанувати якогось більшовицького діяча. З приводу цього Громадсько-допомоговий комітет подав до префекта столичної поліції спеціальний меморандум, в якому зазначив, що заборона реферату базувалася на помилковій і неправдивій інформації [19, с.29].

У березні 1927 р. Шевченківське свято відбулося у залі «*Трансільванія*». Доповідь про життя та творчість Т.Шевченка виголосив відомий румунський громадський діяч, журналіст Георгій Лунгулеску. Щира, дружня обстановка, що панувала на заході, спонукала лідерів української еміграції та частини румунської громадськості поновити переговори щодо створення українсько-румунського товариства. Про це відповідна постанова була прийнята ще Третьою конференцією української еміграції у 1925 р. Через тиждень після Шевченківського свята відбулося засідання ініціативної групи, на якому схвалили рішення підготувати статут товариства [20, с.29; 21, с.31].

У 1928 р. на Шевченківському святі у залі «*Трансільванія*» традиційно виступили Г.Лунгулеску, а також оперні артисти А.Ніколаєску та Трофимов (баритон), проте з'явився новий номер, що був дуже прихильно сприйнятий учасниками дійства. Це – виступ на бандурі відомого громадського діяча, письменника Ілька Гаврилюка. За 1 місяць до Шевченківського свята у тому самому залі відбулася музична вечірка, під час якої І.Гаврилюк продемонстрував виготовлену українським емігрантом Іваном Усенком оригінальну бандуру. В мозаїчному колі всередині музичного інструменту був зображений великий Тризуб, внизу – кілька портретів історичних постатей, а верхів'я грифа було виготовлене у формі голови козака з довгими вусами та «*оселедцем*». І.Гаврилюк виконав пісню «*Ой криє, криє та чорненький ворон*» на музику Миколи Лисенка, вальси «*Троянди*» і «*Мрії*» та думу «*Зоре моя вечірняя*» на слова Т.Шевченка [22, с.28-29].

У 1929-1932 рр., незважаючи на економічну кризу, Шевченківськє свята відзначали. У доповіді Василя Трепке «*Життя та діяльність організованої української еміграції в Румунії у 1929-1932 рр.*», виголошеній на II Конференції Головної еміграційної ради у вересні 1932 р. у Празі, зазначалося, що у щорічних Шевченківських святах брали участь не лише українські емігранти, але й відомі

румунські громадсько-політичні діячі, парламентарії, журналісти та іноземці. *«Свята ці, – зауважував доповідач, – завше притягують до себе численну публіку, служать взаємному зближенню..., а найголовніше – вони завше маніфестують живий український дух і тверду певність щодо досягнення нашого національного ідеалу – УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ»* [23, арк.3].

У цей період зникають старі концертні номери та з'являються нові. Так, у 1930 р. відбулася одноактна вистава (інсценування) *«Шевченко у князів Репніних»* [24, с.44]. Проте у 1932 р. внаслідок безробіття і дорожничі життя у Бухаресті чимало студентів виїжджало до провінції і тому традиційний студентський хор не взяв участі у Шевченківському святі [25, с.28].

У 1933 р. свято відбулося в одному з найкращих залів румунської столиці *«Лідертафель»*. На заході були присутні міністр Бессарабії Пантелеймон Халіппа, професор університету Сіміон Мехединць, представник Офісу Нансена у Румунії Станіслав Поклевський-Козелл, його секретар А.Савінов, сенатори Володимир Сергій Залозецький-Сас і Денис Маєр-Михальський, депутати парламенту І.Гаврилук і Салакін, примар міста Четатеа-Альба (Аккерман), колишній випускник Київського університету Олександр Арнаутов, керівники чехословацької колонії в Бухаресті Катнер і Фіала, а також члени місцевої станиці *«Вільного козацтва»* на чолі з її отаманом С.Маргушиним. Напередодні та під час свята продавалися виготовлені художником С.Богдановичем кольорові програмки в українському національному стилі з коротким описом життя Т.Шевченка.

Розпочалося свято з доповіді заступника голови ГДК В.Трепке. Потім змішаний хор виконав низку українських народних пісень, співачка Мошинська (сопрано) – пісні *«Три шляхи»*, *«Садок вишневий коло хати»*. Д.Геродот продекламував вірш Т.Шевченка *«Не завидуй»* та вірш Олександра Олеся *«Не нам від сорому горіти»*. Перше відділення свята завершилося виконанням оперних арій О.Грозовською та пісні *«Бандура»* – змішаним хором. У другому відділенні цей хор співав народні пісні, Г.Дмитрієв (тенор) – пісню *«Дивлюсь я на небо та й думку гадаю»*, дуєт у складі Дмитрієва і Рошка (бас) – *«Де ти бродиш, моя доле»*, чоловічий хор – *«Закувала та сива зозуля»*. Студент Кухта продекламував вірш Т.Шевченка *«Якби ви знали, паничі»*, а закінчилося свято танками у виконанні П.Лещенка [26, с.38, 40].

Насиченою була програма Шевченківського свята з нагоди 75-х роковин смерті поета. У заході взяли участь доктори наук В.Трепке та С.Попович, чоловічий і змішаний хори під орудою

С.Левинського, композитор М.Бойченко, оперна співачка Іванна Синенька-Іваницька (сопрано), співак-аматор О.Гишка (баритон), акомпаніатор Стефанія Кімініч, декламатор віршів поета Аріяна Данилюк. Гіпсове погруддя Т.Шевченка для свята виконав доктор наук Юрій Русов [18; 27, с.14-15; 28, с.2].

У зв'язку із здійсненням королем Каролом II державного перевороту внутрішньополітична ситуація у 1938 р. змінилася. У березні були розпущені усі політичні партії, заборонялися будь-які акції проти влади. У таких умовах з ініціативи культурно-спортивного товариства «Буковина» українська громадськість спромоглася організувати лише парастас, який був відправлений 10 квітня у болгарській церкві Бухареста [29, с.55].

Отже, впродовж усього міжвоєнного періоду українська еміграція у Бухаресті, починаючи з появи там у 1923 р. перших громадських емігрантських організацій, влаштовувала Шевченківські свята. Зазвичай їх відзначали спільними зусиллями кількох українських організацій. Дійство відбувалося за певним сценарієм. обов'язковими його елементами були панахида у церкві, виконання румунського й українського національних гімнів або «Заповіту» Т.Шевченка, урочисте засідання (академія) та святковий концерт за участі українських, румунських та іноземних громадських діячів, науковців, літераторів, артистів. Шевченківські свята були засобами адаптації емігрантів до нових умов життєдіяльності та виявом національної ідентичності в іншому етнічному та мовному середовищі.

1. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В.П.Трощинський; Ін-т соціології НАН України. – К.: Інтел, 1994. – 259 с.

2. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття) / В.Піскун / Українське істор. т-во, Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Центр українознавства. – К.: МП «Леся», 2006. – 672 с.: іл.

3. Срібняк І. Обезбронена, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.) / І.Срібняк. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 128 с.

4. Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умов перебування (1919–1924 рр.) / М.Павленко; Ін-т історії України НАН України. – К., 1999. – 352 с.

5. Срібняк І.В. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919-1924 рр.) / І.В.Срібняк; Київський держ. лінгвістичний ун-т, кафедра історії України та зарубіжних країн. – К., 2000. – 280 с.; XXXIX с.

6. Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр. / В.Павленко; Ін-т історії України НАН України. – К., 1995. – 224 с.

7. *Козлитин В.Д.* Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.) / В.Д.Козлитин; Харьковський гос. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Харьков: «РА», 1996. – 476 с.

8. *Власенко В.Н.* Шевченковские дни украинской политической эмиграции в Болгарии в межвоенный период (по материалам парижского еженедельника «Тризуб») / В.Н.Власенко // Сумський історико-архівний журнал. – Суми, 2012. – № 18-19. – С.18-24.

9. *Карась Г.В.* Шевченківські святкування української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині / Г.В.Карась // Прикарпатський вісник НТШ: Слово / Наукове т-во ім. Шевченка; Івано-Франківський осередок. – 2010. – № 2 (10). – С.13-23.

10. *Власенко В.Н.* Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Югославії (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб») / В.Н.Власенко // Величина малих язичких, књижевних, культурних и историјских традицијах [Електронски извор]: зборник радова. – Нови Сад: Филозофски факултет, 2012. – С.95-105.

11. *Лівицький М.А.* ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками / М.А.Лівицький. – Мюнхен; Філадельфія: Вид-во Укр. інформ. бюро, 1984. – 72 с.

12. *Власенко В.* Надзвичайна дипломатична місія УНР у Румунії – організатор громадсько-політичного життя української еміграції / В.Власенко // Сумська старовина. – 2008. – №25. – С.76-84.

13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф.4465, оп.1, спр.157.

14. Центральний державний архів зарубіжної україніки, ф.1, оп.5, спр.18.

15. Государственный архив Российской Федерации, ф.Р-7440, оп.1, д.28.

16. ЦДАВО, ф.3696, оп.2, спр.259.

17. ЦДАВО, ф.4465, оп.1, спр.9.

18. Národní archiv České republiky, f. Ukrajinské muzeum v Praze, carton 81, inv. №964/1 Ševcenkovy oslavy, pozvánky, programu.

19. Хроніка. В Румунії. Д.Г. Свято Шевченка в Букарешті // Тризуб. – Париж, 1926. – №28. – С.29-30.

20. Хроніка. В Румунії. Свято Тараса Шевченка // Тризуб. – Париж, 1927. – №9. – С.29.

21. Хроніка. В Румунії. Товариство українсько-румунського зближення // Тризуб. – Париж, 1927. – №20. – С.31.

22. Хроніка. В Румунії // Тризуб. – Париж, 1928. – №11. – С.28-29.

23. Централен държавен архив на Република България, ф.1717К, оп.1, а. е.459.

24. Хроніка. В Румунії. Свято Шевченка в Букарешті // Тризуб. – Париж, 1930. – №16-17. – С.44.

25. Хроніка. В Румунії. Підготовка до свята Тараса Шевченка // Тризуб. – Париж, 1932. – №10. – С.27-28.

26. Хроніка. В Румунії. Д.Г. Свято Тараса Шевченка в Букарешті // Тризуб. – Париж, 1933. – №30-31. – С.38-40.

27. Хроніка. В Румунії. В. 75-та річниця смерті Т. Шевченка в Букарешті / Тризуб. – Париж, 1936. – №19. – С.14-15.

28. Свято Тараса Шевченка в Букарешті // Український тиждень. – Прага, 1936. – Ч.11 (169). – С.2.

29. Шевченкова річниця в Букарешті // Тризуб. – Париж, 1938. – №17-18. – С.55.

ЕЩЕ РАЗ ОБ ИСТОРИЗМЕ «СЛОВА О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ»

Как известно, оригинальный текст гениального произведения погиб во время московского пожара 1812 г., поэтому все дальнейшее его изучение осуществляется на основе первой публикации и рукописной копии, созданной для императрицы Екатерины II.

Сама же акция северских дружин, возглавляемых Игорем Святославичем, исследуется еще и на основании пространных рассказов Ипатьевской и Лаврентьевской летописей и «*Истории Российской*» В.Н.Татищева. Несмотря на огромные достижения ученых, проблема раскрытия некоторых «темных» мест «Слова» еще продолжает сохранять высокий уровень актуальности.

В данном сообщении рассмотрим широкоизвестные фразы произведения, до сих пор не нашедшие однозначной трактовки, в силу чего как будто требующие исправлений и всевозможных изменений. Это словосочетания «Уже за Шеломянем еси» и «у Плесньска на болони, беша дебрь Кисаню».

Первое словосочетание, ставшее по-сути крылатой фразой, традиционно не относится исследователями к «темным» или «испорченным» местам произведения, поскольку смысловой контекст предложения достаточно прозрачен. Сложность для однозначного понимания и адекватного перевода вызывает лишь существительное Шеломянь, по которому существует достаточно обширная литература.

В подавляющем большинстве переводов места «Слова» с этой лексемой подаются так: за горой (М.А.Максимович, Л.Е.Махновец, М.Ф.Гетманец), за горами (В.А.Жуковский), за вершиной (И.Вагилевич), за могилой (М.Ф.Рыльский), за курганом (К.В.Кудряшов), холм... пограничный (В.И.Стеллецкий), за холмом (Д.С.Лихачов).

Анализируя многочисленные гипотезы, можно подытожить, что в целом ситуация с трактовкой лексемы выглядит следующим образом. Шеломянь – это: холмы, курган, возвышение; метафора, символ; гора Кременец возле Изюма; суходол в районе Золочева-Богодухова .

Такое положение вещей является закономерным следствием поисков, опирающихся лишь на одну локализационную составляющую – лексему Шеломянь, относительно которой однозначно установлено, что это существительное. Теперь попробуем определить, каким характеристикам должен соответствовать этот загадочный объект.

Прежде всего располагаться на границе, на рубеже Руси со Степью или в непосредственной близости от последнего, поскольку именно он (Шеломянь) словно заслоняет воинам Русь, которые вышли уже за ее пределы.

Иметь большие размеры. Эпичность рефрена и его роль в произведении, масштабность авторского видения, вся сконцентрированная информация, призванная передать значимость конкретного действия (выход за пределы Руси, начало марша по чужой земле в условиях чрезвычайного природного явления – солнечного затмения), никоим образом не позволяют оперировать мелкими категориями типа курган, холм, просто какое-то всхолмление.

Быть искусственным, рукотворным сооружением, – символизировать государство, отечество – Русь. Сами по себе географические, природные объекты в произведении не *«работают»* – каждый из них или выступает в определенной связи, или олицетворяет определенное понятие, отличное от первоначального.

Находиться на пути северских полков. При этом следует учитывать, что маршрут похода тоже не определен окончательно. Получается, что от того, где тот или иной ученый локализирует Шеломянь, зависит и его версия о маршруте, и наоборот – к гипотетическому маршруту привязывается Шеломянь.

Иметь имя собственное, которое в эпоху *«Слова»* звучало бы как шеломянь, шеломень, шеломань. Здесь нам остается предполагать, что это название уже в то время воспринималось как некий архаизм и, скорее всего, распространялось не только на собственно объект, а, вероятно, и на окружающую местность.

Среди многих археологических объектов региона сразу привлекает внимание концентрация памятников на Средней Ворскле в районе Полтавы-Ахтырки. Все они тяготеют к центру – известному Бельскому городищу, узловому пункту, соединяющему бассейны Днепра и Дона. Этот памятник хорошо известен археологам-скифологам и историкам-античникам как город Гелон Геродота. Грандиозное сооружение своими размерами в сотни и тысячи раз превышает традиционные древнерусские города. По своим параметрам только этот объект на всей территории Поворскля-Подонья отвечает приведенным выше требованиям. Симптоматично, что во времена Киевской Руси здесь тоже наблюдается концентрация населенных пунктов, расположенных достаточно плотной цепью от района Ницахи до Опошни [1, с.24-25].

Впрочем, в литературе существует давняя полемика о месте расположения Гелона, сводящаяся к двум основным гипотезам. К первой относится вышеизложенная. Согласно второй этот город следует искать в районе Киева. Поиски языковедами названия Гелон в Киеве и его окрестностях в кругу лексем желань-соломенка вполне обоснованы. Действительно, на праславянской и восточнославянской языковой почве, при активном участии скифо-иранского языкового компонента, греческий Гелон получает звучание, близкое к кругу Желань-Шулявка-Соломенка [2, с.104-108, 110].

Если теперь изменить направление рассуждений в обратную сторону и двигаться не с древности до современности, а наоборот, и попытаться ретроспективно смоделировать фонему шелом, проектируя ее на период середины среднего этапа праславянского языка (ориентировочно VI-V вв. до н.э., то есть времени возникновения и жизни города Гелон), то получим почти безупречный образец фонетической схемы, где на противоположном конце будет фонема Гелон.

Но проблема усложняется тем, что если на Средней Ворскле есть археологический объект, отвечающий параметрам Гелона, но до недавнего времени не был известен его топонимический аналог, то в районе Киева наоборот – при наличии лексических аналогий отсутствует археологический «*претендент*».

Подкрепляет ворсклинскую гипотезу то, что на детальной карте Среднего Поворскля недано удалось обнаружить заболоченный ручей-старицу, оказавшийся старым руслом Ворсклы. И протекает он прямо под городищем в урочище с красноречивым названием Старая Ворскла; несколько севернее протекает старый рукав, называемый Соломьяник, по другим данным, – Соломяничик [3, с.166]. Понятно, что если отбросить уменьшительный суффикс, то можем прийти к первоначальному звучанию: **с/шолом-шелом-желом-гелом/н* [4, с.4-7].

К одному из сложных мест относятся также строки текста из известного «*мутного*», то есть темного, непонятного сна великого киевского князя Святослава Всеволодовича: «*Всю ночь съ вечера босуви врани възграяху, у Плесньска на Болони, беша дѣбрь Кисаню. И не сошлю къ синему морю*». Большинство исследователей не без оснований считают этот фрагмент испорченным. Предлагается много различных толкований, но все же остаются не до конца понятными и «*босуви врани*» (бесовые или серые волки), и «*дѣбрь Кисаню*» или «*дѣбрьские сани*» (болотные змеи или погребальные сани), и кто кого или что несет к синему морю?

Получается, чтобы выяснить, где происходили те события, которые князь Святослав видит во сне, надо установить, где располагался Плиснеск. Взгляды исследователей на этот вопрос достаточно противоречивы – от уверенной локализации на конкретной территории к другому словоразделению текста, в результате которого исчезает само название и появляются другие слова. Такие взгляды авторов в целом уже сгруппировались в три основные гипотезы: галицкую, киевскую, лингвистическую. Все они противоречат друг другу и, главное, лишены логической привязки к географии событий похода Ольговичей весной 1185 г. Таким образом, вопрос с локализацией Плиснеска «*Слова*» оказывается достаточно сложным и запутанным.

Впрочем, некоторые наблюдения дают возможность говорить еще об одной гипотезе. Назовем ее, исходя из географического фактора, путивльской. В 1961 г. С.И.Котков среди нескольких лексических параллелей к «*Слову*» в документах XVI -XVII вв. в путивльской писцовой книге 1594 г. встретил гидроним Плесна, где располагался «*ухожей бортной в Городецкой волости на речке на Плесне*». Ученый отмечает, что названия старых городов, которые происходят от названий рек с помощью суффикса -ьск, является обычным делом и каким образом, построение «*Плесньск*» от «*Плеснь*» закономерен. Он приводит еще один случай из Белевской переписной книги 1614 г., где упоминается река с таким же названием и «*плесненские отвершки*» [5, с.36-37, 40].

Основой этой гипотезы мы считаем мнение о том, что печальный, страшный сон князя Святослава был связан с ответным ударом половцев, которые, как отмечает Автор «*Слова*», «*По Рси и по Сули грады поделиша*».

Отсюда следует, что Плиснеск «*Слова*» должен был находиться где-то в районе р. Руса, протекавшей между Путивлем и Рьльском. Неподалеку привлекает внимание городище с местным названием Городок, расположенное у с. Горки Путивльского района Сумской области рядом с местом впадения в Сейм небольшой реки с красноречивым названием Плюсква. Эта местность находится в 30 км от Путивля, что равняется среднему дневному переходу конницы. Городище имеет валы и рвы. Здесь проходит единственный кратчайший путь из Путивля до Рьльского (Путивльская дорога, известна еще с конца XVI в. [6, с.136]), двигаясь по которому и надо было переправляться через реку Руса. Исследователь этого памятника Ю.Ю.Моргунов отмечает, что двигаясь от с. Горки в Путивль, невозможно обойти Городок и расположенное неподалеку урочище с характерным названием Кесарев Сад. В последнем

урочище тоже расположено древнерусское поселение. Ю.Ю.Моргунов, исходя из топографических особенностей рельефа, предполагает, что этот объект мог быть укрепленным [7, с.28].

Конечно, гипотезу с названиями Плюсква и Кесарев Сад, несмотря на их фонетическую схожесть с лексемами «Слова» Кисань и Плиснеск, следует тоже воспринимать критически, как и аналогичные со схожими названиями у с. Подгорцы и в Киеве, лежащие в основе галицкой и киевской гипотез. Но тут, наконец, имеем главную локализационную составляющую – географическую, то есть речь идет о конкретном районе р. Руса, где проходил бой с половцами. Если бы им удалось пересечь эту реку, то путь на Рыльск и далее на Курск фактически остался бы открытым. Именно это и могло беспокоить Святослава Киевского, что и нашло метафорическое отображение в его сне.

Высказанные соображения относительно путивльской локализации Плиснеска «Слова о полку Игореве», вероятно, найдут подтверждение в дальнейших обследованиях района р. Руса и археологических исследованиях на Городке и в Кесаревом Саду.

Подытоживая, следует отметить, что «темные» места «Слова о полку Игореве», по крайней мере рассмотренные в данном случае, если анализировать их в контексте историко-географических реалий, оказываются оформленными грамматически правильно, точными по смыслу и не требующими конъектур. Это лишний раз свидетельствует, что «Слово о полку Игореве» не только гениальный поэтический памятник, но и первоклассный исторический источник.

1. Шрамко Б.А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон) / Б.А.Шрамко. – К.: Наукова думка, 1987. – 168 с.

2. Стрижак А.С. Этнонимия Геродотовой Скифии / А.С.Стрижак. – К.: Наукова думка, 1988. – 162 с.

3. Кушнир Л.Л., Кушнир Л.М. О географическом положении Бельского городища / Л.Л.Кушнир, Л.М.Кушнир // Полтавский археологический сборник. – Полтава, 1999. – С.161-174.

4. Звагельский В.Б. Шеломьянь в «Слове о полку Игореве» / В.Б.Звагельский // Київська старовина. – 1999. – №2. – С.3-10.

5. Котков С.И. Из старых южновеликорусских параллелей к лексике «Слова о полку Игореве» / С.И.Котков // Труды отдела древней русской литературы. – Т.XVII. – М.–Л., 1961. – С.34-41.

6. Русина О.Б. Грамоти Новгород-Сіверському Спасо-Преображенському монастирю (в копіях севського походження) / О.Б.Русина // Український археографічний щорічник. – К., 1993. – Вип.2. – С.124-148.

7. Моргунов Ю.Ю. «Полю ворота» по археологическим данным / Ю.Ю.Моргунов // «Слово о полку Игореве» и Путивльщина. Тез. докл. и сообщ. обл. ист.-краевед. конф., посвященной 800- летию «Слова о полку Игореве». – Путивль: Сумск. обл. орг. Укр. общ. охр. пам. ист. и культ., 1986. – С.26-29.

ІВАН ФРАНКО ТА ПІДВАЛИНИ НАШОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: МИНУЛЕ І ПРИЙДЕШНЄ

«Немає між нами чоловіка, який би світлим умом, блискучим талантом і жаром любові до високих ідеалів та безмірною працею зумів блудних, брудних і незрівноважених притягнути до того місця, де він сам стоїть» [2, с.126]. Ця столітня атестація Франкового генія з-під пера неперевершеного Івана Труша й досьогодні актуальна, незважаючи, що цього року минає 98-річниця з того часу, як Іван Франко покинув свій молот каменяра, але назавжди залишився будителем народного духа, що кажучи словами Ліни Костенко, *«тримає лінію оборони»*.

Процес національної самоідентифікації сьогоденішніх верств населення відповідно до *«духу часу»* можна назвати давньозабулим *«давним»*. До прикладу наведемо, Франкову характеристику основ української суспільності ще далекого 1897 р., у якій різуче відбивається наше таке незбалансоване й трагічне сьогодення: *«Живемо немов під обухом, а сей обух, то не стільки зверхній, посторонній тиск, скільки почуття власної безсильності, власного розладу»* [4, с.221].

Аналізуючи сьогоденішнє наше становище, можемо констатувати, що у власній *«державотворчій зрілості»* ми досягли рівня позаминулого століття, коли, за влучним висловом Івана Франка: *«Фактична перемога залишається за елементом, якому тяжко й ім'я придумати, та якоюсь різномастою купою людей, у яких спільною підставою акції являється хіба спільна ненависть до свого рідного, спільна невіра в органічний зріст народу і його свідомості, погоня за особистою кар'єрою і спільна дволичність та безхарактерність»*. *«У нас прийнято весь сей напрям, – пише далі письменник, – усю в 50-их роках верховодну течію галицько-руського життя називати москвофільством»* [5, с.192-193]. І заслуга українського Мойсея передусім у тому, що на початку буремного ХХ століття українська молодь працюючи *«для домашнього огнища»* уже осягала найвищі щаблі публічного національного самоствердження, була готова покласти свої життя на вітвар національної свободи. Як пророчє мислив Іван Франко! На початку ХХІ століття уже яскравим прикладом пролітої української крові ознаменувалося прозріння, катарсис нашого суспільства. Звертаючись до Івана Франка,

зауважимо, що він пророче стверджував, що москвофілство, «як і усяка підлість, всяка продажність і деморалізація, – це міжнародне явище, гідне загального осуду і боротьби з ним».

Іван Франко переконливо доводить, що «українська суспільність має нагоду переконатися, що справа українського слова, українського розвою чужа для великоруської суспільності, що та суспільність також засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає так само, як її бюрократія, чи іншими словами, що російська бюрократія невідродна дочка російської суспільності, і, видержавши остру боротьбу з отсею всесильною бюрократією, українській суспільності прийдеться видержувати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій» [4, с.279-280].

У 1902 р. на сторінках «Літературно-наукового вісника», виступаючи вже як критик творчості Михайла Старицького, Іван Франко досить чітко сформулював необхідні передумови сходження до висот національного, ба навіть всеслов'янського поступу: «коли б українці здавна були працювали для себе, для своєї національності, неоглядаючися на абстрактний общерусизм, то не тільки піддвинули б були Україну високо, але й загальноруська й загальнослов'янська сила була б у сумі багатша та більша» [5, с.180].

Іван Франко говорячи про роль особи у суспільному прогресі наголошував, що лише послідовна праця для рідної нації стає рушієм всезагального цивілізаційного поступу. Під його «картаючим сарказмом» попадали «пишні вінці», «які своє забуття про рідний народ та його інтереси силкувались ефективно прикривати плащем всесвітнього лібералізму». А правдивих українців, які потішали себе тим, що, «домагаючи здобути реформи в ліберальнім дусі», вони тим самим здобувають нові горизонти для поступу, Іван Франко зі щирим роздратуванням називав самоошуканцями.

Письменник застерігає українців від гарячкового шукання союзників, помічників, протекторів та меценатів, не там, де «лежить натуральне джерело сили та відродження», бо на тому ламали списи не одні покоління діячів українського національно-визвольного руху, коли «... зневір'я у власні сили і в силу рідного народу» розхитувало найкращі характери,

породжувало «фантастичні бажання – дійти до чогось при допомозі власне тих, котрих ясно витончена і не раз із цинізмом висказувана мета, щоб ми не дійшли ні до чого путнього і були й надалі гноєм, на котрім би міг виростати і пишатися перед світом їх пишиноцвіт» [4, с.222]. Ця Франкова гірка, але правдива оцінка однаковою мірою стосується як «давнього» так і «нового» обличчя нашої суспільно-національної реальності, яка катастрофічно деградувала до стану, що його політично радикалізований Іван Франко у 1884 р. атрибутував сміливо й рішуче:

***Жиди тут панують, жидівська тьма
Йде звідси аж в Раду держави*** [5, с.12].

Такі обставини вимагають від кожного нового покоління невтомної праці для вироблення стратегії для подолання хронічної національної кризи.

Тому стоячи зараз на «розпутті велелюднім» пам'ятаймо апостольську мудрість душпастиря, слуги Божого митрополита Андрея Шептицького: «Ми много-премного втратили з нашого колишнього, в тому числі й культурного доробку, але фундаменти є ще здорові і сильні, маємо в дальшім культурнім розвою на чім опертися, і в нашій праці можемо напевно числити на великі успіхи» [1].

1. Діло. – 1913. – Ч.279-281. – 14 грудня.

2. Труш І. Іван Франко і наша суспільність. Кілька слів з приводу ювілейного дару / І.Труш // Тарас Салига. Іван Франко – каменярь / Т.Салига. – Ужгород: Гражда, 2007. – С.123-126.

3. Франко Іван. Зібрання творів: у 50-ти томах/ І.Франко. – К.: Наукова думка, 1976-1986.

4. Франко І. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів: у 50-ти томах/ І.Франко: упорядник З.Франко, М.Василенко. – Львів: Каменярь, 2001. – 432 с.

5. Франко І. Показчик купюр /І.Франко. – К.: Наукова думка, 2009. – 336 с.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ПЕРЕКЛАДАХ БОЛГАРСЬКОЮ МОВОЮ

Коли 1840-го року побачив світ «Кобзар» Т.Шевченка, болгарський народ все ще перебував під турецьким ярмом, а ідея про національне визволення Болгарії лише несміливо витала у просторі, не маючи ані чіткого формулювання, ні конкретного вираження. Для ясного розуміння ідеї та досягнення її втілення у життя були необхідні передусім зміни у сфері суспільно-економічного та культурного життя. Власне цей період історії болгарського відродження став таким важливим етапом оновлення національної самосвідомості, зародження і розвитку просвітницького руху та боротьби за незалежність церкви. Важливу роль у прискоренні Болгарського відродження цього періоду відіграли болгарсько-російські та болгарсько-українські літературні взаємини. Найбільш чітко їхній вплив можна простежити в діяльності російських та українських науковців у галузі дослідження історії, мови, літератури та фольклору болгарського народу. Як приклад такого впливу можемо навести той факт, що перший болгарський педагог Неофіт Рильський для написання болгарської граматики у 1835 р. використав слов'янську граматику українського полеміста Мелетія Смотрицького 1619 р. [10, с.233]. Болгарсько-російські та болгарсько-українські зв'язки відіграли надзвичайно важливу роль при підготовці болгарських наукових, освітянських та церковних кадрів, котрі стояли біля витоків та становлення нового болгарського шкільництва, забезпечення шкіл підручниками та іншими посібниками, а також запровадження класно-урочної системи. Саме у цей період у Болгарії почали перекладати твори російської та української класичної літератури, а також західноєвропейські художні твори (на основі їх російськомовних версій). Ці переклади допомагали формуванню типу сучасного болгарського письменника й утвердженню основних жанрів у художній літературі [3].

Особистість і творчість Тараса Шевченка мали величезне значення для суспільного і літературного розвитку болгар того періоду. Низка поетів та прозаїків періоду відродження відчула на собі вплив його поетичної майстерності, а переклади Шевченкових творів знайшли широкий відгук серед інтелігенції ще в середині 70-х років XIX ст. Цими роками датовано також перші болгарськомовні переклади творів українського поета. У деяких наукових дослідженнях йдеться також про те, що окремим представникам болгарського народу вірші Тараса Шевченка були відомі і раніше. Того року, коли поета Шевченка заарештували та кинули до в'язниці (1847), у Києві навчалася близько

п'ятдесяти болгар [4, с.53]. Зазначений факт дає підставу вважати, що власне тоді вони й познайомились із його ранніми творами. Після повернення на батьківщину більшість з них вчителювали і, що цілком можливо, читали для своїх учнів вірші Тараса Шевченка в оригіналі або в перекладах російською мовою.

Вплив творчості Т.Шевченка на болгарських письменників періоду відродження був настільки відчутним, що став об'єктом досліджень уже на початку ХХ ст. Серед перших науковців, які звернулися до зазначеної теми, треба згадати Стіліяна Чілінгірова та його публікацію *«Шевченко на български» («Шевченко болгарською»)*, 1911 р.; Л.Іхчієва та його статтю *«Влиянието на Шевченковата поезия върху творчеството на Райко Жинзифов» («Вплив Шевченкової поезії на творчість Райка Жинзифова»)*, 1912 р.; Івана Шишманова – науковця-славіста, викладача Софійського університету та його дослідження *«Тарас Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българските писатели преди Освобождението» («Тарас Шевченко, його творчість і його вплив на болгарських письменників до Визволення»)*, 1914 р.; та багатьох інших болгарських науковців та діячів просвітництва.

В Україні темі впливу Тараса Шевченка на болгарських поетів періоду відродження присвятили свої праці Дмитро Шелудько (*«Впливи Шевченка на Любена Каравелова»*, 1928 р.); Євген Кирилюк (*«Шевченко і болгарська література»*, 1958 р.); Ольга Шпильова (*«Т.Г.Шевченко і болгарська література»*, 1963 р.) та інші.

Першим перекладачем творів Тараса Шевченка болгарською мовою був письменник Райко Жинзифов. Ще під час навчання у Москві, у 1863 р., він видав книгу *«Новобългарска сборка» («Новоболгарська збірка»)*, в якій уміщено його власні поезії і переклади шістьох творів Т.Шевченка. Р.Жинзифов створив у ній окремий розділ і назвав його *«Гусляр Тараса Шевченка» («Кобзар Тараса Шевченка»)*. Власне в ньому й подано болгарськомовні версії поезій *«Топола» («Тополя»)*, *«Удавена» («Утоплена»)*, *«Катерина» («Катерина»)*, дум *«Дума – Тече вода в синьото море» («Тече вода в синє море»)*, *«Дума – Буйни, ветре» («Вітре буйний, вітре буйний»)*, *«Дума – Защо са ми черни вежди?» («Навіщо мені чорні брови?»)*. У передмові до цього розділу Р.Жинзифов коротко розповів про життя й особистість українського поета. Що ж стосується перекладів, то він зазначив, що робив їх з *«малоруської»* і що *«про їх корисність чи шкоду для нашого [болгарського – Р.К.] нехай судять самі читачі»* [1, с.132]. Критиків перекладів Р.Жинзифова було багато і майже всі вони дотримувалися думки, що його переклади, виконані задовго до того, як у болгарській мові почався новий етап розвитку, не відповідають

критеріям доброго перекладу. Навіть більше того, на думку дослідниці Лідії Терзійської, їм притаманний буквалізм і примітивізм [11, с.105]. Любен Каравелов – болгарський письменник і сучасник Р.Жінзіфова, був одним з найбільш прискіпливих критиків його перекладів. Він звинуватив Р.Жінзіфова у тому, що *«він не зумів передати глибини духу Шевченкового поетичного слова»* [10, с.105]. Критика Л.Каравелова є логічно обгрунтованою, адже сам він також перекладав твори Т.Шевченка. Точніше він був другим, хто надав творам українського поета болгарського звучання. Зачарований силою поетичного слова Т.Шевченка, Л. Каравелов у період від 1869 р. до 1871 р. переклав і опублікував у газеті *«Свобода»* (в. *«Свобода»*) твори *«Учете се, братя мои...»* (*«Учітеся брати мої»*), *«Родила е мене мама»* (*«Народила мене мати»*), *«Иван Хус или Еретик»* (*«Ян Гус або Єретик»*). У дослідженнях болгарських науковців згадано той момент, що, ймовірно, Л.Каравелов, крім оригіналів віршів Т.Шевченка, міг використовувати їх переклади російською мовою. У перекладах Л.Каравелова значно більшою мірою передано ідеї і велич Шевченкових віршів. Він відчував свою відповідальність за якість перекладу, тим більше, коли йшлося про Т.Шевченка. В одній із своїх статей Л.Каравелов зазначив, що *«в історії літератури є правило, що коли людина перекладає якийсь твір, то вона повинна проникнутися ним, вивчити його і пропустити через себе, але навіть це правило не може стосуватися Шевченка. (...) щоби його зрозуміти, потрібно насамперед пережити і перестраждати те, що пережив, перестраждав Шевченко. Одним словом, для того, щоби кожна Шевченкова пісня стала історією частини твого життя, треба дорости до Шевченка...»* [2, с. 32-33].

Третім (за хронологією) перекладачем віршів Т.Шевченка болгарською мовою був відомий поет, громадсько-політичний діяч і революціонер Петко Рачов Славейков. Першою російською книгою, з якою він познайомився, була *«Повна російська хрестоматія»* (*«Пълна руска хрестоматия»*) А.Галахова. Вона користувалася неабиякою популярністю в Болгарії до Визволення. Книгу йому подарував у 1849 р. Нікола Міхайловський. З цієї хрестоматії Петко Славейков переклав болгарською уривок з *«Мертвих душ»* М.В.Гоголя. Також він переклав твори Тараса Шевченка: *«Минають дні, минають ночі...»*, *«Сирота дівчина»*, *«Кобзар»* (уривок з вірша *«Перебендя»*), частину поезії *«Думи мої, думи мої...»* та частину поеми *«Тополя»*. Знайомство з російською та українською поезією допомогло болгарському поетові вдосконалити свою поетичну майстерність.

У його перекладах спостерігаємо не стільки переклад болгарською мовою, скільки адаптацію оригіналу, і то значно більшою мірою, ніж у його попередників Р.Жінзіфова та Л.Каравелова. Це можна пояснити кількома причинами. З одного боку, він, як і два його попередники, використовував російський переклад Шевченкових віршів, значно змінених цензурою. З іншого боку, П.Славейков часто «болгаризував» свої переклади (за термінологією літературознавця Бояна Пенева). Він «болгаризував» переклади творів не лише українського поета, а й поезії Лермонтова, Пушкіна, Крилова та ін. настільки, що часто може йтися не про переклад, а про використання мотивів або поетичних форм. Російські й українські поети були вчителями Славейкова з віршування, він щиро ними захоплювався і вдосконалював власну майстерність, перекладаючи їхні твори.

У наступні десятиліття XIX століття інтерес до творчості Т.Шевченка відчутно збільшився. В періодиці почали з'являтися переклади його творів, здійснені різними перекладачами. Серед них треба згадати Івана Белчева «*Ветре буйни, с теб морета*» (думка «*Вітре буйний, ти з морем говориши*»), чий переклад можна оцінити як «*вірне тлумачення оригіналу, як успішне відтворення його змісту та художніх особливостей*» [4, с.262]. Також А.Д.Іхчієва (псевдонім Діамантін), який опублікував переклади віршів «*Тече вода в синє море*», «*Ой, одна я одна*»; Стояна Дрінова, який переклав «*Ой гляжу я, подивлюся*» та «*Заповіт*», «*Думи мої, думи мої*», «*Минать дні, минать ночі*» та ін. У газеті «*Украинско-български преглед*» («*Українсько-болгарський огляд*») побачили світ переклади творів «*Мисли мои...*» та «*От какво си очерняло*» («*Думи мої, думи мої*», «*Ой чого ти почорніло, зеленє поле*») Хріста Цанкова-Деріжана, а також «*Да бяхте знали, господо*» і «*За мен е все едно*» («*Мені однаково*», «*Якби ви знали паничі*») С.Чілінгірова.

У 1914 р. з нагоди 100-літнього ювілею Т.Шевченка в Болгарії вийшли друком окреме число журналу «*Венец*» («*Вінок*») і маленька книжка «*Спомен за Тараса Григорієвича Шевченка*» («*Спогад про Тараса Григоровича Шевченка*»), в якій уміщено статті Ст.Станімірова «*Биографски данни за Т.Г.Шевченко*» («*Біографічні відомості про Т.Г.Шевченка*») та д-ра Івана Шишманова «*Тарас Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българските писатели преди Освобождението*» («*Тарас Шевченко, його творчість і вплив на болгарських письменників до Визволення*»). З нагоди ювілею був організований «*Шевченківський ранок*» в Софійському університеті, а С.Чілінгіров переклав і опублікував вірш «*Завет*» («*Заповіт*») у газеті «*Свободно мнение*» («*Вільна думка*»). Про цей переклад вже можна сказати,

що він відповідає вимогам доброго перекладу. На думку Лідії Терзійської, *«особливим достоїнством перекладу є не лише досягнення ритмічності оригіналу, але й вичерпність висловлювання, що наближає його до осягнення першообразу (оригіналу)»* [11, с.107]. Дивно, що у згаданому часописі *«Венец»* (*«Вінок»*) також з'явився інший переклад *«Заповіту»* невідомого перекладача, ім'я якого і нині залишається загадкою.

Цікавим фактом є також і те, що того самого року на сцені Софійського вільного театру сезону 1919-1920 р. А.Тагобінні поставив драматичну поему, за власним сценічним варіантом *«Ратайкіня»* (*«Наймичка»*), п'єса була в репертуарі театру один сезон і була зіграна майже 30 разів протягом сезону. Автор сценічного варіанту драми – А.Тагобінні, опинившись у тіні автора Т.Шевченка, залишився невідомим для болгарської публіки, а постановка була сприйнята виключно як така, що належить перу Т.Шевченка. Більше того, у 1914 р. у Свіштові цю п'єсу було опубліковано під однойменною назвою *«Майка ратайкіня/Наймичка»*, на місці автора було вказане ім'я Тараса Шевченка.

Отже, інтерес до творчості Т.Шевченка та потреба у нових якісних перекладах з'явилися ще у 1920-х рр. Після чого наступило затишшя і перекладів майже не було. Творчість Шевченка була перекладена болгарською мовою не повністю та багато з перекладів не вирізнялися досконалістю.

Протягом 1918-1938 рр. в Україні активно видавали літературу болгарською мовою, в основному у друкарнях Києва, Харкова, там де були болгарські секції. У цей період вийшло понад 1150 заголовків (назв). Одним з таких є *«Вибрані твори»* Тараса Шевченка у перекладі болгарською Крума Кюлявкова (разом 36 творів та повість *«Художник»*).

Новим поштовхом до перекладу та дослідження творчості Т.Шевченка у Болгарії було відзначення 125-ої річниці від дня народження поета у 1939 р. В рамках відзначення цієї дати виходять спеціальний документ *«Лист за Шевченко»* (*«Лист про Шевченка»*), два нових переклади *«Заповіту»*, видано також спеціальну газету *«Тарас Шевченко»*, в якій опубліковано статті та дослідження, присвячені українському поетові. Далі нові роки приносять нові, все більш якісні переклади творів Шевченка. У 1946 р. виходить збірник *«Славянски поети»* (*«Словянські поети»*) з перекладами Людмила Стоянова, Богомила Райнова, Бленика та ін.

Велику роль у традиції перекладів творів Шевченка у Болгарії відіграла постать перекладача Дімітра Методієва, який переклав вірші та поеми для найбільшого видання творів Т.Шевченка

болгарською мовою «*Избрани произведения*» («*Вибрані твори*»), що побачило світ 1956 р. Він був також автором передмови до цієї книги. 1959 р. з'явився збірник «*Українська класическа поезія*» («*Українська класична поезія*»), знову з його перекладами, а вже в 1960 р. – «*Избрани произведения в два тома*» («*Вибрані твори у 2-ох томах*»), а це 10 поем та віршів Т.Шевченка, знову у перекладі Д.Методієва.

Звичайно, що саме перекладач Д.Методієв досяг найвищих висот у мистецтві перекладу поезії. Він зберіг у своїх перекладах ритміку шевченкового вірша, лексичне багатство, народну символіку та зміст оригіналу [11, с.112]. Здається, що він не залишив своїм нащадкам навіть шанс для вдосконалення перекладів творів Т.Шевченка, можливо саме тому вони не роблять спроб перевершити свого геніального попередника.

Як бачимо, переклади творів Т.Шевченка болгарською мовою мають довгу та непросту історію. Творчість та особистість українського творця варта для наслідування, захоплення, засвоєння, важлива для дослідження добрих і недосконалих перекладів вже понад 150 років. А це не короткий відрізок часу. Будемо сподіватися, що у майбутньому перекладачі знову візьмуться до перекладу творів Шевченка та ще краще, з новим звучанням передадуть слова геніального Шевченка болгарською мовою.

1. *Жинзифов Р.* Новобългарска сбирка. – М., 1863. – 188 с.

2. *Каравелов Л.* Събрани съчинения. – Т.2. – София: Български писател, 1965. – 464 с.

3. *Симеонов И.* Българо-українските научни и литературни връзки през Възраждането // *Европа*. – София, 2004. – Бр.2. – Година XI. – С.19. (останне відвідано 24.11.2013)

http://euro2001.net/index.shtml?page=stataia&file=issues/2_2004/stat_7.html

4. *Русакієв С.* Тарас Шевченко і болгарська література. – К.: Наук. думка, 1968. – 336 с.

5. *Шпильова О.В.* Т.Г.Шевченко і болгарська література. – К.: Держлітвидав України, 1963. – 188 с.

6. *Кирилук С.* Шевченко і болгарська література // *Вітчизна*. – К., 1958. – №3. – С.171-178.

7. *Климчук В.Н.* Шевченко і Ботев: літературна паралель // *Радянське літературознавство*. – К., 1987. – №3. – С.16-23.

8. *Москаленко В.* З літопису єднання: (українська література в Болгарії у 1985-1988 рр.) // *Літературна панорама*. – К.: Вид-во худ. л-ри «Дніпро», 1988. – С.159-162.

9. *Москаленко В.А.* Українсько-болгарські літературні та наукові зв'язки кінця XIX – початку XX ст. / АН Української РСР, Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка. – К.: Наук. думка, 1987. – 216 с.

10. *Терзійска Л.* Проблеми на рецепцията на украинската литература в България през периода до първата световна война. // *Славянските литератури в България. Проблеми на рецепцията*. – София: Ун-т Св. Климент Охридски, 1988. – С.232-257.

11. *Терзійска Л.* Тарас Шевченко // *Преводна рецепция на европейските литератури в България. Славянски литератури*. – Т.4. – София, 2002. – С.104-114.

**ЦЕНТР ДУХОВНОГО ПРОСВІТНИЦТВА
ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ**

Глинська пустинь виникла у XVI ст. на місці знайденої, за переказами, ікони Різдва Пресвятої Богородиці. Пустинь розташована недалеко від м. Глухова (близько 20 км) на березі живописної річки Обести серед соснового лісу [1]. Спочатку тут було збудовано капличку, пізніше сюди почали сходитись ченці, поступово створюючи обитель. Невдовзі у цьому місці виник один із найвідоміших у православному світі Глинський Різдва Богородиці чоловічий монастир, який прославився суворим статутом за Афонським зразком, просвітництвом, великим моральним впливом на народ, особливим благочестям.

Історія Глинської пустині довгі роки була предметом дослідження науковців. Однак, не всі аспекти її існування вивчені однаково. Найбільше праць присвячено періоду діяльності настоятеля О.Філарета (Данилевського), перша половина XIX ст., та старчеству пустині.

Фундаментальною працею з історії Глинської пустині є монографія схимандрита Іоанна (Маслова) *«Глинская пустынь»*, в якій на основі чисельних архівних джерел, наукових досліджень газетних матеріалів, мемуарної літератури автор детально висвітлює історію пустині до 90-х рр. XX ст.

Частково про деякі факти історії пустині згадується в роботах радянських істориків [2].

Архівних документів з моменту виникнення (XVI ст.) і до XVIII ст. майже не збереглося. Деякі дані містяться в фондах Харківського, Курського та Сумського обласних державних архівів.

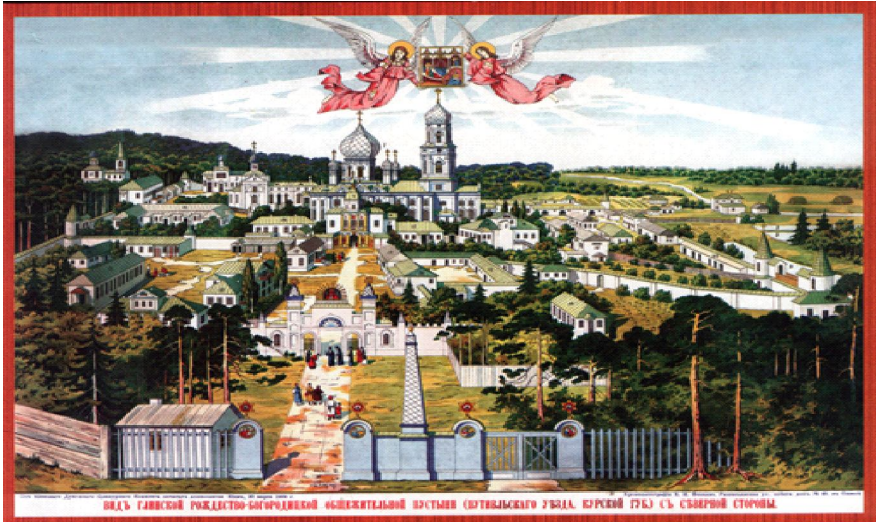
Частина документів знаходиться в книзі *«Глинская пустынь»*, виданий в м. Одесі [3]. Матеріали друкувались в періодиці (*«Журнал Московской Патриархии»*, *«Курские ведомости»* та ін.).

Слід відмітити, що більшість досліджень було надруковано у дореволюційний період. Сьогодні інтерес до Глинської пустині знову зростає. Проте певною складністю дослідження є те, що основні документи з історії пустині знаходяться в архівах і бібліотеках Росії та інших країн.

Відомо, що існував архів Глинської пустині, але він не зберігся. В державному архіві Сумської області є невелика кількість документів. Це, насамперед, документи початку XX ст.: матеріали по ліквідації пустині (1922 р.), про життя деяких подвижників монастиря та ін.

Отже, проблема історії та діяльності пустині залишається актуальною і сьогодні.

Метою даного дослідження є історія виникнення та головні напрямки діяльності Глинської пустині та її вплив на формування духовності українського народу.

Дореволюційна листівка із зображенням Глинської пустині

Відомо, що сама назва пустині – «Глинська» – серед дослідників викликає певні дискусії. Так, одні вважають, що вона походить від прізвища князів Глинських, які мали тут володіння і багато жертвували на користь монастиря [4], інші – що назва вказує на місцевість (глиниста земля). На наш погляд, більш вірогідною є перша версія. Відомо, що Глинські, які проживали недалеко від монастиря, були нащадками відомого роду Глинських, пов'язаного з литовськими князями з родини Олени Глинської та її сина Івана, майбутнього Івана IV Грозного [5]. Втративши владу, представники цього роду оселились в південно-західних землях Росії, недалеко від Путивля і в кінці XVI – на початку XVII ст. були щедрими покровителями пустині. Можливо, це і послужило пізніше формуванню назви монастиря.

Спочатку пустинь відносилась до Путивльського Молчанського монастиря. На початку XVIII ст., коли Петро I подарував землі, на яких вона знаходилась, гетьману Івану Мазепі, останній передав її у володіння Київської єпархії [6, с.66].

У другій половині XVIII ст. Глинська пустинь стає потужною господарською одиницею. Їй належало біля 5 тис. гектарів землі, худоба, пасіки, майстерні, декілька церков, бібліотека. [6, с.77-78]. Однак прославилась пустинь не господарством, а особливістю монастирського життя.

По-перше, Глинська пустинь мала особливий статут, який був складений старцем настоятелем монастиря о.Філаретом (Данилевським) по чину Афонського і потім став зразком для написання статутів інших монастирів. Проте, багато хто вважав його дуже суворим. Наприклад, за статутом, молитви починались опівночі, потім ранкові молитви, які продовжувались три години. Вечірні молитви починались о 16-ій годині і тривали до 19-20-ої години. Крім того, було встановлено безперервне читання Псалтирю (старці вдень і вночі читали Псалтир, поминаючи християн) [7]. Також, за статутом, у ченців обителі не було ніякої власності, братія виконувала всі необхідні роботи. Жінкам, крім храму, вхід в інші приміщення був заборонений.

Особливою сторінкою в історії Глинської пустині є старчество [8]. Воно зародилось ще в епоху раннього християнства. В Україні його започаткував преподобний Антоній Печерський. Проте, були періоди, коли воно вважалось негативним явищем і досить довго, майже декілька століть, було вилучене з монастирських статутів. І тільки в кінці XVIII ст. старчество знову починає відроджуватись (багато для відродження старчества було зроблено відомим церковним діячем Паїсієм Величковським).

Саме Глинська пустинь, починаючи з кінця XVIII – початку XIX ст. стає одним з головних центрів старчества. В обителі було багато відомих сподвижників [2, с. 174] (напр., о.Філарет, ієромонах Іліодор, о.Феодосій, о.Авакум, о.Пахомій, о.Антоній, о.Варсонофій та багато інших). За статутом пустині, молоді іноки кожного дня повинні були сповідуватись старцю не тільки про свої справи, але й про думки, для того, щоб навчитись послуху, терпінню, боротись зі спокусами життя.

Одним із найбільш відомих старців був о.Іліодор. Він в своїх працях наголошував, що для досягнення духовної чистоти необхідно ввіритись досвідченому наставнику. Він часто підкреслював, що одкровення помислів дає духовний спокій [9].

Особливою рисою Глинської пустині були скити. Перший з'явився в 20-х рр. XIX ст. На місці появи Глинської Чудотворної ікони Божої Матері недалеко від монастиря побудували Близній скит. А в кінці XIX ст. було збудовано Дальній – Спасо-Іліодоровський. Можливо, саме тому, що в обителі в різні часи було багато старців, відомих своєю духовною досконалістю, з Глинської пустині часто обирали ієромонахів на головні посади монастирів.

Крім суворого статуту, особливістю пустині було те, що вона завжди була центром духовного розвитку краю. Це проявлялось в:

- подвизницькому способі життя і діяльності Глинських старців;

- особливому чині богослужіння. Пустинь завжди порівнювали з Афоном, Валаамом, Оптиною, Києво-Печерською лаврою;

- місіонерською діяльністю (вихованці пустині працювали в Сибіру, на Алтаї, в Туркестані, Америці, Франції);

- будівництві храмів, як в самій пустині, так і за її межами. Покровителями монастиря були члени імператорської сім'ї (Олександр I, Микола I, Олександр II), князі Долгорукови, Суворови, Орлови-Чесменські, Потьомкіни, Чарторийські, Баратинські, Голіцини, Оболенські, Олексій Толстой та ін.;

- гостинністю: богомольці влаштовувались в готелі обителі, отримували безкоштовну їжу. В пустині була лікарня, яка обслуговувала не тільки ченців, а й мирян, аптека;

- просвітницькою діяльністю. Видавались *«Глинські листи»*, *«Богородицькі книжки»*, книги видатних подвижників пустині, церковні проповіді;

- особливістю пустині також було існування скитів (Ближній і Дальній). Іноки, які жили в скитах, відрізнялись особливою строгістю статуту. Більшу частину життя вони проводили в пості і молитві.

Отже, Глинська пустинь, яка щороку приймала біля 50 тисяч паломників на початку XX ст. дійсно стає одним із найвпливовіших і авторитетних духовних центрів держави.

Глинська пустинь у ту пору знаходилась у розквіті. Вона була найбільшою на території України і включала п'ять окремих храмів, головні ворота з іконою Іверської Божої матері, яка була прислана зі Святого Афону.

Глинська пустинь активно приймала участь в лікуванні поранених під час Першої світової війни, надаючи необхідну матеріальну та медичну допомогу [10].

В роки революції продовжувалась багатопланова діяльність пустині. Але, після революції, коли почався наступ на релігію і церкву, почалось скорочення землі, яка належала монастирям [11, арк.97], вилучення монастирських цінностей.

У вересні 1922 р. Глинська пустинь була закрита [11, арк.97]. Багато приміщень (лікарня, бібліотека, кузня, водокачка, майстерні, свічний завод та ін.) були закриті, а майно віддано створеному тут дитячому садочку. Але є дані, що почалось розграбування монастирського майна. В Сумському обласному архіві є матеріали, в яких йдеться про те, що жителі села Шалигіно взяли з церкви чудотворну ікону Різдва Пресвятої Богородиці [12]. Пізніші пошуки цієї ікони не дали результатів.

Майже всі ченці Глинської пустині в 1930-40-х рр. побували в засланні або в таборах.

В роки Другої світової війни землі Глинської пустині, яка з 1939 р., в зв'язку з утворенням Сумської області, опинилась в її складі, були окуповані німцями. У 1942 р. Глинська пустинь знову була відкрита [6, с.85]. Почалось відновлення обителі, хоча дуже повільно, оскільки роботи велись виключно силами братії та деяких прихожан [13, арк.9].

Після визволення Сумщини від фашистів, радянська влада не закрила монастир, але він повинен був платити великі податки [13, арк.15].

В кінці 1940-х рр., незважаючи на значну матеріальну скруту, пустинь мала вже два відбудованих храми, келії, майстерні [13, арк. 15]. Головна святиня храму так і не була повернута до обителі, тому нею стала копія чудотворної ікони Різдва Пресвятої Богородиці. Оскільки в монастирі не було електроенергії, то користувалися дровами і торфом. В келіях ченці жили по 5-6 чоловік [14, арк.1214].

Незважаючи на складні умови, чернецтво пустині продовжувало користуватися суворим статутом, відновлювались традиції старчества, духовної підтримки людей. У 1940-х рр., незважаючи на значні утиски з боку влади, Глинська пустинь була тим місцем, де люди зустрічали милосердя, втіху, допомогу і, головне, обитель залишалась місцем духовного зцілення. Сюди приїздили з багатьох куточків країни, часто не вистачало місць для розташування паломників [15, арк.10].

У 1950-х рр. радянська влада знову збільшила податки на монастир (більше 63 тис. крб.) [15, арк.12-33], не дозволяла будівництво, вимагала вести точний звіт щодо паломників, слідкувала за тим, щоб в обителі не збільшувалась кількість священнослужителів [15, арк.59-68].

З 1959 р. почався найбільший тиск на монастир: постійно приїздили різні комісії, які перевіряли санітарний стан, паспортний режим. Потім в різні керівні організації направлялись звіти і вимоги про закриття обителі [15, арк.92-103]. Особливо дратувало владу те, що паломникам надавались безкоштовно місця в готелі, вони могли лікуватись в монастирській лікарні.

У 1960 р. в Сумському облвиконкомі розглядалося питання про територію, яку займала Глинська пустинь. У липні 1961 р. було остаточно прийнято рішення про закриття монастиря. Боячись гніву людей, влада виставила з працівників УВС та дружинників пости на дорогах біля монастиря, оточивши обитель. Ченців на машинах відвезли на залізничну станцію, заборонивши брати з собою одяг, харчі, гроші. Все церковне майно (а це: 153 ікони, книги, 83 риз та ін.) було конфісковано.

Глинська пустинь відновила свою діяльність тільки в роки незалежної України. У 1990-х рр. почали відбудовуватись зруйновані храми, віднайдено мощі святих старців обителі.

Таким чином, історія Глинської пустині свідчить про те, що вона по праву вважається однією з найвизначніших православних обителей. На протязі століть пустинь була втіленням сподвижництва, духовної чистоти, благочестя, просвітництва, своєрідною школою старчества. Її історія тісно пов'язана з історією нашого краю, а також з іменами багатьох видатних людей декількох століть.

1. Глинская пустынь // Туристские новости. – 1991. – №13-14; Глинская пустынь // Мегаполис. – Континент. – 1992. – №30; Глинская пустынь. История обители и её духовно-просветительная деятельность в XVI-XX веках. – М., 1994.

2. *Зыбковец В.Ф.* Национализация монастырских имуществ в Советской России (1917-1921 гг.). М.: Наука, 1975; Древнерусские предания (XI-XVI веков) – М., 1982; Истоки и преемственность: К 1000-летию христианства на Руси // Советская библиография. – 1988. – №3.

3. Глинская пустынь: Очерк современного состояния обители: В 2-х частях. – Одесса, 1901-1904.

4. *Никольский Н.М.* История русской церкви. – М. 1986;

5. *Карамзин Н.М.* История славянских народов. – М., 2005. – С.601.

6. *Схиархимандрит Иоанн (Маслов).* Глинская пустынь. – С.66;

7. Державний архів Сумської області, ф.454, оп.1, спр.1, арк.93.

8. Там само, спр.2, арк.3.

9. Там само, ф.1662, оп.2, спр.8.

10. Там само, ф.Р-2196, оп.12, спр.4.

11. Там само, ф.454, оп.1, спр.1.

12. Там само, ф.Р-1382, оп.1, спр.14.

13. Там само, ф.2196, оп.12, спр.34, арк.9.

14. Там само. ф.1815, оп.3, спр.235.

15. Там само. ф.Р-2196, оп.12, спр.53.

ВЛИЯНИЕ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ УКРАИНЫ НА ТВОРЧЕСТВО К.Ф.РЫЛЕЕВА

С недавнего времени в отечественной исторической науке известную актуальность приобрел вопрос о влиянии истории и культуры Украины на творчество русских писателей, художников, композиторов и т.д. Таким образом, делается попытка доказать на основе конкретных примеров, что русская и украинская культура связаны миллионами невидимых нитей и имеют общие корни.

Украинская и русская культуры на протяжении многих десятилетий обогащали друг друга самобытными образами, мыслями, идеями... Такого рода взаимовлияние в полной мере нашло свое отображение, прежде всего в литературе.

Именно поэтому эту статью хотелось бы посвятить выявлению тех причинно-следственных связей, которые стали прологом для активного заимствования русскими поэтами и писателями сюжетов из украинской истории и народного творчества. В связи с этим, будет уместно выяснить: какое место занимали украинские мотивы в творчестве К.Ф.Рылеева – одного из первых русских поэтов заинтересовавшихся историей и культурой Украины и использовавшим образы украинских исторических деятелей в своих произведениях.

Пробуждение интереса, как самого Рылеева, так и ряда писателей и поэтов *«тушкинского круга»* к украинской культуре и истории можно увязывать с выходом в 1798 г. и распространением в начале XIX в. поэмы Котляревского *«Энеида»*. Однако русские литераторы обратили пристальный взгляд на Украину лишь в начале 1820-х гг. Ключевую роль в этом сыграл выход в 1818 г. *«Грамматики малороссийского наречия»* А.Павловского, а в следующем 1819 г. – *«Опыта собрания старинных малороссийских песен»* князя И.Цертелева – знакомого Рылеева [1, с.62]. Другой знакомый поэта – Орест Сомов занимался разысканием и переводом украинских песен на русский язык. В своей книге *«О романтической поэзии»* (1823 г.) Сомов призывал русских поэтов *«описывать цветущие сады Украины, живописные берега Днепра и Псла – места, которые ждут своих поэтов и требуют дани от талантов отечественных»* [1, с.62]. Друг и соратник Рылеева по Северному обществу – А.Ф.фон Бригген прислал ему *«Историю Руссов или Малой России»* Г.А.Полетики и в одном из писем сообщал, что *«будет доставлять любые имеющиеся у него материалы по украинской истории»* [1, с.62-63].

Первое «знакомство» с Украиной, ее самобытной и яркой культурой у Кондратия Федоровича произошло еще в 1817 г., когда он, подпоручик конно-артиллерийской роты в составе Драгунской дивизии, был командирован в Острогожский уезд Воронежской губернии [1, с.21]. Материалы первой всероссийской переписи 1897 г. показывают, что в Острогожском уезде проживало около 90% выходцев из южных губерний Российской империи.

Эта особенность Острогожска была подмечена и Рылеевым писавшему в июне 1821 г. Ф.В.Булгарину: *«Вот уже три недели как я пишу на Украине»* [2, с.157], а в стихотворении *«Лустыня»* автор восклицает:

*...Как дни мои летят
В Украине отдаленной.
...Покину скоро я
Украинские степи
И снова на себя
Столичной жизни цепи,
Суровый рок кляня,
Увы, надену я!* [3, с.110].

Примечательно, что в многочисленных произведениях Рылеева на украинскую тематику, в отличие от других авторов, нигде не звучит пренебрежительное *«Малороссия»*. Напротив, активно используется название *«Украина»*, реже *«Украина»*. Это позволяет предположить, что поэт видел в Украине не просто территорию, крепко вмонтированную в Российскую империю, но особый историко-географический регион, долгие годы боровшийся за свою независимость и имевший благодаря Богдану Хмельницкому пусть недолгую, но государственность.

Именно к образу Хмельницкого и обратился Рылеев. Летом 1821 г. появилась дума *«Богдан Хмельницкий»*, ставшая первым произведением поэта на украинскую тематику. Хмельницкий предстает перед читателем, как борец, противостоящий внешнему врагу Украины в лице шляхтича Чаплицкого [4]:

*...А ты пришлец иноплеменный,
Тиран родной страны моей,
Мучитель мой ожесточенный,
Чаплицкий! Трепещи, злодей!* [5, с.98]

Рылеев видит в Хмельницком вождя, ведущего народ к свободе, и мечтает о появлении такого лидера в своем отечестве:

*...На встречу ко врагам презренным,
На Воды Желтые, друзья!
И вот, сошлись два народа,
И с яростью вступили в бой
С тиранством бодрая свобода...* [5, с.99]

Особенно примечательно в творчестве поэта лето 1822 г., поскольку именно тогда он по очереди посетил Острогожск, Харьков и Киев, причем в последнем Рылеев побывал дважды. После посещения этих городов и ознакомления с «*Историей Малой России*» Д.Н.Бантыша-Каменского, значительно усилился интерес поэта к Украине и ее прошлому [1, с.70].

Так, Рылеевым была задумана трагедия «*Мазепа*». К сожалению, до наших дней дошел лишь перечень действующих лиц и характеристика персонажей. Однако даже эти отрывки позволяют убедиться в негативном отношении автора к гетману, которого он называет «*великим лицемером, скрывающим злые намерения под желанием блага родине*» [6, с.165].

Но уже вскоре Кондратий Федорович отходит от такой оценки Мазепы, понимая, что он был куда более сложной личностью, чем его представляла официальная историография. Об изменении отношения Рылеева к Мазепе свидетельствует стихотворение «*Песнь сторонников Мазепы*» [4]:

***...Смело други в бой свирепой!
Жаждет битвы верный конь...
Смело, дружно за Мазепой,
На мечи и на огонь!*** [3, с.261]

О том, что Рылеев переосмыслил образ Мазепы и в дальнейшем не рассматривал его как «*предателя и лицемера*» свидетельствует и поэма «*Войнаровский*», занимающая выдающееся место в творчестве поэта. Поэма посвящена племяннику гетмана Андрею Войнаровскому – соратнику Мазепы, назначенному после смерти последнего Карлом XII гетманом «*обеих сторон Днепра*», однако вскоре отказавшегося от титула в пользу П.Орлика.

В «*Войнаровском*» Мазепа предстает борцом, готовым ради свободы своей страны пожертвовать своим положением и стать в оппозицию Петру I [4]:

***...Любя страну своих отцов,
Женой, детьми и собою
Ты ей пожертвовать готов...
Но я, но я, пылая мстью,
Ее, спасая от оков,
Я жертвовать готов ей честью...*** [5, с.134]

И хоть во многом Рылеев все еще находился в плену официальной историографии, при любом удобном случае клеймившей Мазепу и возвеличивавшей Петра I, все равно, поэт не побоялся увидеть в опальном гетмане патриота, и потому стремился разобраться в причинах, побудивших его стать под знамена шведского короля. В этом смысле Рылеев ушел значительно дальше Пушкина, писавшего свою «*Полтаву*» сообразно с общепринятой

точкой зрения. С ним у Кондратия Федоровича возникли серьезные разногласия, поскольку Пушкин рассматривал Мазепу единственно как изменника. Расхождения с Рылеевым не мешали, однако ему считать «Войнаровского» серьезным художественным достижением поэта-декабриста. «Войнаровский» – писал Пушкин А.Бестужеву в январе 1824 г. *«несравненно лучше всех его «Дум», слог его возмужал и становится истинно повествовательным, чего у нас почти еще нет»* [7, с.521], или: *«С Рылеевым мирюсь – «Войнаровский» полон жизни»*, – в письме брату в 1824 г. [7, с.521].

Напротяжении 1824-25 гг. Рылеев работает над поэмами «Наливайко» и «Хмельницкий». В связи с этим он писал в феврале 1825 г. Пушкину: *«Очень рад, что «Войнаровский» понравился тебе. В этом же роде я начал и «Наливайку» и составляю план для «Хмельницкого». Последнего хочу сделать в 6 песнях: иначе не все выскажешь»* [2, с.147-148].

Работу над новыми поэмами остановили события декабря 1825 г. Рылеев успел опубликовать лишь три отрывка из поэмы «Наливайко»: «Смерть чигиринского старосты», «Киев» и «Исповедь Наливайко» и два отрывка из новой поэмы о Мазепе: «Гайдамак» и «Палей». Что касается трагедии «Богдан Хмельницкий», то даже ее плана не дошло до нас.

Таким образом, можно видеть, что героическое прошлое Украины вдохновляло Рылеева на борьбу с самодержавием. Поэту всегда хотелось побывать на местах крупнейших битв национально-освободительной войны 1648-57 гг.

Подводя итог, не стану доказывать, что Украина всегда была дорога сердцу Кондратия Рылеева, лучше меня это сделают строки письма поэта: *«Сколько раз жалею я, что непреодолимые обстоятельства приковывают меня к Петербургу, тогда как слабость здоровья, расположение, душевное желание, поэзия и чувства влекут меня на Украину»* [2, с.117].

1. Афанасьев В. Рылеев. Серия ЖЗЛ / В.Афанасьев. – М.: «Молодая гвардия», 1982. – 319 с.

2. Полное собрание сочинений К.Ф.Рылеева: В 2 т. – Т.2: статьи и материалы / колл.авторов. – М.: Тип. Русского товарищества, 1907. – 202 с.

3. Рылеев К.Ф. Полное собрание сочинений / под ред. А.Г.Цейглина. – М.: Akademia, 1934. – 908 с.

4. Киришбаум Г. Брут, Мазепа, Валленрод: о специфике украинской тематики в творчестве К.Ф.Рылеева / Г.Киришбаум. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru>.

5. Полное собрание сочинений К.Ф.Рылеева: В 2 т. – Т.1: стихотворения и статьи: Г.Балицкого, Н.Бестужева и др. – М.: Тип. «Сокол», 1906. – 190 с.

6. Рылеев К.Ф. Стихотворения и поэмы / К.Ф.Рылеев. – М.: «Мысль», 1960.

7. Собрание сочинений А.С.Пушкина: В 6 т. – Т.5: статьи, письма, заметки / под ред. С.А.Венгерова. – СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1911 – 552, LXXX с.

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ У
МЕЛІТОПОЛЬСЬКОМУ ПОВІТІ В 1917-1921 рр.**

Актуальністю теми роботи послуговували: важливість висвітлення процесу формування владних інституцій в умовах *«перехідного періоду»*, в тому числі органів юстиції, та посилення інтересу до краєзнавства. Виникненням і діяльністю органів юстиції періоду руйнації Російської імперії, і утвердженням радянської влади почали займатися на початку ХХ ст. На території України фундаментальні дослідження з вивчення історії формування органів юстиції не знайдені. Об'єктом дослідження є система державних органів в Мелітопольському повіті на початковому етапі становлення радянської влади. Предметом є історія становлення органів юстиції в Мелітопольському повіті. Метою роботи є розкрити особливості виникнення та діяльності органів юстиції в Мелітопольському повіті в 1917-1921 рр. Акцент робиться на формування радянських органів юстиції.

Одним із джерел роботи слугували архівні справи Державного архіву Запорізької області. В цих справах є інформація про кількість службовців, їхній розподіл, систему організації органів юстиції. Крім інформації про Мелітопольський повіт є матеріали і по інших суміжних повітах.

Система діяльності органів юстиції в Мелітопольському повіті у 1917-1921 рр. формувалася на засадах раніше діючої системи, що створювалася протягом двох сторіч, з часу заснування міста.

7 січня 1842 р. у Мелітополь були переведені повітове управління, повітовий суд, земський суд, повітове казначейство, створені міське управління, міська поліція, в'язниця. Таким чином, було закладено основу правового регулювання краю [1]. Законом №19633 *«9 квітня 1846 року»* в Мелітополі наказано було заснувати поліцію, по штату 29 травня 1836 р. в інших повітових містах імперії, з віднесенням суми на її утримання 571 крб. сріблом на рахунок скарбниці, рівно як і одноразової витрати в 233 крб. 42 коп. на купівлю для зазначеної поліції меблів [2, с.6]. До 1867 р. містом управляли керівник міської поліції – городничий (до 1863 р.) або справник (1863-1867 рр.) [3].

До Лютневої революції 1917 р. більш не відбувалося серйозних змін у діяльності правоохоронних органах, але все змінилося після Жовтневої революції, коли були проведені докорінні зміни. Основні з них:

1. Припинення діяльності попередніх законів. Всі судові установи, що існували до встановлення радянської влади на Україні, з 15 лютого 1919 р. вважалися ліквідованими [4, с.4].

2. Переорієнтування діяльності міліції. Із виконання поліцейсько-політичних функцій та наглядом за населенням на захист революційної боротьби [2, с.13], створення промислової міліції орієнтованої на захист народного господарства, боротьби з бандитизмом, встановлення нових правил користування зброєю, формування нового посвідчення, співпраця з населенням і пресою, громадяни могли повідомляти про недопустимі дії правоохоронців [2, с.33].

3. Реорганізація діяльності старих органів. Проведена кадрова реорганізація, здійснено заходи з налагодження зв'язків з управлінням міліції на місцях, прийняті єдині штати [3], відкривалися нотаріальні камери (замість нотаріальних контор) [5, с.19], юридичний відділ виділив особливу ліквідаційну комісію для приймання і зберігання старих судових справ [4, с.18].

4. Формування нових правоохоронних органів. За пропозицією більшовиків у місті організувалися на прикладі Росії загони Червоної Гвардії, які були покликані забезпечити порядок у місті [2, с.15]. Декрет *«Про організацію Всеукраїнської надзвичайної комісії»* [2, с.22] дав поштовх до створення повітового ЧК [3]. Акт *«Про організацію міліції»* від 9 лютого 1919 р. став актом створення Української радянської міліції [2, с.22]. Формується повітова міліція [2, с.26], в Мелітополі організовано кримінально-розшукове відділення [2, с.28].

5. Врахування ситуацій на місцях і діяльність відповідно до них. У селах Мелітопольського повіту на підставі рішення місцевого ревкому створювалися загони самооборони від бандитів [2, с.30]. Через брак кадрів у віданні однієї міліцейської ділянки знаходилися великі території: у середньому одна міліцейська ділянка відповідала за три-п'ять волостей [6, с.13].

6. Формування вертикальної системи влади та недопущення місцевої самодіяльності. На початку функціонування юридичних установ характерною рисою було обіймати кілька посад одночасно і часто без належної на те освіти [5, с.16-17; 7, с.3]. Для ідентифікації особи почали вводитися особисті картки з обмеженим терміном дії [8, с.82-84]. Через гостре квартирне питання в місті заборонили самовільно вивозити меблі і займати приміщення, а відповідальність за виконанням цієї постанови покладено на комендантів частин і районних комітетів [9, с.5]. Для недопущення розвитку відокремлення місцевої влади, вводився новий наказ: *«Місцеві податки можна вводити тільки з попереднього затвердження повітового виконкому або повітової економічної ради»* [10, с.26].

7. Наділення правоохоронців великими надзвичайними повноваженнями і правами. Особовий склад міліції був переведений на фронтний пайок (наказ «Про міліцію» №53) [3]. Службове посвідчення начальника повітової міліції дозволяло «... обкладання куркулів, кулаків і спекулянтів ... по збиранню обмундирування та білизни для міліціонерів, а також вилучення коней у бандитів і спекулянтів», 12 серпня 1921 р. РНК УРСР приймає Постанову про воєнізацію міліції [2, с.27-34].

Також важливим аспектом є кількість службовців та забезпечення їх необхідним. Всього штат юридичного відділу Мелітопольського ревкому в 1920 р. становив 53 людини. І складався з двох відділів загального столу, тюремно-карального та судово-слідчого підвідділів, контрольно-ревізійного столу. Загальна кількість штатів налічувала 208 осіб [11, с.23-24]. Для тюремно-карального апарату були притаманні проблеми: зокрема, не вистачало людей, а також зброї призначеної по штату. Нестача людей по штату Мелітопольської в'язниці становила 30,59%, а нестача зброї у першій зміні – 55.36% і в другій – 82.2%. В іншій в'язниці показники дещо кращі: нестача співробітників – 18,75%, нестача зброї у першій зміні – 40,63%, у другій зміні – 56.25% [12, с.2-4].

В ході проведеної роботи можна зробити такі висновки. З приходом до влади більшовиків, почалися корінні зміни як в державному управлінні, так і в організації органів юстиції. Виникнення і розвиток нотаріальних та юридичних установ на території Мелітопольського повіту почалося з 1919 р. Одними з перших почали відкриватися нотаріальні камери. В 1917-1921 рр. йде активне формування та діяльність органів юстиції. У Мелітополі в кінці листопада 1920 р. за рішенням Мелітопольської Ради і Ревкому формується повітова міліція, організовано кримінально-розшукове відділення, вирішуються питання з налагодження дій, формування та ієрархічної системи влади.

1. Крылов Н. «Очерки по истории города Мелитополя 1814-1917 гг.» [Електронний ресурс] / Н.Крылов. – Режим доступу: <http://vmelitopole.ru/knigi/sovremennye-knigi/nikolaj-krylov-ocherki-po-istorii-goroda-melitopolya-1814-1917-gg> (23.11.13).

2. Жавжаров Л. Из истории Мелитопольской милиции (1917-1921) / Л.Жавжаров. – Мелитополь, 2004. – 127 с.

3. Управление министерства внутренних дел Украины в Запорожской области [Електронний ресурс] / Управление министерства внутренних дел Украины, 2013. – Режим доступу: <http://uvd.zp.ua/ru/pro-gumvs/istoriya-gumvd.html>

4. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО), ф.Р-4006, оп.1, спр.2.Распоряжения центральных учреждений.

5. ДАЗО, ф.Р-4006, оп.1, спр.6.Приказы по отделу юстиции и переписка с нотариальными камерами.

6. ДАЗО, ф.Р-4006, оп.1, спр.7.Циркуляры и распоряжения зав. отделом юстиции.

7. ДАЗО, ф.Р-4006, оп.1, спр.5.Копии приказов по отделу юстиции и заявление граждан о зачислении их на работу.

8. ДАЗО, ф.Р-4006, оп.1, спр.4.Положения о фабрично заводских комитетах. Циркуляр увоенревкома.

9. ДАЗО, ф.Р-4006, оп.1, спр.45. Постановления отдела коммунального хозяйства и переписка с ним.

10. ДАЗО, ф.Р-4006, оп.1, спр.110. Материал по снабжению сотрудников бюро юстиции продуктами питания (циркуляры, переписка, списки).

11. ДАЗО, ф.Р-4006, оп.1, спр.29. Список сотрудников юр. отдела, схема штатов, распределения участков народных судов уезда и др.

12. ДАЗО, ф.Р-4006, оп.1, спр.49. Сведения карательного подотдела о количестве мест заключения, численности служащих и вооруженного наряда.

VLASENKO V.V.

CYBER SELF-DEFENCE: «WE ARE NOT IN A CYBER WAR YET, WE ARE IN CYBER COLD WAR» [1]

The digital environment became an indispensable part of human activities performed in XXI century. Technological development has a great impact on the functioning of the economy, infrastructure and constitutes an important element of overall sustainable development.

Cyber space is widely used in different aspect of human life. Computer networks facilitate different aspects of international relations. Financial, educational, and health institutions, as well as telecommunication, navigation and logistics are dependent on the computer networks. Despite that cyber space has been widely applied in international warfare.

Already in 2010 the Economist recognised cyber space as the 5th domain of international warfare [2].

Before *lex specialis* that governs the use of cyber space in international warfare is adopted the states and international community refer to the core rules of public international law, international law of military operations and armed conflicts and the guiding principles of «soft» law - resolutions, codes of conduct, etc.

This article is devoted to the public side of cyber attacks in international warfare and covers the following matters:

1. What actions in the digital domain constitute a use of force in the sense of Article 2(4) UN Charter and what are the criteria for determining whether that acts may be qualified as armed force?

2. What acts of force constitute an armed attack giving rise to the exercise of the right of self-defence and what are the criteria for determining whether an act of «*cyber armed force*» crossed the threshold of armed attack?

3. What criteria of necessity and proportionality will be applied to regulate the response against the attack if an act constituting a cyber-armed attack has taken place?

4. If an act of cyber armed force is carried out, how can it be attributed to a particular State or non-State entity in terms of the law relating to international responsibility?

In determining the lawful use of force Article 2(4) of the UN Charter states: «*All Members shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any state, or in any other manner inconsistent with the Purposes of the United Nations*».

Attacks against critical infrastructure may cause an effect worse than economic crisis. The consequences of actions taken in cyber space may lead to horrific consequences and cause irreparable harm to the state. Attacks against national information infrastructure may end up with mass disturbances in society, economic loss and undermine political systems. Thus, one of the main questions regarding cyber use of force is whether to what extent actions performed in cyber space that resulted in the harm to state property or civil population can constitute the use of force?

It is important to make a remark the main actors in international warfare remain the states. However the role of the non-state actors is undeniable. Both states and non-state actors become involved in cyber warfare. Ralf Langner provides the definition on what can be considered as cyber war. Cyber warfare is malicious manipulation of cyber systems (smartphones, computers, home entertainment, control/automation systems) supporting or substitution the conventional act of war where the impact that you are achieving or trying to achieve is equivalent to conventional attack [3].

The prohibition to use force is reflected in both legal instruments addressed to states – the UN Charter and in customary international law [4]. Moreover, the principle of non-use of force is established in the Declaration of Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation among States in Accordance with the Charter of the United Nations. The Declaration provides that all states should refrain from the use of force in their international relations, and indicates that wars of aggression are a crime against peace for which international responsibility is engaged. Furthermore, the International Law Commission in the commentaries to the Vienna Convention Law of Treaties identified the prohibition of the use of force as a jus cogens norm. Judges of the International Court of Justice in their decision, and Separate Opinions in Nicaragua case, largely supported that recognition [5]. Nevertheless, the prohibition of the use of force does not mean that war, as such, is absolutely prohibited. The UN Charter does not restrict the states to go to war. It establishes

the conditions under which the war may be permitted. There are two exceptions, which allow the UN Member States to refer to the use of force lawfully; Firstly, the Security Council may authorise an enforcement operation for maintenance of international peace and security on the basis of Chapter VII. Secondly, the states may use force in response to armed attack when exercising their right to self-defence under Article 51 [6].

It is recognized that state have the sovereign right to control cyber infrastructure and cyber activities within its territory [7]. The group of experts collaborating over the Manual emphasized two consequences of the State's sovereignty over cyber infrastructure within its territory. The state exercises legal and regulatory control over cyber infrastructure. Moreover, the state must protect its cyber infrastructure regardless whether it belongs to the government or to private sector. In addition the state will exercise the jurisdiction over its nationals and other the persons involved in cyber operation on that state's territory.

Thus, only states may consent to and facilitate cyber operations conducted from its territory. Subsequently the state will bear international responsibility for a cyber operation attributable to it.

Article 2(4) of the UN Charter prohibits the state to use force against another state's territory. International Court of Justice has stated that Article 2(4) of the United Nations Charter, regarding the prohibition of the use of force applies to *«any use of force, regardless of the weapons employed»* [8]. Hence, engagement of state's cyber capabilities in military operation that was conducted by the state's armed forces and resulted in damage scaled to the one caused by kinetic warfare will trigger the use of force in the sense of Article 2(4).

In order to define the actions performed in cyber space that can be considered as the use of force it is necessary to outline to the main instruments for such determination.

First, and the most important element with regards to determination of cyber attack as a use of force is the so-called result test. The result test, as it is implied from the name which refers to the consequences of the attack occurred [9].

The notion of the result test is greatly supported by Schmitt, who claims that cyber attack *«spans the spectrum of the consequentiality»* [10] and Y.Dinstein also agrees that determination of the use of force depends on violent consequences [11]. Taking into account the result test there must be considered two situations:

- the use of cyber attack as a part of military campaign. Computer may be used as a weapon and operate the techniques of physical attacks. During the Russia-Georgia war Russia has integrated the cyber attack as a separate element to the physical attacks against Georgia [12]. Destabilizing

the government networking systems and underpinning the reputation of the current government helped Russia to complete the attack successfully.

- the use of cyber attack for non-military means, which was reflected in physical use of force. A good example of non-military means may be an attack resulted in economic/financial losses. If attacks caused the economic losses would be equated to the use of force, that would unreasonably extend the meaning of Article 2(4). The attacks, that implicate a negative impact on financial infrastructure of the state, may not be qualified as the use of force, but rather as a cyber crime. Consequently they will be regulated by the rules of international criminal law. In order to reach the level of the use of force cyber attack must cause the consequences, graver than economic loss.

Thus, in the light of the result test, not all cyber attacks constitute violation of Article 2(4). Only those actions, which resulted in property loss and factual injury, and damages/injuries were of the same nature as the ones caused by the traditional weapons.

Another determinative condition, which can bring the cyber attack to the level of use of force in the meaning of Article 2(4) is the methods of cyber attack. In other words, while defining whether the attack was equal to armed force, attention must be drawn to the question of whether cyber was used as a weapon of warfare. Here it is important to distinguish those computer programs, which may be used as a tool of warfare and those, which are designed with a specific military objective. A computer itself is not a weapon, but if employed offensively by the military unit in order to achieve military goals, it will be constitute a part of military asset. Hence, computer data is not a weapon itself, but in certain applications may cause damage to be equated to the use of force. Stuxnet was developed solely to disrupt industrial control system of a power plant. Programs operating military aircrafts or missile launches are originally created for facilitation of its operational means. Thus computer programs and viruses, designed specifically for the military use will to be considered as weapons of warfare, and that would be taken into account during the determination of certain acts as the use of force. In order to assimilate a cyber attack to the use of force, it must be regarded through the lens of an armed attack. The damages and injuries resulted from cyber attack must be of the the same scale or even higher than damages from an armed attack. In this case the cyber attack will be recognised as a use of force and consequently constitute a violation of Article 2(4) of the UN Charter.

Another important element is military intent [13]. A cyber attack will constitute an armed attack if intended to cause direct physical damage to tangible objects or injury to human beings. Generally speaking cyber attack launched against another state must be backed by unconditional military intention to target a specific object or to reach certain military objective.

It is important to point out that the use of cyber attack against another state, even if the latter has not reach the scale of the use of force in the meaning of Article 2(4), for instance cyber espionage, may violate non-intervention principle, stated in Article 2(1) of the UN Charter. However it is not always clear whether espionage will be considered as intervention. Interference in cyber space of another state may reach the scale of intervention only if coercive element is at place. Determination of the coercive element requires a lot of data to be looked at, and will be defined upon each particular case.

The Security Council is the central organ of the UN and governs the use of force in cases of a threat to the peace, breach of the peace or in the event an act of aggression. In order to maintain peace and security, the Security Council has the discretionary powers to deploy armed forces, establish and authorize enforcement actions on the territory of the state and impose sanctions. By doing so, the Security Council acts in the light of objectives and principles of the UN Charter. Under no circumstances, may the aforementioned actions be qualified as those intended to defeat aggressive acts emanating from the belligerent parties. The Security Council is entrusted with the implementation of the collective security against the threat to international peace. All 197 of the UN Member States delegate their powers to the Security Council for maintenance of international peace and security [14] thus accepting its decisions as binding [15].

Likewise, the Security Council is the only body, which *«determines the existence of a threat to the peace, breach of the peace, or an act of aggression»* and *«decides what measures shall be taken...to maintain international peace and security»* [16]. The Security Council in its decision often refers to *«threat to the peace»* because this term is broader and provides more conditions to act [17]. For instance, the Security Council recognized that *«proliferation of nuclear, chemical and biological weapons, as well as their means of delivery, constitutes a threat to international peace and security»* [18]. Evidently, grave violations of human rights [19] and international terrorism [20] have been recognized as conditions, which presuppose threat to the peace. Hence, threat to the peace does not always encompass either military actions or operations where armed force was involved.

With regards to cyber attacks, Rule 18 of Tallin Manual prescribes the ability to refer to forceful measures, which may include the use of cyber force. Hence, if all peaceful means to restore a conflict have been exhausted, the Security Council may impose cyber measures against the violation. Despite the fact that Article 42 of the UN Charter outlines enforcement measure taken by air, sea or land of the states, it is accepted that this scope may be extended to cyber space [21]. Commentaries to the Rule 18 add that Security Council now may not only employ cyber operation resolution against the violating state, but authorize kinetic operation against the cyber attack emanating from that state's territory.

The Security Council would not take responsive actions against state-sponsored cyber attack producing little or no damage. However a computer network intrusion that caused large-scaled damage, economic loss, and death of civilians would well be ascertained as a reasonable factor to invoke the right to self-defence.

The fact the cyber attacks are performed without use of traditional kinetic weapons does not preclude the idea that later attack can be qualified as *armed* in the meaning of Article 51. Thus, it is important to determine under which conditions a cyber attack may be considered as an armed attack, giving rise to the exercise of the right to self-defence under Article 51 of the UN Charter.

An armed attack is an attack where significant armed force is used and which exceeds the level of a mere armed incident. Small-scaled attacks may constitute the use of force in the meaning of Article 2(4) but cannot be justified with self-defence. Justification is only possible if an armed attack has been committed or there is clear evidence of an impending attack [22].

Commentaries to the UN Charter stated that the purpose of Article 2(4) is to ban military force [23]. It is envisaged that in certain extreme situations, where the consequences of the use of non-military force may be equivalent to an armed attack, giving rise to referring to the right to self-defence, the scope of Article 51 may be extended. Prof. Y.Dinstein also emphasizes the existence of the situation where a violating state uses force against another state or non-state entity without an armed attack [24]. In practice states often invoke Article 51 in order to justify their use of force even when armed attack against them per se has not occurred. Armed attack occurred against the UN Member state by another state or non-state entity, infers the violation of Article 2(4). But not every breach of Article 2(4) constitutes an armed attack. The states may invoke self-defence in response to actions, which caused significant and harmful consequences with a relatively large scale of damage.

The majority of legal writers accept the possibility of self-defence in response to cyber attack, although opinions vary. Prof. Y.Dinstein noted that from the legal point of view electronic or kinetic means of the attack do not really matter if it leads to destructive results [25]. Silver considers that in case where the actions taken in cyber space have caused a disruptive effect, it will be more appropriate to apply Article 2(4) rather than Article 51 [26]. Waxman also supports this concept. He foresees proportionate countermeasures to be a reasonable response to cyber attack and argues that recourse to force is unacceptable [27]. The latter argument is also agreed by the authors of the Tallin Manual. Rule 9 allow the injured state to respond with proportionate countermeasures, including cyber countermeasures [28]. The majority of legal writers agree that since cyber attacks results in irreparable damages, it will be ruled through the lens of

the following three elements – intent, method and consequences. The US Department of Defence in their Assessment emphasized that while taking a decision regarding invocation of Article 51, the focus will be made on the offender's intent and the consequences of the offending actions rather than on the mechanism by which the damage was done [29].

So what kind of actions will likely turn cyber attack to an armed attack?

Firstly it is important to define whether the damage resulted from a cyber attack could previously have been achieved only by a kinetic attack. Graham provides an example with power grid breakdown [30]. Today's power grids are controlled by computer systems, thus actions in cyber domain would be the easiest way to disrupt it [31]. Furthermore regarding the power grid disruption NATO recently emphasized, that «... *the risk of a large-scale attack on NATO's command and control systems or energy grids could readily warrant consultations under Article 4 and could possibly lead to collective defence measures under Article 5...*» [32].

Secondly in order to launch a military response to cyber attack, it must be determined to what extent that attack can be equated as a hostile act and whether it was launched for military purposes [33]. The cyber attack will trigger the right to self-defence if the object and purpose of the attack are equal to military acts. For example, launching Stuxnet virus is an offensive act and aimed to disrupt the power plant control system. A power plant is a tangible object and its breakdown will lead to a disadvantageous outcome. Penetration to its computer system with a purpose to change proper flow of the processes, consequent destabilization of enemy's military forces and as a result electricity is shut down across the civilian population, proves that the level of armed attack is achieved. Hence, the intrusion to the power plant computer system may be considered as an action having a hostile intent.

Thirdly the consequences of the attack must reach the same scale of damage as the one from the traditional attack. Robertson supports the idea claiming that «*until a consensus develops for the need for a new normative architecture, it would appear that the most rational and practical test of whether a computer attack can be the precipitating event for the exercise of lawful self-defence, is whether the consequences are major damage to or destruction of vital military or civilian infrastructure or the loss of human life*» [34]. For example, a cyber manipulation computer network system, which controls dam functions caused significant disruptive flooding and put the local population in extreme and harsh living conditions. Despite the fact that no kinetic attack was engaged the latter would be considered an armed attack because the overall damage reaches the scale of armed attack or even worse.

Self-defence will only be lawful if it constitutes necessary and proportionate response [35] aimed to repeal prior attack and taken within reasonable period of time after the later has been performed.

Degree of necessity and proportionality is to be determined by the injured state. The Responding state will decide what [forceful or alternative non-forceful] actions will be necessary to repel or overturn a cyber attack.

The problem with regards to cyber attack is that it is not always easy to identify the effects and consequently measure the scope of proportional response against it. Firstly, they may become visible only after certain period of time. The latter may hamper a principle of immediacy. With respect to a cyber attack, application of principle of immediacy will be considered as lawful when the state became aware and got evidences that the attack has been performed. Secondly, methods of cyber attacks evolve dynamically. The Respondent state is not always fully aware about the author of the attack and the techniques used in the performance of the cyber offence. Moreover, it is possible that attack will produce greater harm than it was planned in the beginning. Disruption of power grid providing electricity to military bases may result in blackouts in the electronics used in military hospital. Where a cyber attack targets a database or denies service for important assets of the computer network or electronic infrastructure, it is up to the victim state to determine to what extent the latter can be considered as an imminent armed attack [36] and subsequently determine a proportionate response.

Lastly, it is relevant to refer to Robertson's «3 prong test» [37]. Firstly, response to cyber attack may be justified if subsequent attacks were part of a military campaign of the state. Secondly, cyber attack in response constitutes an irreversible step towards unavoidable armed attack. And thirdly, the defender state relies on the armed response as the last opportunity to defeat forthcoming attack. In order to repel an attack the victim state may launch a computer attack in response, intended to disable the equipment being used by the violator. The issue of proportionality will likely be minimized if a responsive cyber attack has been launched as a measure of self-defense against another cyber attack.

The question to be answered here is whether it is possible to invoke of the right to self-defence to imminent cyber attack? Indeed, with regards to current cyber capabilities timing frame may be easily hindered and a cyber attack may be identified much later than the factual attack has been launched.

Another fact that creates a problem to identification of a cyber attack is that attackers may operate from the computer, connected to the server of neutral state. This may enable them to hinder the track of original offender making determination of the source of the attack almost impossible [38]. On the other hand, the Responsive state may be in need to use computer networks owned by or passing through neutral countries and that may be considered as a violation of their sovereignty.

Furthermore, cyber attack may be a precursor to further kinetic armed attack. That means that states may exercise their right to self-defence not only against cyber attack but in order to defeat further kinetic or another graver cyber attack. The problem is that it is not always clear when a cyber attack will be an «armed attack», thus not conceivable what kind of responsive actions would be proportionate to such an attack, especially where the attack inflicts little or no physical damage or loss of life [39].

With respect to aforementioned the issue of anticipatory self-defence against cyber attack seems to be problematic. One of the most likely scenarios of anticipatory self-defence against cyber attack is the situation where a cyber attack constitutes a predecessor element of the upcoming physical attack [40].

Prof. Y.Dinstein states that Article 51 does not emphasize the type of weapons to be used in self-defence [41] thus the armed attack can be repelled with another cyber attack. Deployment of cyber weapons [as Stuxnet and Night Dragon], aimed to disrupt strategically important military targets and cause damage equal to the one caused by the use of force, is not internationally prohibited [42]. The status of cyber attacks has not been determined as illegal actions in international law or a forbidden method of warfare. However, such a response will be considered as lawful if the criteria of lawful self-defence are met [43].

The criteria of *ius ad bellum* which govern the fairness of war and determine whether engaging in war was lawful and properly justified, remain unchanged for years. However increasing engagement of non-state actors in present armed conflicts has brought a number of dynamic changes to the understanding of the notion of just war. International organizations and non-state entities have become an undeniable part of the international arena. Although the question of whether the non-state actors can be recognized as fully-fledged subjects to international law is still under consideration.

The use of force is a delicate question. At present we may reckon that non-state actors are bound by the prohibition of the use of force [44]. Both the UN Charter and customary international law prohibit unilateral use of force. One may argue that only states are the signing Parties to the UN Charter, therefore it is reasonable to assume that Charter provisions are only directed to states. However the prohibition of the use of force is a *ius cogens* norm [45], i.e. one of the fundamental principles of international law. Therefore it is reasonable to claim that non-state actors and international organisations should adhere the obligation not to recourse to force. Furthermore they must comply with the principles of international humanitarian law. Hereby, I present a few facts supporting this idea.

The Security Council in its binding resolution imposed obligations upon non-state actors and armed groups, mentioning that all parties to the conflict must comply with the provisions of international humanitarian law [46]. Indeed, the Court has already recognised international humanitarian norms as *erga omnes*, meaning they are addressed to all the participants in the international conflict [47]. Thus keeping in mind the fact that the Security Council once provided the binding decision upon non-state actors, it is likely that the obligation not to recourse to force under the UN charter is also applicable to them.

Another example refers to 9/11 events in New York. After 9/11 more and more legal writers recognise that a state may invoke its right to self-defence not only against states, as prescribed in Article 51, but also against the non state actors in response to a prior attack against that state.

Considering the aforementioned, non-state actors are bound with an obligation not to use force and must comply with *jus ad bellum* provisions.

Self-defence may be exercised on behalf of the state, meaning that only a legitimate state authority is able to declare the use of force as a legal response. The question is what may be considered as an «*authority*». One of the elements of the «*authority*» is to represent people's interests. Hence, non-state entities may fall into this category [48]. For example, rebellious movements exercising their right to self-determination do represent the interests of the particular group of people. In order to defend themselves, they may launch an attack and that would be a reasonable response. Presumably, when this group of people, without a governing authority, is put in a threatening situation or becomes a victim of an act of aggression, a «*non-state organization ... can act as a legitimate authority and justly engage in violence on behalf of the people*» [49]. To conclude the aforementioned, the rules of *jus ad bellum* may be applicable to the non-state actors involved in the armed conflict, hence, must be adhered by them.

In other cases attacks that are not state-sponsored [or state-governed] will not be justified with self-defence. The invocation of the right to self-defence will not be accepted if malicious acts against another state have been performed by private individuals or organized groups, unless the state adopts the conduct or the conduct will be attributable to it according to the rules of international law of states responsibilities.

Hence if the non-state actors are bound with an obligation not to use force, and only states may invoke the right to self-defence the main problem with respect to non-state actors comes with attribution. The cyber attack conducted from the territory of the state may not necessarily be attributable to that state.

The question of attribution remains one of the biggest problems in cyber warfare. It is very complicated to determine who exactly committed the attack and who exercised the control over the people involved in the

commission of the attack. Therefore, the question of who will bear responsibility for damage caused by cyber attacks remains unresolved. The issue of attributability of a cyber attacks will be reviewed through the lens of Article of State Responsibility and, since recently, The Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare.

The state will be internationally responsible for the wrongful act if that act was committed by the state organ [50] or under the direction or control of the State [51]. Hence, if the cyber attack has been performed by the state organ or private persona whose actions have been authorized by the state, the conduct of the attack will be attributable to the state. However The Tallin Manual offers an interesting approach regarding attribution of cyber attack to the state. Rule 7 states that cyber operation that has been launched from governmental cyber infrastructure will not sufficient evidence for attribution of the operation to that State. The latter will be considered as a mere indication that the operation was performed with involvement of that particular State. However the commentaries to Tallin Manual indicate that the Rule 7 will not be applied to the cyber operation originated from cyber infrastructure that was not a part of governmental cyber infrastructure even though located on the territory of that state. Moreover, Rule 8 adds that cyber operation that has been routed via the cyber infrastructure located in a State will also not be sufficient enough to attribute the operation to that State.

It is interesting to compare the aforesaid with ARSIWA's Article 4 that attributes conduct of the state body to the state. Traditional approach of the attribution of the state-generated wrongful attack to the state, prescribed in Articles on States Responsibility is supported in the Tallin Manual. The authors of the commentaries to Tallin Manual highlight that the conduct of the cyber operation launched from the state cyber infrastructure «*cannot be followed in cyber space*» [52]. The argument is defended with the possibility [fear?] of undesirable intrusion of the non-state actors into states cyber and military assets followed by their unlawful on behalf of the state.

Then, whereas the Rules 8 presumes that the state is not associated with the cyber operation, the Rule 7 refers to unconditional relation between the state and cyber attack emanating from its cyber infrastructure. Commentaries to ARSIWA note that conduct will be attributable to the state only if it «*directed or controlled the specific operation*» and was an integral part of that operation. It is added on that the principle does not extend to conduct which «*was only incidentally or peripherally associated with an operation*» and which the State was not able to direct or control [53]. Hence in the language of Rule 7 it would be reasonable perhaps not to exclude a possibility to attribute the conduct of cyber operation to the state but rather to refer to «*direction and control test*» mentioned in the commentaries to ARSIWA. Nevertheless, the disclaimer put on NATO

Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence website states that at this moment the Tallinn Manual can not be considered as an official document or legal source.

Another controversy will arise when the attack has been launched by the non-state actor independently without any supervision by state. Even if the state adopts the conduct of that non-state actor it is absolutely unclear to what extent the rule stated in Article 11 of the Articles on State Responsibility may be applied to cyber context. Whether it would be possible to make that State responsible in the light of Rule 7 of the Tallinn Manual?

The Tallinn Manual although remain the most specific scope of rules regarding cyber warfare bring new controversies to already existing problems posed before the states, international organizations and non-state actors towards attribution of the cyber attacks and international responsibility for them.

Cyber capabilities offer the prospects of more successful and less violent warfare. States already use cyber as a multiplier of the accomplishment of kinetic operations. National policy makers of the European states concentrate on defensive cyber capabilities. Countries like the US and China actively invest in the creation and training of cyber forces. They are also engaged in the development of cyber weapons. That proves existence of such projects as Stuxnet, Flame and Red Dragon that have been created explicitly as a tool of warfare and cannot be used for other means. Hence if the computer attacks became one of the methods of international military campaigns the question arises how to define, regulate, attribute and respond to them. Today, the core international legal instruments like the UN Charter, Articles on State Responsibilities, academic researches and experts reports can be the only guides into cyber warfare regulation. In order to sum up the content of this article I would like to outline the following statements.

Firstly, not all offensive actions performed in cyber may reach the level of the use of force. In order to equate cyber attack to the cyber use of force, and subsequently be able to provide an armed response against such an attack the following criteria must be fulfilled:

- An attack is launched with a military intent; the state launched an attack with clear knowledge and intention of the consequences. By using cyber attack military commander intended to achieve the military goals.

- An attack is used as a tool of warfare; Cyber may not only be used as a tool for facilitation of aerial or naval forces. Cyber attack may be a multiplier of the whole campaign, but may be also a separate campaign.

- The method of cyber attack is developed explicitly for military purposes [or for a particular military operation] and can only be used within the operation.

- The consequences of the attack reach the level of physical attack; It is necessary to draw the line between economic, social and military consequences. Grave economic and social effects of cyber attack would not be bring the attack to the level of the use of force. Only those attacks which caused human injury, death, put national population into harsh living conditions or damaged the objects that are strategically important for state function, would be qualified as the use of force in the meaning of Article 2(4) of the UN Charter, and hence enable the injured state to recourse to armed response.

It is accepted that states may respond the cyber attack with another cyber attack or using other means to restore the conflict. Once the recourse to force becomes necessary the states may restore the conflict with the use of cyber force and vice versa, with forceful actions against the cyber attack. It is up to the injured state to decide which actions would be necessary and proportionate in order to defeat an attack. Moreover, Security Council may authorise cyber measure against the breach of the peace, threat to the peace or act of aggression or empower peace enforcement operation against a cyber attack of large scale.

In case cyber attack has been occurred, and was qualified as a violation of the law of the use of force it remains unclear how the matter of attribution will be resolved. Due to the lack of special rules governing international responsibility for the damages caused by cyber attacks, traditional rules on the law of state responsibility will be applied. Thus, if there is a proof that cyber attack has been launched by the state organ, the wrong will be attributable to the state. If the state did not launch an attack itself but provided sponsor support, the attribution would be determined through the notion of effective control, ie to what extent the state exercised control over the cyber attack. The wording of the Tallinn Manual add certain ambiguities to the issue of attribution in cyber context. However having no legal power at the moment the Rules may only be considered as personal opinion of a group of independent experts. Not only states may be the actors in cyber war arena. Non-state actors also may be involved in cyber conflict. In the situation where the group of individuals launches a cyber attack that reaches the level of the use of force it must be determined to what extent the state exercised effective control over the attackers, or whether it could have known about the wrongs emanating from its territory. In the absence of such proof the attack will not be attributable to the state.

Lastly, in order to resolve the cyber conflict the general rules of warfare, provisions of the existing public international and customary international law will be interpreted according to the factual circumstances.

1. *David Willson*, Attorney at Law CISSP, Security+, Active Defence: is it legal? <https://www.brighttalk.com/channel/288>

2. Cyberwar. War of the 5th domain, Are the mouse and keyboard the new weapons of conflict?, *The Economist*, 1 July 2010; <http://www.economist.com/node/16478792>

3. «The first deployed cyber weapon in history: Stuxnet's architecture and implications» Ralph Langner's keynote for the NATO CCD COE's International Conference on Cyber Conflict // <http://vimeo.com/25710852>
4. Nicaragua v US; ICJ Reports 1986, p.176.
5. Separate Opinion of President Nagendra Singh; Nicaragua v US; ICJ Reports 1986, p.143.
6. Notably, in the commentaries to the UN Charter B. Simma speaks about the third exception - Article 107 - measures against former enemy states of the Second World War, however this provision is not relevant anymore since all former enemies have become members of the UN.
7. Tallinn Manual on International Law Applicable to Cyber Warfare [Draft]. General Editor M.Schmidt; Cambridge University Press 2013; para 3, p.25.
8. Nuclear Weapons Advisory Opinion, para.39.
9. The Handbook of the international law of military operations, edited by Terry D.Gill and Dieter Fleck, Oxford University Press [2001], p.409.
10. Computer Network Attack and The Use of Force in International Law: Thoughts on a normative framework; by Michael N.Schmitt (supra fn. 54), p.912.
11. Computer Network Attacks and Self-Defense, Yoram Dinstein; International Law Studies, Vol. 76 [2002], p.103.
12. Cyber Warfare: Techniques, Tactics and Tools for Security Practitioners, by J.Andress and S.Winterfels; Syngress [2011]; Chapter 1, p.14.
13. Ibid p.136.
14. Article 24(1) Charter of the United Nations.
15. Ibid, Article 25.
16. Ibid, Article 39.
17. The Law and Practice of the United Nations, by B.Conforti; Legal Aspects of International Organizations, Vol. 42; [2005] p.172.
18. Security Council Resolution 1540.
19. SC Resolution 392 (1976).
20. SC Resolution 1373 (2001).
21. The Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare; para 9 at p.71.
<http://www.ccdcoe.org/249.html>
22. The Handbook of the international law of military operations, edited by Terry D.Gill and Dieter Fleck, Oxford University Press [2001] p.409.
23. Commentaries to the UN Charter, B.Simma.
24. War, Aggression and Self-Defence, Yoram Dinstein, 4th edition, Cambridge University Press [2004], p.193.
25. Computer Network Attacks and Self-Defense, Yoram Dinstein; International Law Studies, Vol. 76 [2002], p.103.
26. Computer Network Attack as a Use of Force under Article 2(4) of the United Nations Charter by Daniel B. Silver; International Law Studies, Vol. 76 [2002], p.75.
27. Cyber Attack and the Use of Force: Back to the Future of Article 2(4) by Matthew C. Waxman, (supra fn. 51) p.430.
28. Tallinn Manual on International Law Applicable to Cyber Warfare [Draft]. General Editor M. Schmidt; Cambridge University Press 2013; para 3, p.41.
29. An Assessment of International Legal Issues in Information Operations by the US Department of Defense (May 1999), p.15.
30. Cyber Threats and the Law of War, David E.Graham, JOURNAL OF NATIONAL SECURITY LAW & POLICY [Vol. 4], p. 91.
31. International Law, Cybernetics and Cyberspace by Anthony D'Amato, (supra fn. 31), p.68.

32. International Cyber Security Legal and Policy Proceedings. Eneken Tikki, Anna-Maria Tälharm; CCD COE Publications, December 2010; 'Cyber security and defence from the perspective of Articles 4 and 5 of the NATO treaty, Ulf Häußler, *infra* fn. 254 'NATO 2020: Assured Security; Dynamic Engagement' The Report is available at <http://www.nato.int/strategic-concept/expertsreport.pdf> at 45.

33. Computer Network, Proportionality, and Military Operations, James. H. Doyle J., p.153.

34. Self-Defence against Computer Network Attack under International Law, by Horace B. Robertson Jr., Computer Network attack and International Law; edited by Michael N. Schmitt and Brian T.O'Donnell; International Law Studies, Vol.76 [2002], p.138.

35. The principle is supported by ICJ: Nicaragua Judgment, paras.176, 194; Nuclear Weapons Advisory Opinion, para. 41; Oil Platforms Judgment, paras.43, 73-74, 76.

36. Computer Network Attacks and Self-Defense, Yoram Dinstein; International Law Studies, Vol. 76 [2002], p.111.

37. *Supra* fn. 31, p.140.

38. Information Warfare and International Law by Lawrence T. Greenberg, Seymour E.Goodman and Kevin J. Soo Hoo [National Defense University Press], Chapter 3.

39. International Cyber Security Legal and Policy Proceedings. Eneken Tikki, Anna-Maria Tälharm; CCD COE Publications, December 2010; 'Cyber security and defence from the perspective of Articles 4 and 5 of the NATO treaty, Ulf Häußler, at p.119.

40. Self-Defence against Computer Network Attack under International Law, by Horace B. Robertson Jr., Computer Network attack and International Law; edited by Michael N.Schmitt and Brian T. O'Donnell; International Law Studies, Vol.76 [2002], p.139.

41. Computer Network Attacks and Self-Defense, Yoram Dinstein; International Law Studies, Vol.76 [2002], p.103.

42. The International Legal Implications and Limitations of Information Warfare: What Are Our Options? by LTC Bryan W. Ellis Strategy Research Project, April 2001, p. 3 *infra* fn. 14 International Court of Justice, «Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons.» Advisory Opinion, para.21; available from: <http://www.icj.org/icjwww/idecisions/isummaries/iunanaummary960708.html>; Internet; accessed 4 January 2001.

43. From Nuclear War to Net War: Analogizing Cyber Attacks in International Law Scott J. Shackelford p.237.

44. *Nicholas Tsagourias*, Participation in the International Legal System. Multiple perspectives on non-state actors in international law. Edited by Jean d'Aspermont. Routledge Research in International law [2011], p.337.

45. Supported by the ICJ Judgement Nicaragua v US; ICJ Reports 1986, p.190.

46. SC Resolution 1214, preamble.

47. Kupreskic and others Judgement, ICTY-TPIT, 14 January 2000, para 23.

48. *Andrew Valls*. «Can Terrorism Be Justified?» in Andrew Valls ed., Ethics in International Affairs: Theories and Cases. New York: Rowman & Littlefield, Inc., 2000, Reading 57.

49. *Andrew Valls*. «Can Terrorism Be Justified?» (fn. 11), p.567.

50. ILC, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts [2001], Art. 4.

51. ILC, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts [2001], Art. 8.

52. Tallinn Manual on International Law Applicable to Cyber Warfare [Draft]. General Editor M. Schmidt; Cambridge University Press 2013; para 3, p.40.

53. Commentaries to the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts [2001], p.47.

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРИВЕДЕННЯ У ВІДПОВІДНІСТЬ
ПОЛОЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ТА
КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Законодавча основа України розвивається у відповідності до визначених пріоритетів, одним з яких є гуманізація та орієнтація на європейські цінності. З урахуванням обраних напрямів в Україні було проведено ряд реформ, однією з яких стало реформування кримінального процесуального законодавства. Зміни і доповнення, внесені до нового Кримінального процесуального кодексу (далі КПК) [1], торкнулись певних нормативно-правових актів, серед яких не тільки основний закон – Конституція України (далі Конституція) [2], кодекс України про адміністративні правопорушення (далі КУпА) [3], а і Кримінальний кодекс України (далі КК) [4]. Новий КПК України, підписаний 14 травня 2012 р., опублікований 19 травня 2012 р. в офіційному виданні Верховної Ради – газеті «Голос України».

Оскільки положення нового КПК у більшій мірі відповідають європейським стандартам, ніж у попередній його редакції, необхідно погодитись із доцільністю внесення таких змін. Базовими напрямками реформування кримінального судочинства, згідно з положеннями нового КПК стало визначення принципу змагальності, коли кожна із сторін має рівні можливості в доведенні перед судом винності або невинності особи у вчиненні злочину. Запроваджено також нову категорію «кримінальні правопорушення». Очевидно, що за умов такого реформування кримінального процесуального законодавства, текст КК України повинен був зазнати найбільше нововведень із класифікацією кримінального правопорушення за критерієм тяжкості на злочини та кримінальні проступки.

Різні аспекти реформування КК та становлення інституту кримінального проступку розглядали такі науковці як Н.А.Мирошниченко, М.С.Таганцева, О.В.Навроцький. Проблеми реформування законодавства про кримінальну відповідальність відносно введення до КК України інституту кримінального проступку та невідповідності положень КК України європейським принципам, досліджували в своїх роботах І.П.Голосніченко, І.Б.Коліушко, В.М.Куц, М.І.Хавронюк, та інші вчені.

Необхідно відмітити, що єдності поглядів на дану проблему не існує. Прийняття та введення у дію законодавства про кримінальні проступки має глибокі історичні витоки. Відповідно до Уложення про покарання кримінальні та виправні Російської Імперії від 15.08.1845 р.,

кримінально карані діяння поділялися на злочини та кримінальні проступки, до яких відносились протиправні зазіхання на власність, особисту безпеку, честь та гідність особи тощо. В інший історичний період в Україні вже була спроба введення кримінального проступку, яка мала б відобразитися у Кодексі кримінальних проступків 1973 р., однак законопроект зазнав критики, та не був впроваджений у кримінальне законодавство. Натомість у 1984 р. було введено поняття: *«адміністративне правопорушення»*, під яким розумілося суспільно-шкідливе, а не суспільно небезпечне, на відміну від злочину, діяння.

Відповідно ж до ст.9 КУПА *«Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність»* [3].

З метою осучаснення українського кримінального процесуального законодавства відповідно до вимог і потреб європейського суспільства до КПК України було внесено сукупність відповідних новацій, а 28 лютого 2012 р. у Верховній Раді України був зареєстрований законопроект № 10126 від 28 лютого 2012 р.: *«Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків»* (далі Проект) [5]. Проект був ініційований групою народних депутатів С.П.Головатим, В.М.Стретовичем, Д.М.Притикою, Е.В.Шишкіною. Шляхом перекваліфікації низки адміністративних правопорушень і окремих злочинів невеликої тяжкості було запропоновано ввести в Україні інститут кримінальних проступків. Згідно з пояснювальною запискою до законопроекту, деякі адміністративні правопорушення повинні були би бути визнані кримінальними проступками. Саме ступінь суспільної небезпеки та вид стягнення пропонувалися як критерії для визнання адміністративних правопорушень кримінальними проступками.

У вищезазначеному Проекті загальноприйняте поняття *«злочин»* змінювалося на більш ширше визначення – *«кримінальне правопорушення»*, що в свою чергу класифікувалося б на злочини та кримінальні проступки. Під поняттям *«злочин»* незмінно розумілося передбачене КК суспільно-небезпечне, винне, протиправне, каране діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Кримінальний проступок за Проектом КК інтерпретувався як діяння, за яке передбачене покарання у виді громадських робіт, або інше, більш м'яке покарання за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Також до рівня кримінального проступку пропонувалося

прирівняти незакінчений кримінальний проступок (підготовка до кримінального проступку та замах на кримінальний проступок), який не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Як зазначає В.О.Навроцький, створення окремого кодексу про кримінальні проступки має ряд своїх переваг: саме це передбачено Концепцією реформування кримінальної юстиції [6]. У наукових колах давно йде дискусія про те, чи варто поповнити чинний КК новими нормами щодо введення інституту кримінального проступку та іншими поняттями, що випливають з нього шляхом внесення змін до Загальної частини КК та поділу Особливої частини КК на дві книги: «Злочини» та «Кримінальні проступки». Можливо припустити, що такий поділ у майбутньому мав би позитивне значення. Перш за все це пов'язано з тим, що запровадження кримінального проступку як окремої категорії правопорушень допоможе скоротити коло злочинів, що означає певну декриміналізацію. Окрім цього, запровадження кримінального проступку могло би мінімізувати застосування такого виду покарання як позбавлення волі.

Опоненти інституту кримінального проступку посилаються на положення Основного Закону України, де йде мова виключно про поняття злочину. Вимоги п.22 ч.1 ст.92 Конституції щодо переліку видів юридичної відповідальності та презумпції невинуватості осіб, закріплені в ст.62 Конституції. Очевидно, що мова йде про гарантії прав та свобод людини і громадянина в окремих ситуаціях, пов'язаних зі злочинами. Окрім цих, існують також і інші зауваження щодо запровадження інституту кримінальних проступків. Наразі питання відображення понять «кримінальне правопорушення» та «кримінальний проступок» у тексті КК України так і залишається не вирішеним.

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

2. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон України від 07.12.1984 №8073-Х. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80732-10>.

4. Кримінальний кодекс України. Закон України від 01.09.2001 р. №2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26.

5. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» (проект вноситься народними депутатами Стретовичем В.М., Головатим С.П., Притикою Д.М., Шишкіною Е.В.): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42706.

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України. Концепція від 08.04.2008 № 311/2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.

РЕЦЕПТИВНИЙ ПІДХІД У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Наприкінці ХХ-го, початку ХХІ-го століть вичерпали свої можливості традиційні форми жорсткого адміністрування. Демократичне суспільство, як об'єкт управління, спонукає до того, щоб відбувалися структурні зміни суб'єкта управління і щоб він, як керуюча підсистема, набував якісно нових рис та разом з керованою підсистемою вибудовували сучасний механізм взаємного впливу та контролю.

У теорії державного управління намітилася інтелектуальна тенденція пошуку можливостей руху від *«держави-опікуна»* до *«держави-партнера»*. Для *«держави-партнера»* є характерними такі риси *«рецептивної моделі управління»*: в *«рецептивній державі»* громадяни розглядаються як активні члени суспільства, що володіють правами і обов'язками, і беруть участь у процесі вироблення публічної політики; політичне завдання *«рецептивної»* моделі полягає в тому, щоб гарантувати відповідальність системи перед конкретними вимогами громадян; згідно *«рецептивного»* (*receptive*) підходу адміністрація повинна бути сприйнятлива до інтересів і потреб громадянського суспільства; адміністрація повинна мислити стратегічно, але діяти демократично, вести прямий діалог з громадянами; для виживання бюрократії необхідно гарне громадське управління, засноване на контролі і відповідальності. Бюрократія, з притаманною їй моделлю самоорганізації, є одним з найважливіших інструментів демократичної держави, що гарантує рівність і що зменшує асиметрію, що привноситься ринком [1].

Загальна тенденція змін спрямована на народження нових організаційних моделей з органічними структурами, постійно адаптуються до нових ситуацій, новаторськими, чутливими до змін, в яких приймаються децентралізовані, але в той же час сполучені рішення. Відбувається рух від *«ієрархічної держави»* до *«рецептивної моделі»*, політичним завданням якої є гарантування відповідальності системи перед конкретними вимогами громадян. Базова орієнтація громадських організацій спрямована в першу чергу на громадян, а базовим організаційним принцип є *«невичерпність, нескінченність перетворень»*.

Концепція *«рецептивного управління»* ґрунтується на теорії громадянського суспільства та поєднанні положень *«керівного менеджменту»* з формуванням у адміністративного апарату: а) сприйнятливості до інтересів і потреб громадянського суспільства; б) стратегічного мислення при демократичних діях з визнанням значимості і цінності громадянського суспільства та суспільних послуг; в) бажання служити суспільству і громадянам, які завжди мають на увазі і з ними ведеться діалог [2].

Зміни, що відбуваються, змушують владу відмовлятися від ієрархічного адміністрування, адаптувати реформи до публічного (громадського) сектору. У багатьох європейських країнах реформи, що проводяться орієнтовані на децентралізацію і впровадження моделей теорії управління. Вони все більше ґрунтуються на таких критеріях, як продуктивність, ефективність, контроль суспільних витрат, прозорість органів державного управління, демократичний контроль і участь у ньому громадян [3].

«Рецептивне управління», як тип адміністративного управління, збагачене теоріями демократичного громадянства, що формують багато уявлень *«керуючого менеджменту»*, згідно якого адміністрація має бути рецептивною, сприйнятною до інтересів та потреб суспільства.

У *«рецептивній державі»* публічна адміністрація не розглядає громадян тільки як виборців, платників податків і споживачів, які вибирають для себе ті чи інші служби на основі наданої інформації. У такій державі громадяни не є і клієнтами, на яких можна впливати через канали комунікації. У *«рецептивній державі»* громадяни розглядаються як активні члени суспільства, які володіють правами і обов'язками, яким відкрита адміністрація, насамперед для того, щоб дати можливість увійти в процес вироблення публічної політики через посилення засобів впливів, які перетворюють простих громадян в уповноважених.

Базовими принципами розвитку демократичного управління на основі концепції *«рецептивного адміністрування»* є: а) стійкість і цілісність формування політики; б) участь громадян; в) централізація і децентралізація; г) відкритість і прозорість, високі етичні стандарти. В результаті – кардинальні зміни у ставленні до громадян органів влади, державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування. Всі вони покликані служити їм, надаючи послуги від імені держави.

Не залежно від прихильності до того чи іншого підходу, в найближчому майбутньому буде відбуватися співіснування бюрократичних структур і нових форм, які використовуючи

накопичений досвід, будуть трансформувати виклики глобалізації, євроінтеграції, якісно змінюючись, буде зростати увага суспільства до ступеню відкритості адміністрації будь-якого рівня для громадянського контролю та участі. Буде продовжуватись пошук нової моделі «регулюючої держави», «рецептивної держави» як антитези «бюрократичній», «ієрархічній державі».

1. Дятлова В.В. Механизмы повышения эффективности системы государственного управления экономикой / В.В.Дятлова, С.Н.Науменко, Д.В.Король [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://gudocs.exdat.com/docs/index-368605.html?page=2>

2. Мальковская И.А. Трансформация государства и эволюция публичного администрирования в условиях глобализации (актуализация европейского опыта для России) / И.А.Мальковская // Вестник Российского университета Дружбы народов. Сер.: «Политология». – 2006. – № 8. – С.27-43.

3. Леонов В.В. Реализация государственных муниципальных услуг – инструмент перехода к новым межбюджетным отношениям в сфере публичного управления / В.В.Леонов [Электрон. ресурс]. // Финансы и кредит. – 2011. – №4. – Режим доступа: http://www.misbfin.ru/sites/all/files/leonov1-safbd-2011-4_27-32.pdf

ЛОГВИНЕНКО М.І.

ДОПИТАННЯ ОБУМОВЛЕННОСТІ ДИФЕРЕНЦІАЦІ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ

Сучасний етап побудови в Україні правової держави вимагає удосконалення правового механізму регулювання суспільних відносин. Найважливішими та найпоширенішими з них є відносини у сфері суспільної праці, які прямо чи опосередковано торкаються інтересів кожного громадянина нашої держави. Проте саме в сфері правового регулювання праці сьогодні існує низка проблем, які не дозволяють повною мірою реалізувати закріплені Конституцією України права, свободи та законні інтереси громадян, створити всі необхідні умови для творчого використання працівником своїх здібностей та особистісного потенціалу. Ці проблеми зумовлені суперечливістю та чисельними прогалинами у нормах трудового законодавства України; розширенням локального регулювання трудових відносин, що не лише сприяє більш повному врахуванню інтересів сторін трудового договору, а й створює небезпеку перекручувань (довільного тлумачення) вимог трудового законодавства та погіршення правового статусу працівника. Сучасна правозастосовча практика свідчить, що непоодинокими є випадки недостатнього врахування статевікових та фізіологічних особливостей працівників, рівня їх кваліфікації, неадекватних умов їх

праці, територіального розташування підприємств, установ, організацій під час вирішення найважливіших питань – укладення та розірвання трудового договору (контракту), встановлення оплати й режиму праці та відпочинку працівників тощо. Усунення невинуватених відмінностей в урегулюванні праці, вирівнювання правового стану окремих категорій працівників без зниження рівня правових гарантій є необхідною умовою реалізації конституційних прав, свобод та інтересів громадян. Це потребує чіткого визначення і подальшого нормативного закріплення особливостей у змісті й обсязі прав та обов'язків суб'єктів трудових відносин на певних підставах.

Наближення змісту кожної норми трудового права до конкретного суб'єкта суспільно-трудова відносин можливе лише за умов взаємоузгодженої дії загальних, спеціальних і локальних правових приписів. Актуальність посилення соціально-правового захисту працівників, забезпечення безперешкодної реалізації їх прав та законних інтересів, подальший розвиток нормативно-правового забезпечення трудових та тісно пов'язаних з ними відносин обумовлюють необхідність здійснення нового підходу до з'ясування суті, змісту й особливостей диференціації правового регулювання останніх. Як пише В.С.Венедиктов: *«Подальший розвиток суспільних відносин та ефективність їх правового регулювання в умовах ринкової економіки потребують здійснення проведення і відповідної правової реформи. Правова система України повинна повною мірою відповідати новим умовам життя суспільства, надійно забезпечувати захист прав, свобод і інтересів людини та інших суб'єктів суспільних відносин. Трудове право є однією з найважливіших ланок правової системи України, яке й повинно найбільшою мірою забезпечувати соціально-правовий захист людини в сфері праці. Слід зазначити, що діюче національне трудове законодавство в умовах ринкових перетворень характеризується безсистемністю, нестабільністю, дублюванням окремих норм, наявністю суперечностей та великою кількістю відсильних норм, а також незабезпеченістю економічним і фінансовим підґрунтям та механізмом реалізації окремих норм трудового права. У сучасний період відносини в сфері праці регулюються великою кількістю нормативно-правових актів. Не всі вони адекватно відображають ринкові процеси, які народжуються та переживають період свого становлення. До того ж, основний трудовий закон – діючий КЗпП України був прийнятий за часів радянської влади і орієнтований на ситуацію, коли держава виступала і законодавцем, і виконавцем власних законів, а також практично єдиним роботодавцем»* [1, с.9]. Зміни, що відбуваються в суспільстві та економіці, поява різноманітних форм підприємницької

діяльності, втрата державою функції єдиного роботодавця, зниження рівня контролю з боку держави в сфері праці привели до того, що норми – гарантії для найманих працівників часто стали перетворюватися на антигарантії, які формально захищають працюючих (жінок, молодь, інвалідів та ін.), а на справді знижують їх шанси на ринку праці. Нарешті, деякі норми трудового законодавства не враховують інтереси роботодавців і не стимулюють їх до цивілізованих відносин у сфері праці.

Проблема удосконалення правового регулювання суспільно-трудових відносин передусім пов'язана із необхідністю його диференціації. Саме за допомогою диференціації абстрактні норми загального характеру набувають більш конкретний характер, або наближуються до реальних відносин, що виникають в процесі реалізації громадянами України права на працю. Має рацію С.А.Соболев, відзначаючи, що завдяки обов'язковості дії нормативних установлень право вторгається в життя людини, тоді як в реальному житті все одиничне, індивідуальне, і воно настільки багатобічне й різнорідне, що цілком не може і не мусить підпорядковуватись контролю дуже загальних законів та норм права. *«В трудових відносинах з урахуванням спільності та відмін інтересів роботодавця, власника (в якості якого виступає і держава) і працюючого за трудовим договором норми права лише створюють умови для їх співіснування»* [3, с.114]. Звідси, беручи до уваги, що інтереси працедавця, власника можуть не співпадати з інтересами працівника, завдання диференціації правового регулювання полягає в тому, щоб не порушувалась рівновага приватних і колективних інтересів. Отже, на рівень загального державно-правового забезпечення мають бути винесеними мінімальні соціальні права працівників (гарантований прожитковий мінімум оплати праці, обов'язкові терміни її виплати, вичерпний перелік заходів трудової юридичної відповідальності тощо), обов'язкові для усіх власників чи уповноважених ними органів та забезпечені для усіх найманих працівників. Усі винятки із загальних правил повинні чітко визначатись в нормативно-правових актах диференційованого характеру. О.В.Лавриненко немовби додає до означеного: *«Держава прагне до єдності правової політики в сфері праці, водночас вона використовує й диференційований підхід у правовому регулюванні праці окремих категорій працівників. Трудове право характеризується єдністю і диференціацією»* [2, с.28]. Створення максимально сприятливих умов для усіх працівників, позначає О.С.Реус, обов'язковий елемент організації ефективної праці в розвиненому суспільстві. *«Це досягається, зокрема, нормативно-правовим регулюванням умов праці. Правові норми*

відображають тенденцію до досягнення єдності основних умов праці, у той же час вони враховують багаторідні особливості праці, які визначаються специфікою галузі народного господарства, територіальним розташуванням підприємств, професії, віком працівника та іншими факторами. Таким чином, за допомогою норм трудового законодавства втілюється в життя принцип єдності та диференціації умов праці» [4, с.38]. Аналогічної точки зору дотримується і С.А.Голощапов. Досліджуючи нормативно-правове забезпечення охорони праці на виробництві, він доводить, що необхідність усунення численних норм, а в ряді випадків і правових актів з певних питань, існуючих у них протиріч, колізій, концентрація нормотворчої роботи з охорони праці в одних руках, з одного боку, та надання можливості врахування особливостей охорони праці в окремих галузях і на підприємствах, з іншого, ставить завдання щодо дослідження питань єдності та диференціації норм права з охорони праці. «Прийняття численних правил і норм з техніки безпеки й виробничої санітарії різними відомствами, неузгодженість й протиріччя між означеними правилами та іншими актами, відсутність єдиного акта, встановлюючого загальні принципи і положення, на основі яких відбувалася б нормотворча діяльність в області охорони праці різних відомств, – усе це надає важливе значення дослідженню проблеми єдності та диференціації норм права з охорони праці» [5, с.101].

Отже, трудове право, як і будь-яка інша галузь права, характеризується єдністю і диференціацією правового регулювання. Це проявляється у джерелах трудового права, де є норми, які поширюються на всі трудові відносини, так і норми, які мають обмежену сферу дії. Крім того, це проявляється й у відмінностях правового регулювання різних груп трудових відносин. Щодо централізованого регулювання умов праці, держава встановлює гарантований мінімум прав найманих працівників і максимально допустимий рівень їх обов'язків, включаючи відповідальність, а також здійснює юрисдикційну функцію при розв'язанні конфлікту між сторонами трудових відносин. Відтак, в трудовому праві України існує певний баланс між загальною єдністю й окремою диференціацією регулювання трудових відносин. Диференціація трудового законодавства – це встановлені державою відмінності в змісті і обсязі прав та обов'язків суб'єктів трудових відносин на певних підставах. Сучасний цивілізований світ намагається більш послідовно здійснювати принцип правової рівності громадян. Відповідно до цього держави забезпечують єдність правового регулювання трудових відносин, що здійснюється загальним законодавством про працю. В

Україні єдність правового регулювання трудових відносин базується на статті 21 Кодексу законів про працю України [6, ст.375], яка юридично закріплює принцип рівності трудових прав, що конкретизується в інших статтях Кодексу та законодавчих актах про працю. Але існуючі відмінності у змісті праці та індивідуальних особливостях працівників обумовлюють необхідність диференційного підходу до регулювання трудових відносин. Оскільки певні учасники трудових відносин внаслідок низки причин (фактичних умов праці, фізіологічних особливостей тощо) відчувають певні обмеження порівняно з іншими працівниками, додержання принципу рівності вимагає здійснення певних заходів щодо створення сприятливого положення на ринку праці для всіх категорій працюючих. Диференціація здійснюється за двома напрямками: за допомогою спеціальних нормативних актів, які регулюють трудові відносини лише визначеної групи працюючих; та за допомогою встановлення нормативної заборони застосовувати окремі положення загального законодавства до певних категорій працівників. В диференціації правового регулювання трудових відносин яскраво проявляються принципи гуманності та соціальної справедливості, оскільки вона має своєю метою встановлення такого положення учасників трудових правовідносин, за якого б вони, незважаючи на ті особливості, відзнаки, обмеження, що притаманні ним з тих чи інших причин, мали б однакові можливості щодо реалізації своїх трудових прав.

І.П.Греков наголошує, що однією з особливостей джерел трудового права уявляється єдність та диференціація правового регулювання праці. *«Норми трудового права поділяються на дві групи: загальні норми, які поширюються на усіх працівників; спеціальні норми, які поширюються на окремі категорії працівників (неповнолітніх; жінок; інвалідів; працівників, зайнятих на роботах з шкідливими й небезпечними умовами праці; осіб, працюючих в районах з особливими природними, географічними та геологічними умовами). У співвідношенні загальних і спеціальних норм виявляється єдність та диференціація трудового права. Єдність одержує виявлення в загальних нормах, а диференціація - у спеціальних. Загальні норми, обов'язкові для усіх власників чи уповноважених ними органів, можуть бути змінені лише у бік поліпшення стану працівників порівняно до чинного законодавства. Спеціальні норми конкретизують загальні, доповнюють їх, а в деяких випадках встановлюють винятки з загальних норм»* [7, с.55]. На думку З.К.Симорот, єдність законодавства про працю передбачає можливість відмінностей у правовому регулюванні [8, с.4]. *«Трудове право, – визначають С.О.Іванов, Р.З.Лівшиць, Ю.П. Орловський, – як і будь-яка*

інша галузь права, характеризується єдністю і диференціацією. Ця якість виявляється у законодавчих актах кодифікаційного значення, де чітко означені норми з всезагальною сферою дії, і норми, дію яких обмежено певним колом осіб або певним видом відносин, а також знаходиться в основі внутрішньої структури трудового права, визначаючи його зміст, поєднання категорій загального, особливого і конкретного в правовому регулюванні трудових відносин» [9, с.314].

Виступаючи в якості правового механізму, регулюючого міру праці й міру споживання, трудове право для забезпечення рівної оплати за рівну працю покликане враховувати неадекватні умови праці, різну кваліфікацію працівників, територіальне розташування підприємств, установ, організацій, форму власності та підпорядкування останніх. Диференціація трудового права покликана забезпечити застосування «рівного масштабу» благ, пільг, послуг для фактично нерівних суб'єктів трудових правовідносин. Вона покликана забезпечити рівність учасників суспільно-трудова відносин.

На сьогоднішній день, результатом диференціації є локальні трудові акти, які оперативно проходять практичну перевірку, що визначає ефективність правового регулювання відповідних трудових відносин. У випадку виявлення недоліків нормативні акти чи їх окремі положення можуть без будь-яких труднощів змінюватись або скасовуватись. Такий порядок сприяє тому, що диференціація правового регулювання дозволяє швидко і своєчасно реагувати на зміну умов праці.

1. Венедиктов В.С. Трудове право України на шляху ринкових перетворень / В.С.Венедиктов // Актуальні проблеми права (теорія і практика): Зб. наукових праць.– Луганськ: Суну ім. В.Даля, 2002. – №4. – С.9-15.

2. Лавриненко О.В. Правовое регулирование приема на службу в органы внутренних дел Украины: дисс. канд. юр. наук / О.В.Лавриненко. – Х., 1998. – 179 с.

3. Соболев С.А. Трудовое право России и социальное развитие / С.А.Соболев // Государство и право. – 1997. – №4. – С.108-116.

4. Реус Е.С. Правовое регулирование трудовой деятельности несовершеннолетних в Украине: Дисс. канд. юр. наук / Е.С.Реус. – Л., 2002. – 150 с.

5. Голощапов С.А. Правовые вопросы охраны труда в СССР / С.А.Голощапов. – М.: Юрид. лит., 1982. – 200 с.

6. Кодекс законів про працю України № 322-VIII від 10.12.1971 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1971. – Ст.375.

7. Греков І.П. Особливості правового регулювання праці державних службовців: дисс. ... канд. юр. наук / І.П.Греков. – Х., 2003. – 169 с.

8. Симорот З.К. Единство советского законодательства о труде / З.К.Симорот. – К.: Высшая школа, 1988. – 273 с.

9. Иванов С.А. Советское трудовое право: вопросы теории / С.А.Иванов, Р.З.Лившиц, Ю.П.Орловский. – М.: Наука, 1978. – 366 с.

МІСЦЕВІ ОРГАНИ ВЛАДИ В УКРАЇНІ НАВЕСНІ 1917 р.: В ПОШУКАХ АЛЬТЕРНАТИВИ

Російська лютнева революція 1917 р. призвела до падіння царського режиму і руйнації бюрократичної машини країни. До влади прийшов Тимчасовий уряд на чолі з князем Г.Львовим (голова Всеросійського Земського союзу з 1914 р.). Уряд намагався створити владні інституції на місцях і покладався перш за все на земства та міські думи.

Земці з радістю зустріли падіння царату і були сповнені надіями, що лідер земського руху – кн. Г.Львов, ставши на чолі уряду, відкриє нові можливості для розвитку місцевого самоврядування. Дійсно, для зміцнення свого становища, він в розпорядженні від 5 березня 1917 р. передав головам губернських і повітових земських управ повноваження комісарів Тимчасового уряду.

Демократичні кроки нового уряду сприяли зростанню його популярності в перші місяці діяльності серед місцевих органів влади. Земці мали намір підтримувати уряд *«всіма силами»*. В телеграмах земств на його адресу лунали обіцянки вірності і підтримки. Голова Київської губернської земської управи Суковкін при відкритті 10 березня 1917 р. надзвичайного губернського земського зібрання закінчив свою промову закликком: *«довіритися новому уряду, об'єднатися навколо нової народної влади»* [1].

Доки Тимчасовий уряд вирішував питання про організацію влади, на місцях, в губернських центрах і в повітах, ініціативним шляхом почали створюватися тимчасові органи місцевої влади – комітети громадських організацій. Паралельно створювалися ради селянських і солдатських депутатів. Дослідник історії початку ХХ ст. В.І.Старцев зазначав, що до 5 березня 1917 р. на місцях, як в губернських центрах, так і в багатьох повітах вже існували тимчасові органи місцевої влади – комітети громадських організацій, громадської безпеки або аналогічні їм організації. Реальна влада на місцях в ті дні перейшла саме до їх рук [2, с.198].

Органи земської влади відігравали пріоритетну роль в новостворених громадських організаціях і наполягали на передачі влади в їх руки. Так Харківських громадський комітет 4 березня 1917 р. поповнився 19-ма членами Всеросійського земського союзу, та представниками від повітових земств і службовців земства. Після цього комітет перейменував себе в Харківський губернський громадський комітет [3, арк.10]. 4 березня 1917 р. в м. Києві організувався виконавчий

комітет громадських організацій в складі 2 гласних міської думи, 1 представника від губернського земства, 1 – фронтового комітету земського союзу, 1 – військово-промислового комітету, 4 – членів ради робітничих депутатів, 1 – кооперативів, 3 – національних організацій, 1 – студентства. Комітет в телеграмі на ім'я кн. Г. Львова і міністра юстиції О. Керенського 6 березня 1917 р. наголошував: *«знаходимо необхідним, щоб уряд вступив з нами в безпосередні зносини і наказав властям разом з нами здійснювати передачу виконавчої влади в місті групі виконавчого комітету»* [4, арк.11].

Небажання, Тимчасового уряду йти на радикальні суспільні зміни зумовило прогресуюче падіння авторитету та впливовості всіх його офіційних владних структур, постійну кризу влади. З початком революції і по мірі її розвитку широкі демократично налаштовані верстви населення не мирилися з тією ситуацією, яка склалася в органах земського самоуправління. Бо досить скоро з'ясувалося, що в більшості губерній головами управ були люди, *«сформовані за умов і на принципах відданості самодержавству»* [5, с.44].

В багатьох випадках місцеве населення призначення голів управ комісарами Тимчасового уряду зустріло в багнети. Почалися зміщення комісарів з посад. У деяких повітах населення почало усувати з посади комісарів і обирати, на їх думку, *«більш підходящих»*. Так, Прилуцький повітовий виконавчий комітет 18 березня 1917 р. телеграфував кн. Львову про те, що *«голова Прилуцької повітової земської управи Маркевич склав повноваження комісара, передав виконання посади члену управи Лукоlessькому слабкому старцю»* [6, с.182]. 22 березня 1917 р. Уманське надзвичайне земське зібрання в оновленому складі обрало на посаду повітового комісара Тимчасового уряду капітана чотирнадцятого піхотного запасного полку Н. І. Блаватного [7, с.64]. Голова Богодухівського повітового комітету 6 квітня 1917 р. повідомив, що *«Богодухівський повітовий комісар, граф Подгоричан – Петрович склав свої повноваження і замість графа вибраний окружний наглядач другого округу Харківського Акцизного Управління С.І. Коритко»* [8, с.10]. Балтський повітовий виконавчий комітет Подільської губернії на засіданні 14 квітня 1917 р. *«обрав повітовим комісаром вчителя гімназії Залевського»* [9, с.121].

Атмосфера в губерніях і повітах продовжувала загострюватися. Щодня протягом весни 1917 р. Тимчасовий уряд отримував з різних кінців повідомлення про скинення губернських або повітових комісарів. Відтак, влада на місцях поступово переходила до демократичних верств – земських службовців, вчителів, інспекторів народних училищ, прапорщиків, мирових суддів, контролерів купецьких товариств та інших.

Отже, після повалення самодержавства і приходу до влади Тимчасового уряду земства були сповнені надій на розширення своїх повноважень. І сподівання земців справдилися. Головам губернських і повітових земських управ були передані повноваження комісарів Тимчасового уряду. Проте автоматична заміна одних чиновників на інших з одного соціального середовища, викликала обурення демократичних кіл на місцях. Відчувши дух свободи, вони вимагали передачі влади демократичним прошаркам населення. З посиленням революційної хвилі українська громадськість приступила до прямого обрання комісарів з числа своїх висуванців, просто ставлячи про це до відома міністра внутрішніх справ. Таким чином, сподівання Тимчасового уряду зміцнити свої позиції на місцях за рахунок земств, виявилися безпідставними.

-
1. Вестник Временного Правительства. – 1917. – 24 марта.
 2. *Старцев В.И.* Внутренняя политика Временного Правительства первого состава / В.И. Старцев. – Л.: Наука, 1980. – 256 с.
 3. Государственный архив Российской Федерации (далі - ГАРФ), ф.1788, оп.2, д.151, л.10.
 4. ГАРФ, ф.1788, оп.2, д.105, л.11.
 5. *Набоков В.* Временное правительство (Воспоминания) / В.Набоков. – М.: Мир, 1924. – 132 с.
 6. ГАРФ, ф.1788, оп.2, д.132, л.182.
 7. ГАРФ, ф.1788, оп.2, д.104, л.64.
 8. ГАРФ, ф.1788, оп.2, д.150, л.10.
 9. ГАРФ, ф.1788, оп.2, д.131, л.121.

МІЩЕНКО Т.М.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Розв'язання проблем ефективної протидії корупції значною мірою залежить від того, наскільки правильно і глибоко зрозуміла її сутність. З'ясування сутності корупції є надзвичайно важливим як в теоретичному, так і в практичному плані. Важливість цього питання з наукової точки зору обумовлюється тим, що воно є ключовим для будь-якого наукового дослідження проблем корупції як в галузі юриспруденції, так і в інших галузях науки, у тому числі соціології, політології, економіки. Воно є похідним для наукового пошуку: від його вирішення залежить сама постановка проблеми дослідження, визначення його напрямку, предмета, мети і завдань, вибір методології тощо. З'ясування сутності корупції врешті-решт обумовлює достовірність результатів наукового дослідження, оскільки цей момент порівняно з усіма іншими моментами проблеми протидії корупції (незалежно від того, в якій сфері

людських знань здійснюється дослідження цієї проблеми) є ключовим, базовим для всіх інших. Важливість вирішення цього питання для практичної діяльності щодо протидії корупції полягає в тому, що від правильного розуміння сутності корупції залежить формування стратегії і тактики такої діяльності, постановка її цілей, визначення сил і засобів їх досягнення, рівень нормативно-правового та іншого забезпечення.

Визначаючи сутність корупції, слід передусім виходити з того, що корупція не може бути зведена до якогось конкретного суспільно небезпечного діяння, до певного правопорушення. Зведення корупції до певного виду правопорушень, зокрема злочинів, що має місце з боку певної частини науковців та практиків, є однією з найбільш істотних помилок у розумінні корупції. Корупція – це соціальне явище, яке має соціальну обумовленість, соціальні закономірності розвитку та здійснює негативний вплив на соціальні процеси. Існуючи в суспільстві та будучи породженням суспільних відносин, корупція пронизує різні соціальні сфери суспільства, по-різному деформуючи суспільні відносини.

Глибинний аспект корупції як соціального явища підкреслюють деякі енциклопедичні словники, які тлумачать латинське слово «*corruptio*» як псування і розбещування [1, с.1271; 2, с.326]. Образно кажучи, таке розуміння корупції свідчить про розбещення певних службових осіб владних структур владою і розкладання системи державної влади. Символічне у цьому розумінні також і те, що тлумаченню терміна «*корупція*» у багатьох словниках і енциклопедіях передують визначення іншого терміна латинського походження – «*корозія*», що перекладається як «*роз'їдання*» й «*руйнування*».

Співвідносячи ці два поняття, корупцію можна розглядати як різновид соціальної корозії, яка роз'їдає і руйнує органи державної влади, державу і суспільство в цілому. В її основі, зокрема, лежать такі вікові традиції взаємодії у суспільстві, як «*послуга за послугою*», «*do ut des*» («*даю, щоб ти дав*»).

На користь такого розуміння сутності корупції як соціального явища свідчить і історичний досвід. Як відзначається дослідниками, явище корумпованості як «*порчі*» механізму управління публічними справами відомо людству з прадавніх часів. У Стародавній Греції у IV-V ст. до н. е. це явище мало побутовий характер і проявлялось у формі «*порчі харчів та питної води*». Потім корупцією стали називати такі карані у судовому порядку дії, як «*порча моральності*», «*розбещення молоді*», «*розлад порядку у полісі*» [3, с.97]. До речі, саме у цьому – у занепаді моральності та розладі порядку в суспільстві – окремі дослідники і вбачають соціальну сутність цього явища [4, с.3].

Якщо говорити загалом, то соціальна сутність корупції полягає в тому, що вона спотворює суспільні відносини, порушуючи нормальний (правильний, справедливий) порядок речей в суспільстві, в результаті чого настає «порча», «корозія» влади. Це спотворення, порушення суспільних відносин носить характер ланцюгової реакції.

Таку позицію в принципі поділяють багато вчених. Так, О.І.Кирпічніков зазначає: *«Корупція – це корозія влади. Як іржа роз'їдає метал, так корупція руйнує державний апарат і роз'їдає моральні устої суспільства. Рівень корупції – своєрідний термометр суспільства, показник його морального стану і спроможності державного апарату вирішувати задачі не у своїх власних інтересах, а в інтересах суспільства. Подібно тому як для металу корозійна втома означає зниження межі його витримки, так і для суспільства втома від корупції означає зниження його опору»* [5, с.17].

Якщо ж визначати соціальну сутність корупції через призму соціального призначення державної служби, то слід підкреслити, що корупція порушує загальні принципи такої служби, визначені як національним законодавством, так і міжнародно-правовими актами. Як зазначається у Міжнародному кодексі поведінки державних посадових осіб, державна посада – це посада, наділена довірою, яка передбачає зобов'язання діяти в інтересах держави. Державні посадові особи повинні виконувати свої обов'язки і функції компетентно і ефективно у відповідності до законів і з повною доброчесністю, а також приймати справедливі і неупереджені рішення [6, с.99-101]. Корумпована особа, яка обіймає таку посаду, діє всупереч цим вимогам: зловживаючи довірою держави (а значить і наданою їй владою чи службовими повноваженнями), вона діє незаконно, не доброчесно, несправедливо і упереджено, надаючи при цьому неправомірну перевагу своєму приватному інтересу чи інтересам інших осіб.

Соціальна сутність корупції проявляється, насамперед, у тому, що вона має історичні витоки і соціальні передумови.

Державну владу та її представників (чиновництво) завжди супроводжувала ознака корупційності. Жодна із соціально-політичних і економічних систем не мала і не має повного імунітету від корупції – змінюються лише її обсяги і прояви, а також її можливості, що визначаються ставленням до неї держави і суспільства [7].

Історико-правові дослідження достовірно засвідчують той факт, що корупція існувала у суспільстві завжди з моменту виникнення держави, а, отже, і утворення державного апарату управління суспільством. Шарль Монтеск'є писав: *«...відома вже по досвіду віків, що будь-яка людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею, і вона буде йти у цьому напрямку, доки не досягне належної їй межі»* [8, с.6].

Приблизно таку ж думку сформулював і наш сучасник – доктор юридичних наук Ю.І.Скуратов під час свого перебування на посаді Генерального прокурора Російської Федерації, зазначивши, що *«токи є державний апарат, корупція буде існувати»*.

Як зазначає К.М.Абдієв, явище корумпованості, тобто підкупності і продажності чиновників, а також громадських діячів, на яких покладено виконання публічних функцій, відомо з найдавніших часів [4, с.3].

Про те, що корумповані відносини супроводжували державу споконвіку, свідчать пам'ятники культури, висловлювання відомих мислителів древності, історичні факти.

Так, Конфуцій вважав, що турбота та доброта є головними чеснотами, особливо турбота про свою сім'ю. Але в той же час він попереджав, що занадто буквральне дотримання цих чеснот може стати причиною зловживань чиновників, оскільки вони, приймаючи рішення, будуть віддавати перевагу своїм сім'ям. У Старому Заповіті говориться, що Мойсею було дано пораду призначати службовцями та судьями тих, хто ненавидить нечесні прибутки. Пізніше Мойсей проповідував проги прийняття подарунків, тому що вони *«засліплюють очі»* та призводять до несправедливості. У Корані існує спеціальна заборона платити хабарі. Одночасно визнається, що приймати хабарі також є несправедливим. Вислів, який приписано пророку Мухамеду, застерігає, що Аллах прокляне всіх, хто платить та бере хабарі, а також і того, хто сприятиме цьому. Будда визнавав, що коли правитель, керуючи державою, шукає вигоди, то це врешті-решт призведе до того, що буде перекручена сутність суспільних відносин, ігноруватимуться принципи справедливості. Хабарництво обумовлює не тільки прийняття нечесних рішень, а й те, що високі державні посади займають негідні люди. І сьогодні знаходять своє підтвердження слова Будди: *«...несправедливі чиновники – це злодії, які крадуть щастя народу; вони обдурюють і правителя, і народ, таким чином стаючи причиною всіх бід нації»* [9].

В окремих країнах у певний період їх розвитку корупція набувала загрозливого характеру епідемії. Таким періодом історики, зокрема, вважають період правління в Росії імператриці Катерини II. Князя ж Олександра Меншикова, який був фаворитом російського царя Петра I, а пізніше – під час царювання Катерини I – фактично керував державою, вважають одним із основоположників утвердження корупції на державному рівні. Саме О.Меншиков своєю масштабною діяльністю по вимаганню і одержанню хабарів, викраденню казенного майна та через інші зловживання глибоко і міцно вкорінював у російське суспільство свідомість, що політичною владою можна користуватися для власного незаконного збагачення. Послідовники О.Меншикова досить успішно реалізують цю ідею і в наші дні, у тому числі на теренах України.

Слід зазначити, що також існують теорії, які заперечують історичний аспект корупції. Ці теорії базуються на ідеологічних засадах і оцінюють корупцію як явище, притаманне лише окремим суспільно-економічним формаціям. До них, зокрема, відносились радянські політична і юридична доктрини. Абсолютна більшість енциклопедій і словників радянської доби, які давали тлумачення терміна «*корупція*», спеціально підкреслювали, що корупція як явище характерне і притаманне лише для буржуазної держави і суспільства, де має місце експлуатація людини людиною, де державний апарат знаходиться у підпорядкуванні монополій, де для цього закладені умови у самій економічній і політичній системі капіталістичного суспільства [10, с.68; 11, с.384; 12, с.144].

Що стосується поширення корупції як в СРСР та інших країнах соцтабору, так і безпосередньо в радянській Україні, то цікавою в цій площині є точка зору людини, яку не можна запідозрити в намаганні огульно очорнити радянську дійсність – відомого вченого-економіста, публіциста і політичного діяча В.К.Врублевського, який майже два десятиліття був помічником першого секретаря ЦК Комуністичної партії України В.В.Щербицького, обирався членом ЦК КПУ, депутатом Верховної Ради Української РСР. Характеризуючи період «*правління*» Радянським Союзом Л.І.Брежнєвим, В.К.Врублевський зазначає: «*У країні посилювались безгосподарність, безвідповідальність, панувала атмосфера всездозволеності. Все більш відкритою і нахабною ставала корупція, зловживання владою. Розкрадання і злочинство стали звичним явищем*». Такі ж тенденції спостерігались в інших соціалістичних країнах, а в окремих з них корупційні відносини набули ще більшого поширення.

Так, корупція в Україні виникла не на порожньому місці, вона не з'явилась раптом з набуттям нашої державою незалежності. Вона є результатом історичного розвитку суспільства та держави, у тому числі й українського суспільства та Української держави. Разом з тим, в останнє десятиліття корупція в Україні набула небаченого раніше розмаху і впливу на політичні, економічні та інші соціальні процеси. Але це зовсім не свідчить про те, як це стверджують представники певних політичних сил, що саме факт утворення незалежної Української держави обумовив тотальне корумпування суспільних відносин.

1. Малая Советская Энциклопедия. – М.: Советская Энциклопедия, 1959. – Т.4. – М.: 1959. – 878 с.

2. Украинская Советская Энциклопедия. – К.: Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии, 1981. – Т.5. – К.: 1981. – 560 с.

3. Колодкин Л.М. Коррупция и деонтологические меры борьбы с продажностью («Бусидо» в Японии) / Л.М.Колодкин // Коррупция в России: состояние и проблемы: Мат. научн.-практ. конференц. 26-27 марта 1996 г. – М: Московский институт МВД России, 1996. – С.97-105.

4. Абдиев К.М. Понятие коррупции и система уголовно-правовых средств борьбы с ней (по материалам Кыргызской Республики): Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.08 /К.М.Абдиев. – М., 1995. – 21 с.
5. Кирпичников А.И. Взятка и коррупция в России / А.И.Кирпичников. – Санкт-Петербург: АЛЬФА, 1997. – 351 с.
6. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / [Упоряд.: М.І.Камлик та інші]. – К.: Школяр, 1999. – 480 с.
7. Концепція боротьби з корупцією на 1998-2005 роки: Затв. указом Президента України від 24 квітня 1998 р. № 367/ Президент України // Офіційний вісник. – 1998. – № 17. – Ст. 621.
8. Волженкин Б.В. Коррупция / Б.В.Волженкин. – СПб: Санкт-Петербургский юридический институт Генеральной прокуратуры РФ, 1998. – 44 с.
9. Омельченко С. Корупція з точки зору різних культур світу / С.Омельченко // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 3. – С.54-57.
10. Большая Советская энциклопедия. – М.: БСЭ, 1953. – Т.23. – М., 1953. – 636 с.
11. Політичний словник: 4-те вид. перероб. та доп / [За ред. В.К.Врублевського та ін.]. – К.: Голов. ред УРЕ, 1987. – 876 с.
12. Украинский Советский Энциклопедический словарь. – К.: УСЭ, 1988. – Т.2. – К., 1988. – 768 с.

МУЗИКАНТ К.А.

ЮРИДИЧНІ ОBOB'ЯЗКИ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ ЯК КОМПОНЕНТ ЇХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Юридичний обов'язок виступає компонентом оптимальної взаємодії держави з громадянином для оптимального функціонування правових інститутів, підтримки стабільності у суспільстві та для розвитку такого суспільства. Юридичні обов'язки неповнолітніх можна визначити як гарантії забезпечення прав даної категорії населення. При цьому юридичні обов'язки доцільно розглядати у двох аспектах – обов'язки неповнолітніх перед державою, та обов'язки держави перед неповнолітніми.

Обов'язок особи – це юридично визначена і юридично гарантована вимога до поведінки індивіда. Вони, як і права, є необхідним засобом, за допомогою якого здійснюється правовий вплив на суспільні відносини. Як і права, обов'язки можна поділити на конституційні (які закріплені в Основному Законі України) та звичайні (встановлюються іншими нормативно-правовими актами держави). Також важливою є класифікація обов'язків, у тому числі обов'язків неповнолітніх, залежно від характеру їх виконання: позитивні і негативні. Позитивні обов'язки являють собою виконання активних дій, спрямованих на забезпечення певного права. Негативні обов'язки є прямою заборонаю на вчинення певних дій, тобто пасивна поведінка по утриманню від скоєння дій, що перешкоджають або можуть перешкоджати реалізації здійснення певного права.

Найважливіших сфер життєдіяльності особи стосуються обов'язки людини і громадянина, які закріплені у Конституції України. В Основному Законі держави прямо не вказані обов'язки неповнолітніх осіб. Але через аналіз нормативно-правових актів, які регулюють загально-правовий статус дітей, зокрема, їх адміністративно-правовий статус, можна виділити ті обов'язки, що прямо або опосередковано стосуються осіб, які не досягли 18 років.

Обов'язок дотримуватись Конституції України та законів нашої держави розповсюджується на всіх громадян та негромадян, повнолітніх та неповнолітніх осіб. Але так як вище ми зазначали, що обов'язок може бути не лише позитивним, але і негативним, то потрібно сказати про обов'язки заборонного характеру саме для осіб, які не досягли 18-річного віку. Відповідно до ст.7 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» такою заборonoю, хоча і непрямую, є створення молодіжної або дитячої організації, діяльність яких носитиме політичний характер: «...не можуть утворюватися та вступати у виборчі блоки» [1].

Обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України прямо не може поширюватись на неповнолітніх осіб, так як на військову службу не призиваються особи, які не досягли 18 років. Але для визначення кількості, рівня підготовки, ступеня придатності, визначення питання про стан здоров'я неповнолітні зобов'язуються виконувати наступні дії: приписатися до певної призовної дільниці у визначені законом строки (з 17 років), відвідувати заклади медичного огляду за рішенням комісії, дотримуватися порядку проходження підготовки до військової служби [2].

Обов'язок на отримання повної загальної середньої освіти встановлюється Конституцією України, Конвенцією про права дитини, Законом України «Про освіту». Особливістю даного обов'язку для неповнолітніх осіб є те, що забезпечують його батьки (опікуни, піклувальники особи) та держава [3].

Такий обов'язок як піклування про дітей стосується неповнолітніх не лише як об'єкта піклування, а і як суб'єкта. Тобто, базуючись на ст.156 Сімейного кодексу України, неповнолітні батьки мають ті ж самі права і обов'язки, як і повнолітні [4].

Такі загальні конституційні обов'язки як охорона культурної спадщини, не заподіяння шкоди навколишньому середовищу, повага до честі та гідності інших осіб не мають суттєвих принципових особливостей стосовно осіб, які не досягли 18-річного віку.

Обов'язки держави перед неповнолітніми існують для більш повного та всестороннього захисту їх прав та інтересів. Обов'язками держави є визначена законом і об'єктивно обумовлена поведінка

органів державної влади для забезпечення гарантій прав і свобод людини і громадянина. У громадянському суспільстві відносини між громадянином і державою будуються на принципах соціальної згоди і рівності можливостей. Саме тому забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина відіграє важливу роль – впливає на подальший прогрес теоретичних думок щодо існуючого суспільного ладу, та їх практичної реалізації. В Україні гарантії представлені в основному законодавчими та інституційними механізмами захисту прав, тобто нормативно-правовими актами (Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, іншими нормативними актами у правозахисній сфері) та суб'єктами правозахисної діяльності в нашій країні (народ України, територіальні громади, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, політичні партії тощо).

1. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України станом на 06.01.2011 №281-14 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/281-14>

2. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України № 2232-12 станом на 11.08.2013 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>

3. Про освіту: Закон України станом на 01.01.2013 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

4. Сімейний кодекс України: Закон України станом на 04.08.2013 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

ОЛІЙНИК К.М.

ТРУДОВИЙ ДОГОВІР В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Стаття 43 Конституції України передбачає, що кожен має право на працю, яка включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [1]. Свобода праці полягає передусім в тому, що кожен громадянин обирає собі роботу, яка відповідає його можливостям та інтересам. Це загалом також відповідає змісту ст.23 Загальної декларації прав людини, де зазначено, що тільки працівникові належить виключне право розпоряджатися своїми здібностями до продуктивної та творчої праці (ООН, 1948 р.). Праця – це цілеспрямована діяльність людини щодо створення матеріальних і духовних цінностей, виробництва товарів і послуг для задоволення власних і суспільних потреб. Її роль в розвитку людини та суспільства, на думку О.А.Ситницької, полягає не лише у створенні

матеріальних та духовних цінностей, призначених для задоволення потреб людей, але й у розвитку самих працівників. Завдяки праці, людина забезпечує своє існування, формується як особистість, набуває певних навичок і здібностей реалізує їх у трудовій діяльності [2, с.56].

В.В.Жернаков справедливо вважає, що *«свобода праці – набагато ширша категорія, ніж ті, що можуть становити собою право вільно розпоряджатися робочою силою як економічною категорією, як якимось майном. Вона базується на свободі кожного індивіда і своєму розвитку (ст. 23 Конституції України), а не тільки у відносинах з використання праці»* [3, с.35]. Доречною є точка зору М.М.Пуря, за якою свобода праці знаходить свій прояв, перш за все, в тому, що кожен громадянин в Україні має свободу вибору між зайнятістю і незайнятістю, форми зайнятості, форми організації праці, трудової функції, місця роботи та інших умов праці. Але, зробивши відповідний вибір, громадянин повинен підкорятися правилам, що регламентують соціальні відносини у зв'язку з тією чи іншою формою громадської організації праці. На цьому етапі свобода вибору пов'язана з більш конкретними цілями, зумовленими, наприклад, творчістю в роботі. Водночас особа не позбавлена можливості змінити свій вибір, перейти на іншу роботу або звільнитися з роботи за власною ініціативою, чи звернутися до іншої юридичної форми припинення праці та змін у ній за своєю волею [4, с.46]. Право на працю належить до найбільш важливих соціально-економічних прав людини і громадянина. Реалізація саме цього права забезпечує людині можливість біологічного існування (за умови отримання еквівалентної винагороди за працю), дає змогу проявити себе як особистість, отримати певний соціальний статус, забезпечити моральне та психологічне задоволення. Принаймні, усі ці процеси відбуваються через укладення трудового договору як юридичної категорії по залученню громадян до праці.

Свобода праці зумовлює і свободу укладання трудового договору як наміру реалізації суб'єктивного права на працю, процес якого регламентується нормами трудового права. Тому виникає реальна необхідність наукового переосмислення сутності та значення трудового договору в трудовому праві України.

Одним із фундаментальних принципів будь-якої галузі приватного права, як в Україні так і в країнах заходу, є принцип свободи договору. Зазначений принцип, зазвичай, є відображенням диспозитивного характеру тієї чи іншої галузі права, ключовим інститутом якої виступає договір. До такої галузі права слід віднести і трудове, проте з певними обмеженнями - *«трудове право характеризується тим, що воно належить як до сфери приватного, так і публічного права»* [5, с.35]. К.Цвайгерт та Х.Кетц пишуть, що *«історично свобода договорів як*

особливий вираз автономії індивіда пов'язана з так званою теорією автономії волі. Згідно цієї теорії, визнання і виконання договірних зобов'язань базується на пропозиції, що сторони договору самі добровільно захотіли зв'язали себе зобов'язаннями» [6, с.8]. Ульріх Дробніг зазначає: «принцип свободи договору є основним та домінуючим принципом Європейського договірного права» [7]. З ним погоджується і професор У.Г.Шутер, який підкреслює, що принцип свободи договору є також базовим і для міжнародного договірного права в цілому [8]. Як зазначає О.М.Бабіцький, сфера дії принципу свободи трудового договору не обмежується лише відповідним інститутом, а охоплює ряд норм і інших інститутів трудового права (працевлаштування, робочий час, час відпочинку, заробітна платня, дисципліна праці, відповідальність сторін трудового договору) [9, с.21]. Інші ж вчені відносять свободу договору лише до принципу інституту трудового договору [10, с.22]. В свою чергу, така невизначеність в науковому світі щодо правничої сутності принципу свободи трудового договору, безперечно, не йде на користь подальшому розвитку галузі трудового права чим посилює актуальність нашого дослідження.

Так, на думку Л.Ю.Бугрова, «повна свобода праці на цей час – це мета, ідея, так як вона нині лише в зачатковому стані», ми не можемо казати про свободу від експлуатації, так як «експлуатація праці в суспільстві не існує» [11, с.9, 14]. К.М.Гусов та В.М.Толкунова не погоджуючись з вченим, зазначають, що оскільки трудове законодавство забезпечує вільний вибір і місця, і роду роботи, і свободу реалізації інших основних трудових прав працівниками. Інша справа, що з появою і зростанням безробіття фактично ця свобода вибору роботи стала обмежуватися наявністю армії безробітних, що позначається на дійсно вільній (а не вимушеній економічно) згоді працівника на запропоновану йому роботу [12, с.71].

М.Ф.Казанцев, досліджуючи концепцію цивільно-правового договірного регулювання, зазначає, що принцип свободи договору означає можливість сторін самостійно, на власний розсуд – у межах, установлених правом, з дотриманням загальних принципів права (справедливості, розумності, добросовісності та ін.), – вирішувати важливі питання, зокрема такі: 1) визначати, укладати чи не укладати договір, тобто вступати або не вступати в договірні відносини (свобода укладання договору); 2) визначати, з ким укладати договір (свобода вибору контрагента договору); 3) визначати, де укладати договір (свобода вибору місця укладання договору); 4) визначати, коли укладати договір (свобода вибору часу укладання договору); 5) визначати форму договору, що укладається (свобода вибору форми договору); 6) визначати вид договору,

що укладається (свобода вибору виду договору); 7) визначати зміст (умови) договору, що укладається, включаючи можливість змінювати і скасовувати умови договору (свобода визначення умов договору); 8) розривати договір, іншим чином припиняти дію договору, тобто виходити з договірних відносин (свобода розірвання договору) [13, с.33].

В сучасних умовах розвитку держави і суспільства, демократизації суспільних відносин в сфері праці дещо змінюється сутність та роль трудового договору, його значення для правового регулювання трудових відносин. Трудовий договір опосередковується свободою праці, що зумовлюється вільним вибором партнерів і визначенням умов договору, а також спирається на фактичне та юридичне забезпечення зайнятості. Основними його характеристиками є особиста свобода працівника, юридична рівність останнього з роботодавцем та їх вступ у договірні відносини за домовленістю про умови праці.

Необхідність вдосконалення трудового законодавства потребує дослідження сутності трудового договору для виникнення правового регулювання трудових відносин. Теоретичні підходи до сутності трудового договору завжди розглядалися дослідниками з позицій цивільного права, що, на наш погляд, є неприпустимим в сучасних умовах реалізації суб'єктивного права на працю.

Людина не може жити і розвиватися без праці, без відповідної трудової діяльності. Право на працю – одне з найважливіших природних прав людини, за допомогою якого задовольняються потреби та інтереси людини, досягаються поставлені цілі.

1. Конституція України від 28.06.1996 р. / Верховна Рада України // ВВР. – 1996. – №30. – ст.141.

2. *Ситницька О.А.* Юридичні гарантії права на працю та права на відпочинок за трудовим законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук., спеціальність: 12.00.05 / О.А.Ситницька. – 2008. – 222 с.

3. *Жернаков В.* Свобода праці як принцип сучасного трудового права / В.Жернаков // Право України. – 1999. – №3. – С.34-36.

4. *Пурей М.М.* Право на працю в Україні в умовах ринкової економіки: дис. ... канд. юрид. наук., спеціальність: 12.00.05. / М.М.Пурей. – 2002. – 173 с.

5. Трудове право України. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / [П.Д.Пилипенко, В.Я.Буряк, З.Я.Козак та ін.; за ред. П.Д.Пилипенко]. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». – 2004.

6. *Цвайгерт К.* Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: в 2-х т. / К.Цвайгерт, Х.Кетц. – Москва, 1998. – Том 2.– Пер. с нем. – М.: Междунар. Отношения. – 1998. – 512 с.

7. *Ulrich Drobnig.* General Principles of European contract Law [Electronic resource] / Drobnig Ulrich. – Access mode: www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/drobnig.html

8. *Ulrich G. Schroeter.* Freedom of contract: Comparison between provisions of the CISG (Article 6) and counterpart provisions of the Principles of European Contract Law [Electronic resource] / Ulrich G. Schroeter. – Access mode: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/schroeter2.html>.

9. *Бабицкий А.М.* Принцип свободы трудового договора в советском трудовом праве /А.М.Бабицкий. // Правоведение. – 1989. – №1. – С.21-29.
10. *Бугров Л.Ю.* Свобода трудового договора в СССР / Л.Ю.Бугров // Советское государство и право. – 1981. – №5. – С.20-26.
11. *Бугров Л.Ю.* Проблемы свободы труда в трудовом праве России / Л.Ю.Бугров. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та. – 1992. – 236 с.
12. *Гусов К.Н.* Трудовое право России: Учеб. / К.Н.Гусов, В.Н.Толкунова. – М.: ТК Велби, Проспект. – 2004. – 496 с.
13. *Казанцев М.Ф.* Концепция гражданско-правового договорного регулирования: автореф. дис.... д-ра юрид. наук, специальность: 12.00.03 / М.Ф.Казанцев. – Екатеринбург, 2008.

ПРОКОПЕНКО Т.А.

ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО СУЧАСНОГО ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ПРАЦІВНИКА МІЛІЦІЇ

Положення Конституції України про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, вимагає від останньої забезпечення реалізації цих прав і свобод. Одним із засобів досягнення зазначеної мети є державна служба – особливий інститут держави, спеціально організована професійна діяльність громадян з реалізації конституційних завдань та функцій держави.

Служба в міліції є різновидом державної служби України. Працівники міліції виконують завдання держави, спрямовані на забезпечення особистої безпеки громадян, вони попереджають і припиняють злочини, надають допомогу громадянам та юридичним особам у здійсненні їх законних прав та інтересів тощо. З метою забезпечення успішного виконання цих завдань докорінного поліпшення погребують не лише форми і методи діяльності міліції, але і якісний підхід до визначення адміністративно-правового статусу працівника міліції.

Звернення до цієї проблеми викликане ще й тією обставиною, що правовий статус працівника міліції є рівним для будь-якого працівника міліції від курсанта навчального закладу системи МВС до міністра внутрішніх справ, на його основі визначається правове становище особового складу міліції в цілому. Цим пояснюється необхідність належного нормативного закріплення адміністративно-правового статусу працівника міліції, адже реалізація працівником своїх повноважень переважно пов'язана з обмеженням прав та свобод громадян, вторгненням у сферу їх законних інтересів.

Реалізація адміністративно-правового статусу працівника міліції дає можливість зміцнити законність, правову культуру працівника міліції за рахунок удосконалення підходів до організації діяльності працівника міліції, в тому числі у взаємодії з громадянами, зміцнення державної і

службової дисципліни, посилення контролю і відповідальності за неналежне виконання службових обов'язків, зокрема, за бездіяльність, зволікання у прийнятті і виконанні рішень.

За таких умов виникає потреба в дослідженні сутності, особливостей та структури адміністративно-правового статусу працівника міліції, характеристиці кожної з його складових, їх взаємозв'язку і розробці на цій основі пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання відносин працівника міліції з іншими суб'єктами управлінської діяльності. Проте проблеми адміністративно-правового статусу працівника міліції спеціально не вивчалися, в існуючих наукових працях ці питання досліджувались фрагментарно або в рамках ширшої адміністративно-правової проблематики, без комплексного підходу. Таким чином, глибоке дослідження проблем правового регулювання та практичної реалізації адміністративно-правового статусу працівника міліції набуває особливого змісту й актуальності.

На сьогоднішній день в галузі теорії управління та адміністративного права дане питання розглядалося такими вітчизняними та зарубіжними науковцями: В.Б.Авер'янова, С.С.Алексєєва, А.П.Альохіна, О.М.Бандурка, І.Л.Бачило, А.С.Васильєва, М.В.Вітрука, Є.В.Додіна, В.В.Зуй, Л.В.Ковалюк, А.Т.Комзюка, М.І.Матузова, Л.Л.Попова, Ю.П.Солов'я, М.М.Тищенко, Ю.М.Тодики, В.К.Шкарупи та ін.

Адміністративно-правовий статус працівника міліції містить у собі як загальні ознаки, властиві юридичним статусам інших суб'єктів права (теоретична конструкція складу, загальне призначення та ін.), так і низку особливостей, притаманних лише згаданому юридичному явищу. Розгляд цих особливостей спрямовано на більш глибоке виявлення сутності адміністративно-правового статусу, закономірностей його утворення, включення до складу тих чи інших повноважень і т. ін. Оскільки дане питання переслідує мету вивчення зовнішніх аспектів статусу працівника, то уявляється доцільним розмежувати особливості його прояву у внутрішній і зовнішній сферах діяльності.

Повноваження у внутрішній сфері визначаються такими особливостями служби в міліції як встановлення дисципліни на зразок військової, віднесення міліції до числа воєнізованих державних формувань та іншими. Вони мають допоміжний організаційний характер, спрямовані на створення умов реалізації повноважень у зовнішній сфері, за допомогою яких і досягаються завдання та реалізуються функції міліції як правоохоронного державного органу виконавчої влади.

В зовнішній сфері адміністративно-правовий статус працівника міліції має такі характерні риси, які диференціюють його серед правових статусів інших суб'єктів права і можуть бути представлені у вигляді двох груп. До першої входять властивості всього статусу в

цілому – стабільність, похідність адміністративно-правового статусу працівника міліції від правового статусу міліції, рівність для всього особового складу міліції і наявність спеціальної адміністративної правосуб'єктності як необхідної передумови виникнення статусу працівника міліції. Другу групу складають особливості, що характеризують лише окремі елементи статусу (обов'язки, права тощо). До їх числа може бути віднесено – привілеювання владних повноважень, пов'язаних із застосуванням примусових заходів; реалізація статусу в позаслужбовий час, незалежно від місця перебування працівника; покладання додаткових повноважень у випадку настання особливих умов; забезпечення охорони і захисту не тільки адміністративно-правових, але й цивільно-правових відносин та ін.

Найбільш загальні, притаманні усім громадянам юридичні властивості визначаються загальним правовим статусом. Він, як правило, міститься у нормах конституційного права і не залежить від конкретних обставин, що складаються на роботі, по службі, у побуті. Він є однаковим для всіх і характеризується певною сталістю. Він не може врахувати всі життєві ситуації найрізноманітніших верств населення, а тому є базовим, основним, з якого виходять всі інші.

Адміністративно-правовий статус працівника міліції – це один з «видових» статусів порівняно із адміністративно-правовим статусом державного службовця, проте і сам він є «родовим» щодо правових статусів з більшим рівнем конкретизації. В адміністративно-правовій літературі дослідженню правового статусу державних службовців приділяється достатня увага. Адміністративно-правовий статус виражає положення особи в сфері державного управління. Так, С.Д.Дубенко визначає правовий статус державних службовців як сукупність прав, свобод, обов'язків, обмежень, заохочень, відповідальності, встановлених законодавством та гарантованих державою [1, с.242]. В інших джерелах також відзначається, що правовий статус посадової особи – це сукупність юридичних прав та обов'язків, необхідних для вирішення питань, які зачіпають права та законні інтереси громадян України [2, с.150]. В свою чергу, Н.Р.Нижник формулює визначення правового статусу державного службовця як встановлені і гарантовані державою міри необхідної і можливої поведінки державного службовця в галузі державно-службових відносин [3, с.220].

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що до елементів адміністративно-правового статусу суб'єктів права, в тому числі і працівника міліції, на думку автора, належать: обов'язки, права та юридична відповідальність. Для розкриття конструкції складу адміністративно-правового статусу працівника міліції треба використовувати положення загальної теорії права щодо правового статусу індивіда в цілому, адже статус працівника міліції спирається на

статус особи в суспільстві. Разом з тим для таких суб'єктів права як працівник міліції і громадянин правові інституції помітно розрізняються за своїми цілями, характером зв'язків між елементами тощо.

1. Дубенко С.Д. Державна служба і державні службовці в Україні: Навч.-метод. посібник / [За заг. ред. Н.Р. Нижник]. – К.: Ін Юре, 1999. – 242 с.

2. Павленко П.І. Проблема правового статусу посадової особи в юридичній літературі / П.І.Павленко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Зб. наук. ст. – Донецьк: ДВС, 1999. – № 1. – С.150-154.

3. Державна виконавча влада в Україні: формування та функціонування: Зб. наук. пр.: В 2 ч. / Укр. акад. держ. упр. при Президентові України, Центр досліджень адм. реформи. – К.: Вид-во УАДУ, 2000. – Ч.1. – К.: Вид-во УАДУ, 2000. – 220 с.

РЕШЕТНИК А.Р.

ВИНИКНЕННЯ ТА ІСТОРИЧНЕ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Інститут державної служби в Україні – важлива сфера правових відносин, яка є особливим інструментом у забезпеченні та реалізації влади на території нашої країни. Для того, щоб в ході дослідження оперувати категоріями, поняттями даного суспільного явища нам необхідно провести його історичний та теоретичний аналіз, що надасть змогу правильно і точно розуміти аспекти побудови даного інституту, розробляти та створювати способи, методи по удосконаленню правового регулювання, шляхи модернізації та реформування правового інституту державної служби взагалі, а також його окремих складових. Адже для правильного розуміння понять, в першу чергу необхідно висвітлити їх зміст.

Розглянемо поняття «*служба*» у широкому значенні. У тлумачних словниках дане поняття трактується, як похідний іменник від дієслова «*служити*». Це діяльність (дія) чого-небудь для кого-чого-небудь. Тобто, виконуючи чиносъ волю, накази, направляти свою діяльність на благо чого-небудь [4, с.636]. Можна прийти до логічного висновку, що державна служба у найбільш широкому значенні являє собою діяльність людини (громадянина), яка направлена на задоволення потреб (на користь) суспільства на території певної держави.

Теорією та історією походження і становлення державної служби були зацікавлені свого часу величні постаті, філософи Давньої Греції та Риму: Аристотель, Платон та Сократ. Зокрема Аристотелем були сформульовані засади наукового підходу до питання функціонування державної служби.

Виникнення державної служби обумовлене низкою факторів. Передусім одними із найголовніших історичних причин її зародження були об'єктивні суспільні потреби втілення в життя політичної влади, а також

функцій держави. З розвитком державності, за обставин розподілу завдань та обов'язків між владою, інститут державної служби почав набувати форм правового інституту. Перш за все передбачалось, що влада бере на себе завдання формування внутрішньої та зовнішньої політики, а апарат управління виконуватиме функцію реалізації цієї політики.

Тобто, виходить, що до появи ознак державності в суспільній організації служба здійснювалась в інтересах правителя певної території з її населенням. А вже з виникненням потреби в державних формах організації суспільства з метою захисту і дотримання суспільних інтересів службова діяльність почала наповнюватись змістом, охоплюючи специфічні для неї функції з управління та його обслуговування, військові, правоохоронні функції та соціально-культурні.

Історія започаткування та становлення державної служби України бере свій початок ще з часів перших державних інституцій на її території. У добу існування найпростіших державних формацій на території України вже починали функціонувати органи, їх системи, зміст діяльності яких визначався особливостями державного ладу, і був направлений в основному на виконання державних завдань.

Обов'язково треба зазначити ряд подібних державних утворень, які існували на території України:

- Київська Русь (IX-XII ст.);
- Галицько-Волинська держава (XII-XIV ст.)
- Українська козацька республіка (середина XVII-XVIII ст.)
- Українська Народна Республіка і Українська держава (1917-1920 рр.)

Давньоруська державність почала формуватись у дев'ятому столітті, на початку середніх віків, в той час, коли суспільство знаходилося на ранньому етапі свого розвитку. Звичайно, до початку дванадцятого століття мова про стабільні державно-владні формування не йшла. Лише в середині XII ст. почалося складання княжого двору як владної інституції.

На Русі Княжий двір (государя) був центром тогочасної держави. Діяльність двору обіймала всі сфери тодішньої політики й управління. Своєю владою князь міг розпочати війну, призначити похід, укласти союз і підписати мир. Він видавав закони, *«в своїх руках мав усю адміністрацію землі і провадив її безпосередньо»*, розпоряджався прибутками князівства, визначав рівень і характер податків, призначав свою адміністрацію: тисяцького, сотників, десяцьких та ін. [1, с.92-93].

Двір монарха як інститут влади регулював економічні відносини, був осередком культурного, релігійного, духовного життя, стимулював усі процеси, що відбувалися. Особа державця вирішальним чином впливала на діяльність країни і згуртовувала народ. Двір був уособленням перших форм державної служби в Київській Русі [3, с.22].

Саме цього часу, з появою державного права, закладався фундамент, першооснови правової бази державної служби, що знайшли своє відображення в офіційному середньовічному документі під назвою «*Руська Правда*» XII ст. Цей кодифікований юридичний збірник став вінцем давньоруського права, хоча і до того часу були його прототипи. Нажаль оригінал до нашого часу не зберігся, але даний документ дійшов до нас у 106 списках – у літописах та юридичних збірниках XIII-XVII ст. Списки мають назви або за місцем їх знаходження, або за прізвищем осіб, котрі їх віднаходили. Ці списки поділяють на три редакції – Коротку, Розширену та Скорочену.

Найдавнішою є Коротка редакція Руської Правди, яка відображає державну організацію і давньоруське право періоду становлення феодального ладу. Вона складається з Правди Ярослава, Правди Ярославичів, Покону вирного, Уроку мостникам.

Правда Ярославичів регулювала суспільні відносини ранньофеодального періоду. В Правді Ярослава зберігається, хоча й зі значним обмеженням, інститут кровної помсти. Предметом правового захисту в Короткій редакції виступає життя та тілесна недоторканість феодалів й князівських дружинників; вона регулює питання власності, володіння, спадкоємництва. Чітко простежується специфіка феодального права як права привілею панівних станів. Зміни й доповнення Правди Ярославичів мали на меті захистити князівські маєтки і князівську земельну власність. Навіть заміна кровної помсти системою грошових стягнень передбачала збільшення надходжень до державної скарбниці [2, с.257].

Крім звичаєвого права, у «*Руській правді*» зібрані й «*Княжі устави*», які за змістом та формою ближчі до звичаєвого права, ніж до писаного закону. Законотворча діяльність органів державної влади перебувала на початковій стадії свого становлення. Цей документ мав велике значення, оскільки утверджував Київську Русь як єдине суспільство й державу. До найдавніших документів відносяться також княжі договори, які мають форму писаного закону.

Отже, в Київській Русі в цей історичний період відбулося формування службовців, які слугували державі, в особі великого князя. Повнога влади була зосереджена в його руках. Великий князь мав повноваження командувати військом, керувати законодавчою і судовою владою, організувати міжнародні взаємовідносини.

Завдання такого роду Великий князь міг покласти на урядовців (тивунів). До обов'язків княжих урядовців входив нагляд за двором, господарством та слугами. Не менш важливим та складним завданням для них було здобуття коштів для утримання родини князя, його двору, війська, судів.

Характерним для цього періоду є узагальненість державних повноважень службовців княжого двору та їхніх функцій як приватних служників князя. В той самий час посадовці князя мали достатньо високий соціальний статус і були захищені законом від можливих зовнішніх впливів.

Саме поняття «*княжий двір*» слід розуміти як одну з перших владних організацій всередині Давньоруської держави, що бере свій початок з середини XII ст. і утворилась внаслідок політичної та суспільно-економічної еволюції, зміні форми державного правління на федеративну монархію. Вона полягала у оновленні застарілої на той час системи управління на альтернативну організацію державного управління, яка і здобула назву «*княжий двір*». За таких умов більшу частину політичної боярської еліти відсторонювали від займаних посад та з часом заміняли на інших, менш забезпечених та впливових осіб.

Отже, стає зрозумілим, що треба шукати причини становлення двору саме у роздробленості держави на окремі князівства, землі та домени.

Треба зазначити, що коло функцій княжого двору зводилось не лише до управлінських, судових та податкових. Сам двір слугував не тільки резиденцією правителя, він відігравав роль центру (серця) політичної системи всієї держави. Княжий двір налічував певну кількість службових осіб, які мали виконувати різні за змістом обов'язки. У ньому та найбільших князівствах перебувало на службі від кількох десятків до сотень людей. Цікавим є те, що дане коло осіб виконувало не тільки управлінські функції, а і займалось силовою та воєнізованою охороною від можливих нападників. Також брало на себе обов'язки з адміністрування та радників двору, серед яких були як улюбленці так і слуги різного походження [5, с.352.]

Княжий двір слід вважати доволі сталою владною структурою, адже спираючись на традицію служби княжих дружинників, що бере свій початок ще з X ст., вона носила зазвичай династійний характер. В той час, вступаючи на службу до князя, члени двору та інші посадовці складали присягу на вірність не тільки за себе, а і за своїх дітей. Княжий двір був збалансовано наповнений службовцями-боярами, слугами та дружинниками, яких суворо оцінювали при вступі на службу за професійними та бойовими якостями. Відповідно, можна зробити висновок, що княжий двір був владною організацією могутньою та сильною, про що свідчить такий підхід до відбору державних службовців.

Отже, підсумуємо, що інститут княжого двору як владна структура з'явився приблизно в останній чверті XII ст. Дана владна організація отримала серйозну підтримку правителя та його оточення за

часів адміністративної розмежованості земель. Двір відіграв однозначно важливу роль у становленні та став рушійною ланкою в еволюції давньоруської державності. Перебираючись разом із князем з місця на місце, двір представляв собою доволі потужну, стійку організацію службових осіб князя, які сумлінно виконували свої посадові обов'язки, і тому заслужили статус державних службовців.

-
1. *Волошин А.* Спомини / А.Волошин. – Ужгород, 1923. – С.92-93.
 2. *Іванов В. М.* Історія держави і права України: Навч. посіб / В.М.Іванов. – К.: МАУП, 2002. – Ч.1 – К.: МАУП, 2002. – 264 с.
 3. *Котляр М.Ф.* Княжий двір Південної Русі X-XIII ст. / М.Ф.Котляр, В.М.Ричка. – К.: Наукова думка, 2008. – 357 с.
 4. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка/ [Под ред. И.Д.Шведовой]. – М.: Рус.яз., 1986. – 636 с.
 5. *Курас І.Ф.* Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / І.Ф.Курас. – К.: Генеза, 2003. – Т.4. – К.: Генеза, 2003. – 352 с.

САЙКО Л.Ю.

ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЩОДО ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

В умовах глобалізації і прогресуючої суспільної інтеграції все більшої актуальності набувають питання правового регулювання суспільних відносин з іноземним елементом. Активні міграційні процеси, інтернаціоналізація ринку праці призводять не тільки до виникнення цивільних, сімейних чи трудових правовідносин, а й правових спорів між суб'єктами українського права й іноземцями, особами без громадянства та іноземними юридичними особами.

Рішення судів у справах ускладнених іноземним елементом підлягають примусовому виконанню в порядку виконавчого провадження на загальних засадах. За статтею 26 Конституції України іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України. Тому, як наслідок, інколи стають боржниками у виконавчому провадженні. У зв'язку з цим виникає ряд проблем у практиці виконання рішень щодо іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб.

Згідно із ч.1 ст.80 Закону України «Про виконавче провадження», під час виконання рішень щодо таких осіб, які відповідно проживають, перебувають чи зареєстровані на території України, або мають на території України власне майно, яким володіють самостійно,

або разом з іншими особами, застосовуються положення зазначеного закону [1]. Тобто традиційно законодавець забезпечив для іноземних суб'єктів національний правовий режим. Проте застосування чинного законодавства щодо іноземних суб'єктів у практиці виконання може мати ряд проблем.

Найбільші з них виникають у разі, якщо боржником є фізична особа – іноземець або особа без громадянства, враховуючи їх мобільність, а значить можливість залишити територію України у будь-який момент. Взнявши до уваги цей фактор доцільно зупинитись на особливостях виконання рішень щодо іноземців, осіб без громадянства фізичних осіб.

Відповідно до ст.20 Закону України *«Про виконавче провадження»* виконавчі дії провадяться державним виконавцем за місцем проживання, перебування роботи боржника або за місцезнаходженням його майна, при цьому правила щодо місця виконання рішення стосуються виключно території України. У разі зміни боржником місця проживання чи місцезнаходження його майна, а також місця роботи законодавець передбачив можливість пересилання виконавчого документу до органів державної виконавчої служби за новим місцем виконання, але знову ж таки лише в межах території України.

В тому ж разі, якщо боржник-іноземець, після відкриття виконавчого провадження за його місцем проживання в Україні, виїхав закордон не залишивши в Україні майно – провадження подальших виконавчих дій щодо нього стає неможливим. При цьому подальша доля виконавчого провадження в такому випадку законодавством не визначена і в умовах чинної процедури найбільш логічним буде повернути виконавчий документ стягувачу після встановлення факту виїзду боржника за межі України за п.5 ст.47 зазначеного закону, а саме за неможливістю встановлення місця проживання, перебування боржника фізичної особи. Але знову ж таки повернути виконавчий документ за цією підставою можливо лише у разі, коли мова не йде про стягнення аліментів, про відшкодування шкоди завданої каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, у зв'язку з втратою годувальника, а також про відібрання дитини. Отже, для того щоб ефективно виконати свій обов'язок державний виконавець має вжити заходів щодо недопущення виїзду боржника за межі України після відкриття виконавчого провадження і до повного виконання рішення.

Чинне законодавство в повній мірі не забезпечує виконавцеві такої можливості оскільки положення нормативно правових актів, що регулюють питання перетину іноземцями, особами без громадянства державного кордону України не узгоджуються одне з одним. Так, відповідно до ч.4 ст.26 Закону України *«Про правовий*

статус іноземців та осіб без громадянства» виїзд з України іноземця та особи без громадянства може бути відкладено до виконання ним майнових зобов'язань перед фізичними та юридичними особами в Україні [2]. При цьому дана норма не містить положення про порядок такого відкладення. Але у разі наявності у іноземця немайнових зобов'язань перед стягувачем, наприклад, передання дитини іншій особі за рішенням суду про відібрання дитини, підстави для відкладення його виїзду за кордон відсутні. З іншого боку, відповідно до п.18 ч.3 ст. 11 Закону України «Про виконавче провадження» державний виконавець може звертатися до суду за встановленням тимчасового обмеження у праві виїзду боржника за кордон у разі його ухилення від виконання будь-яких зобов'язань покладених рішенням. Можна вважати, що дана норма поширюється також і на боржників іноземців, осіб без громадянства, відповідно до частини першої ст. 80 зазначеного закону. Але враховуючи усталені уявлення про співвідношення норм загального і спеціального законодавства можемо стверджувати, що суд має застосовувати норми Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», як спеціальні норми при вирішенні питання щодо заборони виїзду за кордон громадянина іншої держави чи особи без громадянства. Отже суд може тимчасово обмежити виїзд боржника-іноземця за межі України лише у випадках, коли останній має лише майнові зобов'язання перед фізичними та юридичними особами в Україні.

Окремо слід звернути увагу на норми, що стосуються стягнення аліментів. Так ч.5 ст.74 Закону України «Про виконавче провадження» визначає, що у разі виїзду особи зобов'язаної сплачувати аліменти на постійне місце проживання до іноземних держав з якими Україна не уклала договорів про надання правової допомоги, стягнення аліментів за рішенням суду проводиться на день виїзду за весь період до досягнення дитиною повноліття. Але дане положення не поширюється на стягнення аліментів на утримання непрацездатних батьків чи утримання одного з подружжя. Крім того зазначений закон не поширює порядок попереднього стягнення у разі виїзду за межі України боржника, що має зобов'язання за виконавчими документами про відшкодування шкоди завданої каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, та у зв'язку з втратою годувальника..

На підставі зазначеного можна зробити висновки: на сьогодні чинне законодавство України не містить належних гарантій виконання рішення суду чи інших юрисдикційних органів у випадках,

якщо боржником чи стягувачем є іноземний суб'єкт або особа без громадянства. Застосовувати положення Закону України «Про виконавче провадження», щодо виконання ними рішень в багатьох випадках є неможливим.

1. Про виконавче провадження; Закон України від 21.04.1999 №606-XIV у ред. від 02.03.2014 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/606-14/page>

2. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства/ Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, N 19-20, ст.179.

3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 №2947-III// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 21-22, ст.135

4. Глушкова Д.Г. Виконання рішень юрисдикційних органів України щодо іноземних суб'єктів-резидентів України / Д.Г.Глушкова// Форум права – 2011. – №3 – С.146-151.

5. Ткач І. Які існують проблеми здійснення виконавчого провадження в Україні для стягувачів - іноземних суб'єктів / І.Ткач // [Електронний ресурс] – URL: <http://blog.liga.net/user/jurclub/article/3098.aspx>

6. Сімейний Кодекс України від 10.01.2002 р. №2947-III [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

7. Інструкція з організації примусового виконання рішень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5 у ред. від 24.01.2014 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12>

СОЛОНАР А.В.

АДМІНІСТРАТОР ЦЕНТРУ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ЯК ПОСАДОВА ОСОБА ОРГАНУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Належне функціонування кожного державного органу залежить не лише від достатнього рівня правового регулювання, а й від свідомого і відповідального ставлення до виконання покладених на працівників цих органів обов'язків. Активна законодавча діяльність по прийняттю і впровадженню у життя нових механізмів з питань удосконалення реалізації державної політики у сфері надання адміністративних послуг потребує особливої уваги. У розрізі зазначеного вагоме місце посідає така посадова особа як адміністратор Центру надання адміністративних послуг (ЦНАП).

Появу даної посадової особи слід пов'язувати із створенням і функціонуванням центрів надання адміністративних послуг в Україні. Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 р. визначає під поняттям адміністратора – посадову

особу органу, що утворив центр надання адміністративних послуг, яка організовує надання адміністративних послуг шляхом взаємодії з суб'єктами надання адміністративних послуг [1].

Адміністратор призначається на посаду та звільняється з посади особою, яка очолює орган (керівником органу), що ухвалив рішення про утворення відповідного центру надання адміністративних послуг. Він має іменну печатку (штамп) із зазначенням прізвища, імені, по батькові та найменування центру надання адміністративних послуг.

На адміністратора покладаються наступні завдання:

1) надання суб'єктам звернень вичерпної інформації та консультацій щодо вимог та порядку надання адміністративних послуг;

2) прийняття від суб'єктів звернень документів, необхідних для надання адміністративних послуг, їх реєстрація та подання документів (їх копій) відповідним суб'єктам надання адміністративних послуг не пізніше наступного робочого дня після їх отримання;

3) видача або забезпечення направлення через засоби поштового зв'язку суб'єктам звернень результатів надання адміністративних послуг (у тому числі рішення про відмову в задоволенні заяви суб'єкта звернення), повідомлення щодо можливості отримання адміністративних послуг, оформлених суб'єктами надання адміністративних послуг;

4) організаційне забезпечення надання адміністративних послуг суб'єктами надання адміністративних послуг;

5) здійснення контролю за додержанням суб'єктами надання адміністративних послуг термінів розгляду справ та прийняття рішень;

6) надання адміністративних послуг у випадках, передбачених законом.

Враховуючи наведене, можна зробити висновок, що дана посадова особа відповідає за організацію надання тієї чи іншої адміністративної послуги відповідному суб'єкту звернення.

Щодо першого завдання, яке полягає у наданні консультацій, то у даному випадку адміністратор повинен володіти належним рівнем знань про всі види адміністративних послуг, які надаються відповідним центром надання адміністративних послуг.

Друге та третє завдання полягають суто у технічній допомозі суб'єктам звернення, що включає у себе перевірку комплектності документів і правильності їх оформлення для надання відповідної адміністративної послуги, а також передача таких документів суб'єкту надання адміністративної послуги для її вчинення і направлення суб'єкту звернення результатів надання адміністративних послуг.

Вбачається, що організаційне забезпечення надання адміністративних послуг суб'єктами надання адміністративних послуг має відбуватися шляхом підтримки стабільного функціонування системи, реалізації запланованих програм за рахунок забезпечення необхідними ресурсами, організації взаємозв'язків між окремими елементами та ліквідації відхилень, що можуть виникати у системі [2].

Здійснення контролю за додержанням суб'єктами надання адміністративних послуг термінів розгляду справ та прийняття рішень є гарантією належного функціонування центрів надання адміністративних послуг і своєчасного надання адміністративних послуг суб'єктам звернення.

Що стосується останнього завдання, то слід зауважити, що адміністратор не є суб'єктом надання адміністративних послуг, адже він забезпечує організацію надання відповідної адміністративної послуги.

У свою чергу проблемним при виконанні зазначених завдань залишається питання пов'язане з тим, що досить часто адміністратор не задіяний у роботі з прийняття та видачі документів, що подаються для отримання тієї чи іншої адміністративної послуги, через те, що заявник звертається відразу до суб'єкта надання адміністративної послуг, що є неприпустимим.

Враховуючи зазначене, слід зауважити, що адміністратор ЦНАП як відповідна посадова особа, забезпечує реалізацію державної політики у сфері надання адміністративних послуг, зокрема здійснює консультаційну, технічну і організаційну допомогу при наданні тієї чи іншої адміністративної послуги як суб'єктам звернення, так і суб'єктам надання адміністративної послуги.

1. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.

2. *Островерхова Г.В.* Сутність та структура організаційного забезпечення інноваційної діяльності [Електронний ресурс] / Г.В.Островерхова. – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/29738/1/45.pdf>.

СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПРАЦІ

На сучасному етапі в Україні відбулись значні суспільно-економічні перетворення, а саме перехід до ринкових відносин, які в свою чергу передбачають трансформацію всієї системи державного механізму в цілому, а також формування і розвиток окремих напрямків управління держави у сфері праці. Необхідно зазначити, що в ході реформування ринку праці основним завданням держави є сприяння ефективності та продуктивності зайнятого населення. Для того щоб вирішити поставлене завдання доцільно буде об'єктивно використати всю сукупність механізмів і факторів державної політики у сфері праці.

Теоретичні аспекти сутності та змісту механізму державного управління й регулювання сфери праці є дослідженням вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як: Г.Атаманчук, Ю.Тихомиров, Н.Нижник, О.Коротич, С.Алексєєв, В.Бакуменко, Г.Одінцова, А.Авер'янов та інші.

Багато вчених-адміністративістів мають єдиний підхід до розуміння механізму адміністративно-правового регулювання.

Мета механізму державного регулювання відносин у сфері праці полягає в тому, щоб створити умови, які спрямовані на розбудову соціальної та правової держави, збереження та розвиток трудового потенціалу, забезпечення захисту інтересів суб'єктів трудових відносин, а також формування взаємозв'язку між різними формами, методами та засобами, щоб отримати очікувані результати [1, с.296].

Як зазначає С.С.Алексєєв, механізм правового регулювання – це сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини. Науковець відмічає, що дане поняття складається з трьох основних стадій: 1) регламентування суспільних відносин, що потребують правового опосередкування; 2) дія юридичних норм, у результаті яких виникають або змінюються правові відносини; 3) реалізація суб'єктивних юридичних прав і обов'язків. Особливостями стадій процесу правового регулювання є наявність трьох основних елементів механізму: юридичні норми, правовідносини, акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, а також двох додаткових: нормативні юридичні акти, правосвідомість і правова культура [2, с.30-35].

Деякі вчені виділяють наступні характерні ознаки адміністративно-правового регулювання сфери праці: 1) засобом правового регулювання трудових відносин виступають адміністративно-правові норми; 2) правове регулювання забезпечується імперативними методами; 3) відносини, що виникають між суб'єктами адміністративно-правового регулювання мають публічний характер; 4) основною метою адміністративно-правового регулювання відносин у сфері праці є забезпечення прав, свобод і законних інтересів працівників і роботодавців; 5) здійснюється шляхом поетапної реалізації основних та додаткових елементів адміністративно-правового регулювання трудових відносин [3, с.88-89].

На думку Ю.О.Тихомирова, поняття адміністративно-правове регулювання розглядається як механізм імперативно-нормативного впорядкування організації та діяльності суб'єктів і об'єктів управління та формування стійкого правового порядку їх функціонування, що поширюється на багато сфер державного і суспільного життя [4, с.314].

Але є інше трактування даного поняття, наприклад Ю.П.Битяк вважає, що адміністративно-правове регулювання управлінських суспільних відносин фактично є формою юридичного опосередкування зв'язків між суб'єктом і об'єктом управління, правовим засобом цілеспрямованого керуючого (управлінського) впливу [5, с.22].

Підводячи підсумок вище викладеного потрібно сказати, що проведений аналіз над окремими питаннями адміністративно-правового регулювання праці, зокрема в контексті механізму її регулювання, і на сьогоднішній день залишаються досить актуальними у правовій науці. Що стосується поняття механізму адміністративно-правового регулювання у сфері праці, то на нашу думку, це вплив адміністративно-правових норм на поведінку і діяльність суб'єктів трудових відносин з метою забезпечення прав та законних інтересів працівників й роботодавців, а також організації ефективного управління даними відносинами.

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. / [ред. колегія: В.Б.Авер'янов]. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2004. – Т.1: Загальна частина. – 2004. – 584с.

2. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С.Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1966. – 187 с.

3. Адміністративне право України: основні категорії та поняття: навч. посіб. [В.І.Загуменник, В.В.Мусієнко, В.В.Проценко; за заг. ред. О.Х.Юлдашева]. – К.: Поліграфіст, 2010. – 512 с.

4. Тихомиров Ю.А. Административное право и процесс: полный курс / Ю.А.Тихомиров. – М., 2001. – 652 с.

5. Адміністративне право України: підручник для юрид. вузів і фак. / [За заг. ред. Ю.П.Битяка]. – Х.: Право, 2000. – 520 с.

УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ РЕАЛІЗАЦІЮ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ІНФОРМАЦІЮ

Тримаючи курс на розвиток незалежної демократичної, правової, соціальної держави, що спирається на розвинуте громадянське суспільство, Україна вже здійснила ряд реформ і перетворень у багатьох найбільш важливих сферах суспільного життя, зокрема, ведеться постійне вдосконалення та оновлення законодавчої бази української держави і суспільства. Однією з таких пріоритетних галузей, яка потребує підвищеної уваги з боку держави, є інформаційна сфера, адже те, що сьогодні наша держава зробила значні, безсумнівно, позитивні кроки в цьому напрямку, в цілому відповідає європейським і світовим стандартам, але є ряд питань, які все ще потребують більш детального доопрацювання і вимагають конструктивного рішення з метою поліпшення інформаційної політики держави, в тому числі, в частині вдосконалення адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на інформацію.

Права на інформацію були предметом наукового дослідження багатьох учених, серед яких особливої уваги заслуговують роботи Ю.М.Батурина, А.Б.Венгерова, Р.А.Калюжного, В.О.Копилова, Б.А.Кормич, О.В.Кохановською, А.І.Марущака, В.А.Мельника, В.С.Цимбалюка, М.М.Швеця та багатьох інших. У наукових працях вчені досліджували питання інформатизації суспільства, поняття інформації, основних принципів становлення і реалізації права на інформацію, однак питання вдосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує реалізацію права на інформацію громадянами України, так і залишилися не вирішеними.

При визначенні основних напрямів вдосконалення правового регулювання державної інформаційної політики мають бути враховані сучасні умови суспільного розвитку, а саме: формування інформаційного суспільства, якому сприяє поширення процесів глобалізації, усунення комунікаційних бар'єрів на різних рівнях – міждержавному і на рівні окремих громадян [1, с.25].

Характерними рисами і недоліками сучасного інформаційного законодавства України є його безсистемний розвиток, внутрішня суперечливість, неврегульованість багатьох інформаційних відносин, диспропорції у співвідношенні між законами та підзаконними актами на користь останніх, недостатня наукова обґрунтованість, декларативність і безадресність низки законодавчих актів, а також відсутність у цих актах механізмів їх реалізації.

Серед дослідників немає єдиної думки щодо можливих напрямків вирішення цих проблем. Втім, все ж однією з найпопулярніших і часто висловлюваних позицій є вдосконалення інформаційного законодавства України шляхом здійснення його кодифікації.

Відповідно до положень Закону України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» з метою підвищення ефективності розвитку інформаційного суспільства необхідно створити цілісну систему законодавства, яке слід привести у відповідність з нормами міжнародного права з питань розвитку інформаційного суспільства, зокрема, здійснити кодифікацію інформаційного законодавства [2]. Для цього необхідно підготувати і прийняти Інформаційний кодекс України.

Кодифікація вітчизняного інформаційного законодавства є складним і тривалим процесом, особливо враховуючи той факт, що сьогодні суспільні відносини в інформаційній сфері так чи інакше регулюють понад три тисячі нормативних правових актів. Однак упорядкування законодавства – одне з основних завдань на шляху до побудови правової держави в цілому і забезпечення прав громадян на інформацію зокрема.

Отже, враховуючи вищевикладене, можемо виділити такі основні позитивні моменти, які повинна з собою принести кодифікація адміністративного законодавства, що регулює реалізацію громадянами України права на інформацію.

По-перше, завдяки кодифікації можна виявити і усунути протиріччя в положеннях діючих нормативних правових актів. Особливо це стосується колізій між законами та підзаконними правовими документами. Так як практика свідчить про те, що органи влади при вирішенні того чи іншого питання дуже часто виходять із змісту норм саме підзаконних, у тому числі відомчих, нормативних правових актів, навіть якщо вони не відповідають нормам закону, що, безумовно, є порушенням принципів законності і верховенства права.

По-друге, наявність кодифікованого нормативного правового акта з питань інформації значно полегшить доступ громадян до правової інформації, а отже, підвищить рівень їх поінформованості (грамотності) про наявні у них права та обов'язки в інформаційній сфері. Одним із завдань державної влади є розвиток національної правової системи таким чином, щоб кожен громадянин міг у повному обсязі знати свої права і обов'язки. Очевидно, що велика кількість нормативних правових актів значно ускладнює цей процес. Прийняття ж Інформаційного кодексу дозволить громадянам, особливо тим, які не мають юридичної освіти і відповідних навичок роботи з

законодавством, без пошуку і вивчення численних нормативних правових актів сформувавши уявлення про те, що вони можуть здійснювати і вимагати від інших суб'єктів, реалізуючи своє право на інформацію, а в чому їх права можуть бути обмежені, і які обов'язки їм відповідають.

По-третє, в процесі кодифікації має бути науково розроблений і вдосконалений понятійний апарат. Інформаційне законодавство містить ряд понять, які часто мають дещо неконкретний (абстрактний) характер або ж їх визначення не відповідають повною мірою змісту. Деякі поняття взагалі не мають чітко сформульованого і законодавчо закріпленого визначення, однак при цьому активно застосовуються в тексті нормативних правових актів.

Аналіз норм чинного інформаційного законодавства та існуючих реалій практичного життя, можемо констатувати, що сьогодні державою проведено значний обсяг роботи з метою поліпшення інформаційної політики в країні, однак у ній все ще присутні незбалансованість, тобто державно-управлінські заходи не відповідають тенденціям інформатизації суспільства. Основною причиною цього явища є неузгодженість вітчизняної законодавчої бази з трьома складовими частинами: фізичної (розвиток програмно-апаратних засобів обчислювальної техніки і зв'язку); логічної (розвиток інформаційних технологій) і прикладної (розвиток інформаційних систем користувачів).

Також варто відзначити те, що на шляху розвитку належної інформаційної системи та вдосконалення рівня поширення інформації, в тому числі за рахунок електронних комунікацій між органами державної влади та громадянами, потребує вирішення питання щодо правового забезпечення таких комунікацій, адже законодавством встановлено порядок електронного документообігу, а його реалізація залишається проблемною для великої кількості громадян.

1. *Соснін О.* Про право громадян на інформацію в сучасному суспільстві / *О.Соснін* // Віче. – 2012. – № 8. – С. 24-29.

2. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України: від 09.01.2007 р., № 537-V [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ СУЧАСНОСТІ

БАРВІНСЬКИЙ А.О.

ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ

Сучасна Україна переживає складний процес соціальної трансформації з яскраво вираженим протистоянням двох суспільних спрямувань. Перше, репрезентоване номенклатурно-бюрократичною верствою радянського зразка, прагне якнайдовше зберегти і продовжити традиційні форми рентних стосунків, успадкованих від попередньої доби. При цьому ці стосунки певною мірою пов'язані з механізмом перерозподілу національного багатства в інтересах окремих угруповань, що мають доступ до влади. Така система потребує потужного бюрократичного апарату, який, отримуючи частку державної ренти, виконував би стабілізуючу функцію в суспільстві, аж до поліцейських репресій включно. Цей шлях веде до відтворення неототалітаризму та стагнації суспільства, але він знаходить підтримку у тій частині населення, яка звикла вбачати в державі працедавця, розподільника матеріальних благ, соціального захисника та регулятора громадських відносин.

Протилежне спрямування – це та спільнота, яка орієнтована на систему цінностей громадянського суспільства, заснованого на демократії європейського типу. Але такий підхід на сьогодні ще не є діяльним орієнтиром переважної більшості громадян України. Однією з головних причин цього, на думку деяких аналітиків, є відсутність сформованої національної елітної верстви, яка сьогодні перебуває лише на стадії виокремлення.

Кого ж можна віднести до еліти? Класичний дослідник цього феномену Г. Моска вважав, що еліта – це клас, який здійснює всі політичні функції, володіє монопольно владою та користується її перевагами. Сучасник Моски В. Парето стверджував, що до еліти слід віднести особистостей, які є найкваліфікованіші в своїй галузі і які здатні реалізовувати свої знання та вміння в суспільній практиці. Відповідно до визначення, запропонованого Г. Лассуеллом, Д. Лернером, і І. Ротуеллом належність до еліти означає лідерство в державі та перебування в складі тих соціальних страт, з яких найчастіше виходять лідери державного масштабу. В працях, що були опубліковані в кінці ХХ ст. можна зустріти визначення еліти як «категорії

особистостей, які завдяки своїм стратегічним позиціям в могутніх організаціях, здійснюють постійний і суттєвий вплив на результати державної політики».

Наведені приклади показують, що для визначення еліт можуть використовуватись різні критерії: особистісні характеристики індивідів; соціальні прошарки (страти) з яких ці індивіди походять; офіційні посади, які вони займають, а також їх вплив на політичну сферу суспільства. На думку дослідника еліт з Мічиганського університету Шерон Рівери, яку підтримує і автор, перші два підходи до визначення феномену еліти, є не досить продуктивними. Справа в тім, що за їх допомогою можна виявити лише аморфну групу *«потенційних еліт»*, з невизначеним реальним впливом їх на політичні процеси. На наш погляд, раціональним буде прийняти третій підхід, який пов'язує еліту з впливом на політичні події. Думається, що саме цей критерій і є найбільш точним.

Відносно України можна говорити, що сьогодні немає ніяких підстав стверджувати, що в межах української історичної спільноти сформувалася власна національна еліта, оскільки ті соціальні прошарки, які через об'єктивні та суб'єктивні причини посіли чільне місце в трансформаційних процесах, не готові до реалізації державотворчих засад. Ще Д.Донцов підкреслював, що саме відсутність пасіонарних суспільних верств була головною причиною поразки національно-визвольних змагань українців упродовж кількох останніх століть.

Егалітарна ж свідомість, що на сьогодні є панівною духовною парадигмою українського суспільства, розглядає державні інституції відчуженими від власної життєдіяльності, а отже, неминуче зорієнтована на міфологізацію суспільних процесів та історичного минулого України. В умовах трансформаційних процесів відчуження широкого загалу від властних структур може стати настільки глибоким, що міфологізована свідомість наших співвітчизників почне розглядати власну державу як джерело негараздів, а українське суспільство ризикує стати на шлях таких соціальних відносин, у межах яких власне теоретична рефлексія виявиться просто зайвою, а реформаторські зусилля політичних лідерів тлумачитимуться як засіб введення в оману суспільства.

Сьогодні українське суспільство переживає нелегкі часи, що зумовлене рядом обставин, які мають ідейно-теоретичне *«світоглядне»* значення. Протягом значної частини своєї історії

український народ розвивався в складі різних державних утворень, що не могло не привести до виникнення значних соціально-культурних відмінностей між окремим українськими землями. Соціокультурні та етичні відмінності в середині українського суспільства знаходять своє відображення в різнонаправлених політичних орієнтаціях окремих областей України. Досить яскраво цей факт був продемонстрований подіями кінця 2013 – початку 2014 рр. Східні і південно-східні області тяжіють до більш тісного союзу з Росією, надання російській мові статусу державної та до федеративно-адміністративного устрою України. Частина областей Центральної і всі області Західної України налаштовані на активну співпрацю та входження у перспективі до Європейського союзу. При цьому в останній час боротьба між цими двома напрямками привела до загрозливої межі. Виникла небезпека втрати української державності. В цих умовах соціокультурна неоднорідність і очевидна політична регіоналізація українського суспільства перетворює його політичну еліту (мається на увазі ступінь її єдності, особливості формування та поведінки) в майже вирішальний фактор, який буде визначати стабільність політичної системи і суспільства в цілому.

Україні сьогодні, як ніколи, необхідна глибока реформація – насамперед світоглядна, етико-теоретична, заснована на формуванні людини, для якої невід’ємною рисою є сповідання загальнолюдських та європейських цінностей. І першопрохідцями в цьому має бути національна політична еліта. Досвід проведення такої реформації є. Він мається в країнах Східної Європи де успішно формується людина – суб’єкт нових відносин. Велика роль тут відводиться політичній еліті, яка стоїть на державницьких, а не на вузько-егалітарних позиціях.

Егалітарна свідомість нездатна сприймати власне буття як момент історичного розвитку, діалектичної спадкоємності минулого, теперішнього та майбутнього, вона абсолютизує сьогодення, ігноруючи як історичну ретроспективу, так і свою причетність до відповідальності за майбутнє. Той, хто претендує на входження до складу еліти, або як прийнято говорити в англійських країнах до істеблішменту, повинен завжди пам’ятати це.

РЕГІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Для успішності зовнішнього співробітництва високий міждержавний рівень стосунків обов'язково має підкріплюватися ще й міжрегіональними ініціативами. Міжнародна співпраця за участю обласних державних адміністрацій України та відповідних органів влади регіонів-партнерів інших держав у межах компетенції, визначеної національними законодавствами, має винятково важливе значення у становленні й поглибленні соціальних, науково-технічних, природоохоронних, культурних та інших відносин з іноземними країнами.

На Сумщині постійно проводиться активна діяльність у різноманітних сферах, спрямована на розвиток міжнародного співробітництва. Як приклад, тільки в січні-червні 2013 року відбулися близько 40 заходів різного характеру, в рамках яких проведені офіційні трансакції керівництва області з іноземними посадовими особами.

Область протягом першого півріччя 2013 року відвідали делегації та окремі високі гості з 20 країн світу, а саме: Азербайджану, Болгарії, Польщі, Японії, Білорусі, Іраку, Італії, Казахстану, Китаю, Литви, Німеччини, Нігерії, Молдови, Російської Федерації, США, Туреччини, Танзанії та інші.

З метою презентації економічного потенціалу Сумської області на міжнародних заходах у січні-червні представники регіону взяли участь у: виставці-ярмарку «Хрещенський ярмарок-2013» (м. Свобода, РФ); 78-ій Міжнародній аграрній виставці «Зелений тиждень-2013» (м. Берлін, Німеччина); засіданні Сумсько-Курської робочої групи та Ради євро регіону «Ярославна» (м. Суми); візиті до міста Белгород (РФ); візиті до міста Лондон (Великобританія); засіданні круглого столу «Україна-Азербайджан – стратегічне партнерство на рівні регіонів» (м. Суми); візиті до міста Барселона (Іспанія); візиті до міста Банська Бистриця (Словаччина) тощо [1].

Сумщина стрімко розвиває відносини в соціально-економічному напрямку з Данією, зокрема демонструє нові підходи у роботі з іноземними інвесторами з цієї країни за принципом «єдиного інвестиційного вікна» та працює над створенням сприятливих умов для ведення їхнього бізнесу на теренах області [2].

Відбувається співпраця з Тяльшайським повітом Литовської Республіки та Любузьким воєводством Республіки Польща у торговельно-економічному, науково-технічному і культурному співробітництві. Про це свідчать угоди про співробітництво, підписані областю та повітом і воєводством у 2006 та 2007 рр.

Стійкі контакти напрацьовуються навіть на рівні окремих міст. В рамках II Конгресу Ініціатив Східної Європи, який відбувся в Польщі у жовтні 2013 року мер міста Суми Геннадій Мінаєв і мер міста Люблін (Польща) Кшиштоф Жук підписали Угоду про співпрацю між двома територіальними одиницями та їх громадами [3].

Для зовнішньої торгівлі Сумщини зараз характерним є незначне зниження експорту товарів, спричинене посткризовою ситуацією в постачаннях основної товарної групи – продукції машинобудування, та зростання імпорتنих надходжень для хімічної промисловості.

За січень-червень 2013 року зовнішньоторговельний оборот області товарами склав 725,1 млн. дол. США і зменшився на 13% в порівнянні з відповідним періодом 2012 року (833,8 млн. дол. США). Експорт склав 390,8 млн. дол. США, що на 24,7% менше, ніж у січні-червні 2012 року, імпорتنі надходження склали 334,3 млн. дол. США і збільшились на 6,1%.

Сальдо зовнішньої торгівлі області товарами позитивне і становить 56,5 млн. дол. США (у січні-червні 2012 року – 203,8 млн. дол. США). Коефіцієнт покриття експортом імпорту по товарах складає – 1,2 (у січні-червні 2012 року – 4,0).

Зовнішньоторговельні операції здійснювались з партнерами із 88 країн світу. Експортувались товари до 67 країн, імпортувались – із 70. Найбільші обсяги у сфері зовнішньої торгівлі були спрямовані до РФ (54,1%), Німеччини (17,6%), Білорусії (8,0%), Австрії (4,7%), США (4,1%), Китаю (3,5%), Туреччини (2,8%) [1].

Росія і надалі залишається основним партнером Сумської області. Країни Європейського Союзу другі за обсягами споживання товарів області після країн СНД.

Головними партнерами у зовнішній торгівлі серед країн ЄС є Німеччина, Румунія, Іспанія, Італія, Данія, Польща, Литва. На ці країни припадає більше половини загального експорту до ЄС.

Якщо розглянути товарну структуру експорту до європейський країн, то найбільше виробники області постачали на ринки цих країн хімічної продукції, продукції машинобудування, деревини та виробів з неї, взуття. Одночасно з країн ЄС до області

найбільше завезено готових харчових продуктів, продукції машинобудування, недорогоцінних металів та виробів з них, полімерних матеріалів, пластмаси та каучуку.

Таким чином, Сумська область активно розвиває міжрегіональне співробітництво з багатьма регіонами країн світу з метою розбудови взаємовигідних економічних, науково-технічних, культурних та інших відносин. Сумщина прагне зарекомендувати себе надійним партнером, залучити інвестиції та відкрити нові горизонти для реалізації спільних ініціатив та проєктів.

1. Міжнародне співробітництво Сумської області у 2012 році та I півріччі 2013 року // Сайт Департаменту економічного розвитку і торгівлі Сумської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gue.sm.gov.ua/images/docs/zov_diyal/Mizhnarodne_spivrob_Sum_obl_2012_I-2013.docx.

2. Налагоджуємо партнерські стосунки // Офіційний сайт Сумської державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://state.gov.sumy.ua/2011/12/15/nalagodzhumo_partnersk_stosunki.html.

3. *Семеніста О.* Сумський «вагончик» приєднала до європейського «поїзда» // Муніципальний інформаційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sumy.ua/index.php?newsid=37907>.

ЛОГВИНЕНКО О.М.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН: ГЕОПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ І РОЗТАШУВАННЯ, ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ

Регіон Чорноморського басейну завжди грав істотну роль в європейській політиці. Так, відомий український письменник і політолог Ю.Липа в своїй праці *«Чорноморська доктрина»* зазначав, що Чорне море і країни, що знаходяться в його басейні утворюють такий геополітичний простір, який можна порівняти з фортецею. Ядром цієї фортеці є Чорне море, а Україні автор відводив роль стін та інтер'єру Чорноморської фортеці, без яких її існування просто неможливе. Він також зазначав, що Україна, як невід'ємна ланка Чорноморського регіону автоматично стає невід'ємною частиною саме європейського геополітичного простору, що утворює геополітичний шлях схід-захід [1, с.11-12].

Важливість Чорноморського регіону в контексті європейської та глобальної безпеки підкреслювали не лише українські дослідники. Так, відомий геополітик Х.Маккіндер надавав неабиякого значення басейну Чорного моря і називав цей регіон *«хартлендом»* (Серцем землі). Його геополітична концепція зазначала, що той, хто володіє *«хартлендом»* – володіє Євразією, та в кінцевому рахунку, володіє світом [2].

В свою чергу, С.Хантінгтон в своїй роботі «*Зіткнення цивілізацій*» виокремлював країни Причорномор'я з точки зору цивілізаційної приналежності та вказував на те, що саме Чорноморський регіон стане лінією розколу на західну та азіатську цивілізації.

Розпад біполярної системи міжнародних відносин призвів до формування не лише нового світового порядку, але і надав поштовху процесу регіоналізму. Сучасну чорноморську регіональну систему формують такі країни як Албанія, Азербайджан, Болгарія, Румунія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Туреччина та Україна.

Варто зазначити, що процеси пошуку спільних економічних та політичних інтересів мали місце ще на рубежі 1980-1990 років. Саме тоді Туреччина започаткувала процес створення зони вільної торгівлі в межах Чорноморського регіону, що в результаті призвело до формування географічної регіональної системи, проте, говорити про єдину регіональну систему безпеки поки що не доводиться.

Для регіону характерна велика кількість різного роду викликів і загроз, що ускладнює процес формування єдиної безпекової системи. Серед основних загроз безпеці Причорномор'я, перш за все, варто виділити політичну нестабільність регіону. Більшість країн в ньому, є колишніми республіками Радянського Союзу, або його союзники, які достатньо довгий час не могли визначитися зі своїми зовнішньополітичними орієнтирами. Така невизначеність призвела і до внутрішньополітичних конфліктів, що не могли не відбитися на економічній та соціальній сферах [3, с.27].

По-друге, країни, що географічно розташовані в районі Чорноморського басейну, мають достатньо великий економічний, військовий, демографічний та територіальний розрив, що впливає на ситуацію в регіоні в цілому. Так, більшість дослідників відносить до країн-лідерів регіону Росію та Туреччину. Ці дві країни, наприклад, є лідерами Причорномор'я за об'ємом військових витрат, а всі інші держави регіону характеризуються значним зниженням витрат на військові потреби.

По-третє, відсутність єдиного регіонального лідера та постійна боротьба країн за лідерство негативно впливають на інтеграційні процеси в регіоні. Хоча, розстановка сил в басейні Чорного моря і змінилася з крахом Радянського Союзу і появою нових незалежних держав, проте і сьогодні ситуація багато в чому залежить від політичної боротьби Росії і Туреччини за одноосібне «*манування*» в Чорноморському басейні [4, с.92].

По-четверте, етнічні та релігійні особливості регіону мають вибухонебезпечний характер і можуть призвести до нової ескалації вже існуючих, так званих «*заморожених*» конфліктів (Придністров'я, Південна Осетія, Абхазія, вірмено-азербайджанський конфлікт) .

По-п'яте, в басейні Чорного моря відсутні стійкі безпекові структури, що могли б об'єднати увесь регіон та забезпечити його стабільність і процвітання. Ті організації, що сьогодні там існують (ОЧЕС, ГУАМ) не мають достатнього впливу та ресурсів для подолання всіх викликів і загроз регіону. Більш того, регіон рясніє невіршеними територіальними питаннями. Зокрема, існує певна напруженість у відносинах між Україною та Румунією, яка висунула нашій державі чергові територіальні претензії. Відомим є той факт, що Румунія вже отримала частину чорноморського шельфу біля острова Зміїний за рішенням Міжнародного суду ООН. А саме в тій частині, що отримала Румунія знаходяться вже розвідані родовища нафти (приблизно 10 млн. тонн) та газу (10 млрд. кубометрів). Більш того, Румунія висуває сьогодні Україні нові територіальні претензії на острів Майкан на Дунаї [5]. Окремо варто зазначити про транзитне значення Чорноморського регіону, що також є джерелом викликів і загроз (транснаціональна кримінальна діяльність: торгівля людьми, зброєю, наркотиками, тероризм тощо).

Слід зазначити, що інтеграційні процеси та процеси кооперації, що відбувалися в Чорноморському регіоні не були відособленими, а були частиною глобального європейського інтеграційного процесу. І це не дивно, адже більшість держав регіону географічно належать до Європи та майже всі мають чітко виражену проєвропейську політичну орієнтацію. А ті регіональні організації, що існують в межах басейну Чорного моря є підтвердженням прагнень країн увійти до так званої «Єдиної Європи» (Європейського Союзу).

Проте, особливо гостро питання безпеки та оборони постають сьогодні, коли частина української держави (а саме, півострів Крим) є окупованою російськими військами. Цей факт практично поставив під сумнів ефективність дій українського уряду не лише в Чорноморському регіоні, але й всю спільну безпекову та оборонну політику ЄС. Тому, найближчим часом варто очікувати низку масштабних та докорінних змін, метою яких буде збільшення ефективності існуючої системи безпеки. Зокрема, невідомим виявився механізм гарантування безпеки європейськими країнами, РФ та США, що були надані Україні в обмін на відмову від ядерної зброї. Кримський прецедент – це серйозний приклад порушення міжнародного права та надзвичайно серйозний виклик у сучасній міжнародній політиці.

Очевидно, що безпека Чорноморського регіону залежить від загроз, що мають як міжнародний (тероризм, незаконний обіг зброї, торгівля наркотиками, тощо) так і міжрегіональний характер (міждержавні та етно-національні конфлікти). Не слід забувати і про

конфліктогенне зовнішнє оточення регіону: з одного боку – сусідство з Балканами, що мають невирішені етнічні та соціально-економічні проблеми, з іншого – з Близьким Сходом, що характеризується зростаючою напругою навколо ядерної програми Ірану та не спадаючою конфліктогенною активністю після війни в Іраку.

1. Василенко С. «Чорноморська доктрина» України та її сучасні виміри / С.Василенко // Людина і політика. – 2002. – №4. – С.11-25.

2. Зажигаєв Б. Лімітрофна територія глобального світу (Трансформації держав Балто-Чорноморського регіону в ХХІ столітті) [Електронний ресурс] / Б.Зажигаєв. – Режим доступу: <http://www.kyuu.edu.ua/vmv/v/09/03.htm>

3. Рябінін С. Хто стане локомотивом Чорноморсько-Каспійського регіону: місце вакантне / С.Рябінін // Зовнішні справи. – 2011. – №1. – С.26-29.

4. Куклина И. Проблемы безопасности в Черноморско-Каспийском регионе / И.Куклина // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – №1. – С.90-97.

5. Тимчук Д. Чи можлива війна України з Румунією [Електронний ресурс] / Д.Тимчук. – 2012. – 20 вересня. – Режим доступу: <http://wartime.org.ua/3494-chi-mozhлива-vyna-ukrayini-z-rumunyeу.html>

МУЛЯР Д.О.

ВИЩА ШКОЛА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ТА СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Питання освіти народних депутатів є актуальним та широко обговорюваним у суспільстві, водночас є предметом багатьох маніпуляцій думкою населення, тому потребує об'єктивного дослідження. В даній роботі проведений аналіз, узагальнення та систематизація загальнодоступних фактів, щодо освіти народних депутатів Верховної Ради України 7 скликання (станом на вересень 2013 р.). Важливість даного питання пояснюється й тим, що результати досліджень щодо попередніх скликань, малочисельні, а стосовно депутатів 7 скликання – відсутні.

Формування особистості починається з самого народження, відбувається в декількох соціальних інституціях, таких як сім'я, школа та інші. Гармонійний розвиток є можливий лише при безперервному вихованні, навчанні та самовдосконаленні протягом усього життя. В перші роки життя відбувається пізнання навколишнього світу розвиток навичок взаємодії з ним, *«інтелектуальний розвиток відбувається головним чином у школі»* [1, с.146], де формуються світоглядні уявлення та переконання, проте найбільш свідомою та ґрунтовною є освіта у вищих навчальних закладах.

Численними є думки, що вища освіта є запорукою успішного майбутнього, а навчання в тих чи інших вищих навчальних закладах є більш престижним та перспективним.

Хто все ж таки є успішним? Бізнесмени, науковці, робітники чи можливо домогосподарки – успішним може бути кожен, в своїй галузі чи соціальній групі. Проте проявом загального успіху, на нашу думку, є загальне визнання та обрання народом. Тож розглянемо найбільш успішних представників, народних обранців вищого рівня – народних депутатів України.

Основна мета – це з'ясувати які ж вищі навчальні заклади закінчили ті хто уособлюють представницьку владу сьогодні. У роботі проаналізовано, випускниками яких навчальних закладів є наші обранці, яка кількість з них не має вищої освіти, чи мають вони освіту здобуту за межами України, освіту в галузі державної служби, державного управління, мають науковий ступінь кандидата чи доктора наук, випускниками яких навчальних закладів найбільше представлені в парламенті?

Станом на вересень 2013 р. у Верховній Раді України налічується 443 депутати, з яких 12 не мають вищої освіти, 431 – мають [2].

Одну вищу освіту мають 264 народних депутати, дві – 132, три – 30 і більше трьох вищих навчальних закладів закінчили 5 народних обранців. Науковий ступінь кандидата чи доктора наук отримали 87 (з них 71 кандидати наук, 16 доктори наук). На даний час дехто продовжує своє навчання здобуваючи першу чи чергову освіту, навчаючись в аспірантурі або докторантурі. Дехто з депутатів здобули свою першу а іноді єдину освіту за часів Радянського Союзу у Москві, Ленінграді, Ростові, Тулі, Красноярську і т.д. Більш молоде покоління здобувши освіту на теренах України, поглиблює свої знання у США, ФРН, Австрії, Канаді [2; 3; 4].

Проте все ж переважна більшість народних обранців закінчили вищі навчальні заклади України.

У вищих навчальних закладах кожного з міст – Вінниця, Полтава, Луцьк, Рівне, Чернігів, Кам'янець-Подільський, Херсон, Кіровоград, Кривий Ріг, Житомир, Суми, Ірпінь, Алчевськ та АР Крим освіту здобували від 6 до 3 депутатів (58 депутатів). Ще в 16 містах навчалися 20 народних обранців (див. Таблицю 1).

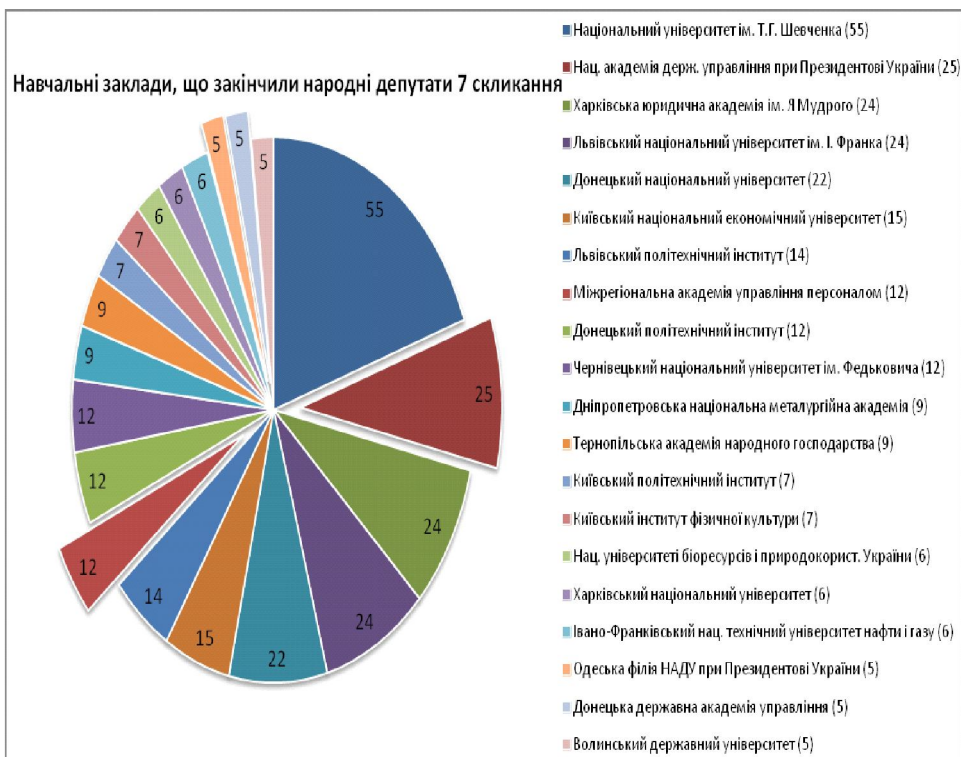
Якщо зосередитися на кількісних показниках окремих ВНЗ то маємо наступні дані. Серед 160 навчальних закладів України випускниками яких є депутати 7 скликання, більшість навчальних закладів (21), мають серед своїх випускників від 1 до 4 депутатів ВР кожен (разом 287 депутатів). Ще в 20 ВНЗ здобули освіту 280 депутатів (відповідно до Діаграми 1).

Варто відмітити, що випускники вищих навчальних закладів, які останнім часом входять до рейтингу кращих, такі як Києво-Могилянська Академія, Київський авіаційний та транспортний університети, Університет харчових технологій та НПУ ім. М.П.Драгоманова, Харківський політехнічний – представлені у парламенті поодинокі.

Таблиця 1. Кількість народних депутатів що закінчили ВНЗ (у розрізі міст)

№	Місто	К-ть народних депутатів	К-ть ВНЗ
1	Київ	190	34
2	Харків	71	20
3	Львів	54	10
4	Донецьк	48	8
5	Одеса	28	13
6	Дніпропетровськ	28	10
7	Тернопіль	17	5
8	Чернівці	12	1
9	Луганськ	12	6
10	Івано-Франківськ	11	3
11	Ужгород, Запоріжжя	7	4

Діаграма 1. Навчальні заклади, що закінчили народні депутати 7-го скликання

Отже, велика кількість народних депутатів навчалися саме в національних університетах, беззаперечним лідером серед яких є Національний університет ім. Т.Г.Шевченка, кількісно відстають Національні університети Львова та Донецька, Чернівців та Харкова. Чільне місце посідають навчальні заклади що мають напрямки навчання «Державна служба» та «Державне управління», а саме Національна академія державного управління при Президентові України та її регіональні філії, а також Міжрегіональна академія управління персоналом та Донецька державна академія управління. Значна частка випускників Харківської юридичної академії ім. Я.Мудрого. Економічні ВНЗ представлені КНЕУ, Тернопільською академією народного господарства, Національним університетом біоресурсів та природокористування України. Технічні заклади – Донецькою металургійною академією та Івано-Франківським національним технічним університетом нафти і газу. Також є 5 випускників Київського інституту фізичної культури.

Все ж лідируючі позиції (як в розрізі міст, так і окремих навчальних закладів) належать Національному університету ім. Т.Г.Шевченка, Національній академії державного управління при Президентові України (м. Київ), Харківській юридичній академії ім. Я.Мудрого, Львівському та Донецькому національним університетам, що підтверджується рейтингами кращих ВНЗ України. Це дозволяє зробити висновок, про те, що вищезгадані навчальні заклади не лише дають ґрунтовні знання в тій чи іншій галузі, сприяють розвитку лідерського потенціалу, а й сприяють формуванню політичної еліти, становленню сильної свідомої особистості, що дозволяє успішно будувати кар'єру у представницькій владі.

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У.Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 375 с.

2. Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list.

3. Громадський рух ЧЕСНО [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://chesno.org/vr7/>

4. Інтернет-довідник «Офіційна Україна сьогодні» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dovidka.com.ua/user/?code=474279>

АЛЬТЕРНАТИВНІ ПІДХОДИ У ДОСЛІДЖЕННІ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Розвал Радянського Союзу став відправною точкою масштабних трансформацій країн пострадянського простору. На той час домінуючою концептуальною моделлю для опису транзитивних суспільств була парадигма переходу до демократії (*transition to democracy*).

Прибічники цього підходу (Растоу, Карл, Шміттер, О'Доннелл, Пшеворський, Лінц) під демократизацією розуміють шлях, який країна проходить від авторитаризму (тоталітаризму) до демократії. Растоу виділяє три фази демократизації: 1) підготовча, під час якої відбувається поляризація поглядів та формування двох основних протидіючих штабів; 2) фаза прийняття рішень, тобто принциповий вибір політичними елітами демократичних правил політичної гри; 3) фаза звикання, характеризується прийняттям усіма членами суспільства нових демократичних практик [1, с.7].

Ця концепція виявилася досить успішною для опису суспільних трансформацій в країнах Південної Європи та Латинської Америки, проте неідеальною на пострадянському просторі. Томас Карозерс наголошує на тому, що не всі досліджувані країни рухаються в демократичному напрямі, а значить, їх не можна вважати «перехідними». Ці країни опинилися в так званій «сірій зоні», у них сформувалися специфічні гібридні режими, які є доволі стійкими та не планують демократизуватися, як і не мають наміру повертатися до авторитаризму.

Сьогодні для дослідників пострадянських перетворень стає все більш очевидним неприйнятність транзитологічного підходу для опису специфіки пострадянських трансформацій. Беручи до уваги той факт, що пострадянський транзит являє собою в багатьох аспектах унікальне явище, стає необхідним пошук альтернативних теоретико-методологічних підходів у дослідженні змін у країнах пострадянського простору.

Аналізуючи специфіку трансформацій, ми відзначаємо принципову відмінність самої логіки розвитку пострадянських держав. Корінь цієї відмінності ми вбачаємо в інверсійній логіці їх розвитку, яка полягає в здійсненні раціональної бюрократизації та будівництва національної держави після процесу демократизації. Як зазначає вчений Тарас Кузьо, «*пострадянські держави у своїй більшості почали процеси демократизації та маркетингації в умовах відсутності*

низки значних національно-державних характеристик, які є необхідними умовами успішної реалізації проекту створення ринкової економіки та ліберальної демократії» [2, с.171].

Ця відмінність наштовхує нас на пошук перспективних підходів у вивченні пострадянських трансформацій. На думку українського дослідника цієї проблематики Олександра Фісуна, *«важливі особливості пострадянського політичного розвитку та розуміння режимної динаміки пострадянських держав можуть бути виражені за допомогою поняття неопатримоніалізму» [3, с.150].*

Модернізуючи концепцію патримоніалізму Макса Вебера, ізраїльський соціолог Шмуель Ейзенштадт пропонує комплексну теорію неопатримоніалізму. Розглядаючи виникнення неопатримоніальних режимів як відповідь на провал політики модернізації та побудови сучасної держави, Ейзенштадт бачить в них симбіоз деяких елементів традиціоналізму та сучасної держави.

Олександр Фісун виділяє три основні принципи функціонування неопатримоніальних систем: 1) політичний центр відділений від периферії, він концентрує політичні, економічні та символічні ресурси влади; 2) держава управляється як приватне володіння правлячих груп; 3) етнічні, кланові, регіональні та родинні зв'язки відтворюються в сучасних політико-економічних відносинах.

Структуруючу роль у функціонуванні неопатримоніальної системи грає клієнтелізм. Це стосунки особистої залежності, де економічні та владні ресурси патрона обмінюються на політичну та електоральну лояльність клієнтів. Відтворення цих практик пояснюється нерозвиненістю офіційних каналів взаємодії раціонального типу, тому функцію трансляції різних інтересів здійснюється через механізм клієнтарно-патронажних відносин.

Наслідком цього є ще одна важлива особливість неопатримоніальних політичних режимів, а саме ступінь персоналізації влади. Як було вже зазначено, причина цього явища пов'язана зі слабкою раціоналізацією політичного процесу, що обумовлює проєкцію традиційних уявлень про владу (вождя, князя, царя) на сучасну дійсність. Таким чином, лояльність до політичного режиму визначається через лояльність до особистості лідера, а політичні програми відіграють другорядну роль.

Центральною особливістю політичної культури неопатримоніального суспільства є корупція, яка стає не тільки загальноприйнятною моделлю поведінки, а й важливим каналом досягнення політичних і економічних цілей.

На наш погляд, розуміння неопатримоніальної природи пострадянських трансформацій дозволяє внести концептуальні уточнення й доповнення в теоретичні моделі «гібридних режимів», «авторитарної демократії», неформальних інститутів, а також дає можливість більш глибоко зрозуміти особливості функціонування пострадянської партійної системи.

1. *Растой Д.А.* Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д.А.Растой // Полис. – 1996. – №5 – С.5-15.

2. *Kuzio T.* Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple? / Т.Кuzio // Politics. – 2001. – Vol.21. – No3. – P.168-177.

3. *Фисун А.А.* Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: монографія / А.А.Фисун. – Харьков: Константа, 2006. – 352 с.

ПАВЛЕНКО В.П., СВІТАЙЛО Н.Д.

ЗМІНИ У СТАВЛЕННІ НАСЕЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ДО ВЛАДНИХ ІНСТИТУЦІЙ НА ФОНІ ПРОТЕСТНИХ АКЦІЙ

Відразу після того, як події 2013-2014 рр., що мали назву «Євромайдан», завершилися перемогою протестувальників та опозиційних політичних сил, у 42 населених пунктах Сумської області було проведено телефонне соціологічне опитування щодо ставлення до цих подій. Дослідження проводилось 4-10 березня 2014 р. Центром соціально-гуманітарних аспектів регіональних досліджень Сумського державного університету серед дорослого населення області за пропорційною вибіркою, яка розраховувалась із урахуванням не лише територіальних, але й соціально-демографічних показників. Враховуючи складну соціально-політичну ситуацію, в ході розробки інструментарію не передбачались питання стосовно оцінки ситуації у Криму. В той же час опитаним було запропоновано визначитись щодо їх бачення перспектив України як держави.

Перш за все опитаним було запропоновано висловити своє ставлення до Євромайдану як форми протесту та події, що зумовила соціально-політичну кризу та зміни в країні. Повністю підтримали і методи, і результати 36,25% опитаних, а ще 33% схвалили їх в цілому (хоча і мали деякі зауваження щодо методів або результатів). Натомість прямо відкинули і те, і інше (а відтак і саму ідею) лише 4,25% респондентів, що не просто мало, а не перевищує межі статистичної похибки.

Проте якщо ідею протестів і боротьби із свавіллям влади жителі Сумської області підтримали дуже упевнено, то до насильницьких методів критично поставилися уже 14,25%, а ще частина висловила

своєнепозитивне ставлення у завуальованій формі (щосвідчить або про відсутність чіткого розуміння і власної позиції, або про небажання її висловлювати у ситуації, коли домінують протилежні погляди і пристрасті поки невщухли), – зокрема у вигляді відмови відповідати (1,25%), невіри у безкорисливість протестувальників (8%) та просто байдужості.

Як бачимо, навіть склавши разом всі негативні висловлювання, ми отримуємо менше 30% незадоволених, що менше, ніж буває навіть при випадковому розподілі голосів або голосуванні по якомусь малозначущому питанню (при якому завжди третина буде «за», третина – «проти» і ще третина або більше – без чіткої позиції). Таку одностайність можна деякою мірою пояснювати ейфорією після перемоги (яка тоді вже не була такою беззмарною через окупацію Криму, а значить, і не вплинула так суттєво), але це все одно означає, що майже три чверті опитуваних (включно із критиками методів досягнення) ідентифікували себе із перемогою. Можна послатись і на історично типову для українців неприхильність до влади, але варто зауважити, що навіть погане ставлення до влади не означає бажання її скинути (особливо для невойовничих, загалом, українців), – це два, дуже далекі між собою рівні протестних настроїв.

Таким чином, можна упевнено стверджувати: населення Сумщини підтримало дану революцію, оскільки відчувало незадоволення політикою влади і потребу у змінах (тобто підтримка не була випадковою чи кон'юнктурною). А от що було причиною цього незадоволення і прагнення змін: політичні ідеї попередньої влади або методи їх реалізації, - виявилось, коли респондентів попросили оцінити гасла Партії регіонів і протилежні їм гасла колишньої опозиції. Асоціацію з ЄС підтримали 52,75% опитаних, а дружбу з Росією і вступ до Митного союзу (гасла Партії регіонів і КПУ) – 15,25%. Ще 27,75% надали перевагу нейтралітету і 2,25% – не визначились, займаючи «середню», обережну позицію, що цілком нормально для такого неоднозначного, навіть для фахівців, питання.

Отже, ідеї опозиції (навіть після її перемоги, - яка зазвичай збільшує число прихильників) розділяє ледве більше половини населення області, що явно менше зазначених вище трьох чвертей прибічників революції. Водночас ідеї попередньої влади все ще схвалюють 15,25% опитаних, що більше, ніж 4,25% ідейних противників революції разом із 8% тих, хто не вірить у щирість революціонерів, і 1,25% тих, хто не відповів на це питання (адже в сумі це склало би лише 13,5%, причому не всі вони насправді були проти революції). Це означає, що підтримка тих чи інших ідей не корелює напряму із підтримкою євромайданівських протестів і змін, а відтак не ідеї відштовхнули людей від влади.

Логічно припустити, що відштовхнули людей від влади перш за все методи, якими остання діяла. І мова йде не лише про розгін мирних мітингувальників, чії права на протест передбачені Конституцією. Мова йде про небажання влади пояснювати свої рішення (тобто діяти прозоро), знаходити компроміс із різними верствами населення, у тому числі – і незадоволеними її рішеннями, визнавати свої помилки (адже розворот на 180° означає, що попередній шлях виявився неправильним) і брати на себе відповідальність за їх виправлення (а не замовчувати і заперечувати очевидне).

Підтверджує цей висновок порівняння із даними опитування населення Сумської області щодо тих же політичних ідей, яке проводилося лабораторією ЦСГАРД у жовтні 2013 р., тобто до Євромайдану і «*антиєвропейських*» рішень українського уряду, які його споводували (але прямо напередодні них). На 10% зросло число прибічників Асоціації з ЄС (з 42,13% до 52,75%), при тому, що раціональних підстав так вважати не побільшало (країна не отримала за цей час якихось економічних, освітніх чи візових вигод, які могли би змінити думку людей). А значить підтримка цих ідей виросла завдяки протестним настроям щодо влади, яка їх відкинула.

Також майже на 4% скоротились ряди прихильників дружби з Росією та вступу до Митного союзу, що, втім, не є показовим зрушенням, скоріше навпаки, адже початок окупації Криму мав би сильніше позначитись на їх кількості. Схоже, що навіть після 20 років незалежності велика частка населення нашої області все ще ідентифікує себе не з Україною, а з колишньою багатонаціональною державою або її наступницею – Росією.

Натомість найбільше за 5 місяців змінився розподіл опитуваних серед тих, хто не визначився: їх число було досить великим (25%), а стало – мізерним (2,25%), – що свідчить про радикалізацію поглядів, цілком зрозумілу у часи змін (або, принаймні, надій на зміни). Причому із 25% тих, хто раніше не визначився із зовнішньою стратегією України, меншість почала виступати за Асоціацію з ЄС, а більшість перейшла тепер у стан прибічників нейтралітету (ні за ЄС, ні за Митний союз, питома вага яких зросла вдвічі, з 13,75% до 27,75%).

Подібний нейтралітет (що міг бути доречним у військовій сфері) є найгіршою стратегією в економічних стосунках, адже ні з ким не блокуватись можуть собі дозволити лише найбагатші країни, з унікальним міжнародним статусом. А значить, ця компромісна, «*паліативна*» ідея економічного нейтралітету є скоріше проявом небажання остаточно відмовлятися від ностальгічних згадок про «*минулу велич*» або про «*слов'янське братерство*» та небажання щось рішуче змінювати у політиці (як у зовнішній, так і у пов'язаній із нею внутрішній).

Отже, прагнення змін визріло далеко не у всіх, а усвідомлення реалій, що склалися після перемоги Євромайдану, ще тільки розпочинається.

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Розвиток сучасного суспільства нерозривно пов'язаний із функціонуванням самоорганізованих груп інтересів, що інституціоналізуються в процесі своєї діяльності. Такими інститутами стають, зокрема, громадські організації, які реалізують приватні, корпоративні економічні, політичні, культурні та інші інтереси різноманітних соціальних груп, здійснюють значний вплив на становлення громадянського суспільства, демократичної держави.

Важливим для вітчизняної науки є проведення комплексного дослідження утворення, розвитку та функціонування громадських організацій (далі – ГО) як засобу задоволення інтересів громадян, формування ціннісних орієнтацій особистості (обумовлені багатьма чинниками), сприяння підвищення ефективності комунікацій між основними соціальними групами суспільства, налагодження паритетного соціального діалогу між державною владою і громадянами.

На нашу думку, *«громадянське суспільство»* сьогодні - це сфера недержавних суспільних інститутів і відносин. Будучи сферою спонтанного самовияву вільних індивідів і асоціацій та організацій громадян, які добровільно сформулювалися і захищені законом від прямого втручання і довільної регламентації з боку органів державної влади, це поняття включає в себе всю сукупність неполітичних відносин у суспільстві.

Громадські організації є політичним інститутом громадянського суспільства – цілісної суспільної системи, що характеризується наявністю ринкових відносин демократичної держави і, головне, соціальних класів і прошарків, що мають власні, незалежні від держави, джерела існування. В основі громадянського суспільства ми вбачаємо сферу життя індивідів як приватних осіб, систему вільно встановлюваних ними соціальних зв'язків і асоціацій, різноманітність притаманних їм інтересів, можливостей і способів їх вираження та здійснення.

Національними правовими та організаційними засадами реалізації права на свободу об'єднання, їх утворення, реєстрації, діяльності та її припинення є Конституція України, Закони *«Про молодіжні та дитячі громадські організації»*, *«Про громадські об'єднання»*. Ми поділяємо точку зору П.Шляхтуна, що громадська організація позначає добровільні та організаційно оформлені об'єднання громадян, створені для вираження й задоволення їхніх інтересів і потреб на засадах самоврядування [1, с.96].

Сьогодні в Україні сформована досить широка мережа громадських організацій. Історично Сумщина – осередок партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., батьківщина Героїв Радянського Союзу – І.М.Кожедуба, П.Л.Кульбаки, Д.М.Курлука, М.І.Жужоми та ін., край, що пережив трагедію спалення гітлерівцями у 1942 р. майже 1000 мешканців Нової Слободи тощо. Тому сьогодні регіональні органи влади сприяють збереженню історичної пам'яті, реалізації ініціатив політичних партій, органів місцевого самоврядування, ГО, спрямованих на впровадження суспільно-значущих проєктів патріотичного виховання молоді, увічнення героїки подвигу старшого покоління.

Суттєву роль у вихованні майбутніх поколінь відіграє діяльність обласного осередку федерації військових багатоборств, центру військово-патріотичного виховання (м. Суми), міського дитячо-юнацького клубу *«Патріот»* (м. Шостка), обласної ГО *«СОВЕАФ»*, ГО *«Град»* (спілка воїнів-афганців, м. Глухів), Сумського обласного відділення Всеукраїнського об'єднання ветеранів, ГО *«Діти Великої Вітчизняної війни»*; ГО ветеранів війни, праці та збройних сил, пошукового загону *«Обеліск»* (м. Глухів) та ін. Керівники цих організацій є членами громадських рад, забезпечують постійний зв'язок традицій патріотичного виховання багатьох поколінь.

Військово-патріотичне виховання дітей та молоді Сумщини було визначено на обласному рівні у 2011 році одним з пріоритетних напрямків роботи в рамках обласної комплексної програми *«Молодь Сумщини»* на 2011-2015 рр. У її реалізації чільне місце належить комплексу виховних та оздоровчих проєктів військово-патріотичного руху. Наприклад, платформа *«Мужня Сумщина – надія України»*, що має на меті яка проведення системної роботи в заданому напрямку. Активна діяльність реалізується в ряді проєктів, серед яких: тематичні оздоровчі зміни патріотичного спрямування; оздоровлення за програмою *«наметових таборів»*; традиційний історико-патріотичний похід місцями бойової слави *«Шлях Мужності»*; обласний етап Всеукраїнської військово-патріотичної спортивної гри *«Зірниця»*; цикли виїзних практичних занять *«Школа Мужності»* [2, с.272]; міжнародні молодіжні сплави за участю РФ, Білорусі; молодіжні рейди патріотичного спрямування, тренінги, форуми клубів і пошукових загонів; конференції (з 2010 р. – спільно з Курським державним університетом).

Молодіжна ГО *«Глухівський ВПК «Мужність»* (далі – МГО) у своїй діяльності спрямована на проведення комплексу військово-патріотичних та фізкультурно-спортивних заходів, соціальний захист вразливих категорій громадян, розвиток і використання науковотворчого потенціалу молоді в регіоні. З 2010 р. осередки МГО створено у містах Суми, Шостка, Конотоп, а також в районах [3, с.325]. Серед значних досягнень МГО *«Мужність»* є перемога у номінації *«Краща*

громадська організація 2012» регіонального (обласного) конкурсу організованого громадською радою при Сумській ОДА (2013 р.).

У розвинених європейських країнах деякі повноваження органів влади поступово переходять до громадських організацій. Насамперед, це проведення конкурсів соціальних проектів та участі ГО безпосередньо в реалізації бюджетних програм. Як наслідок – часткове вирішення проблеми зайнятості, дозвілля, активності, різнобічний розвиток молоді.

Отже, громадські організації є невід’ємною складовою формування особистості в демократичному суспільстві. Позитивна динаміка зростання участі громадян у ГО, розширення сфер та видів їх діяльності, спроможності до організаційного розвитку є досить важливими показниками розвитку громадянського суспільства в Україні. Активність і підвищення рівнів функціонування громадських організацій в нашій державі гальмуються низкою чинників, серед яких: несприйняття громадських організацій в якості дієвого інструменту становлення і розвитку особи та громадянського суспільств; низька оцінка ефективності їх роботи; недостатня поінформованість про існуючі громадські організації, їх діяльність; недостатність або відсутність джерел фінансування тощо. Тому доцільним є створення державного фонду з підтримки довгострокових програм і проектів громадських організацій (на конкурсних засадах), що підвищить їх ефективність у налагодженні ефективного діалогу з громадськістю та владою, сприятиме активній участі громадян у громадських радах (консультативно-дорадчих органів при органах державної влади та місцевого самоврядування), розширенню та підвищенню якості роботи територіальних громад. Для вирішення окреслених питань необхідним є процес подальшого вдосконалення чинного законодавства України.

1. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів / П.П.Шляхтун. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

2. Лата О.Ю. Діяльність військово-патріотичних клубів як засіб громадянського та військово-патріотичного виховання / О.Ю.Лата // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: педагогічні науки. – Глухів, 2012. – Випуск 20. – С.270-273.

3. Бояринцев О.А. Громадські молодіжні організації як чинник патріотичного виховання молоді / О.А.Бояринцев // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: педагогічні науки. – Глухів, 2012. – Випуск 20. – С.322-327.

ДИСКУРС ГУМАНІЗМУ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ

На даний час існує багато прикладів формування законодавчих ініціатив, спираючись на концепцію гуманізму. Проте осмислення цієї концепції, розкриття її повинна взяти на себе, в першу чергу, філософія. А розглядати гуманістичну модель політичного буття ми маємо через політичну культуру.

В основі гуманізму покладено людяність як вичерпну характеристику буття. Гуманізм визнає різноманіття і єдність людства як рівноцінні даності. Визнаючи різноманіття людства, гуманізм виступає проти спроб зменшити це різноманіття шляхом насильства або примусу. Визнаючи ж єдність людства, гуманізм виступає проти спроб розірвати цю єдність, ізолювати якусь частину людей від решти людства.

Гасло *«Не людина для держави, а держава для людини»*, яке закріпилось у нових правових інститутах можна вважати гуманістичною революцією свідомості. [1, с.111]. Проте слід визначитись, що принцип людяності, покладений в основу гуманізму, треба визначити більш чітко. У сучасних політико-риторичних стратегіях європейський гуманізм піддається реконструкції. М. Фуко, Ю.Габермас, К.-О.Аппель та їх послідовники наголошують, що проєкт Просвітництва був перекручений позитивістською методологією, яка маскує сучасні форми поневолення особистості.

На даний момент права людини закріплені у низці міжнародних документів, зокрема у *«Декларації прав людини»* від 1948 р. Проте дискурс цієї проблеми полягає в розділенні понять людини та громадянина. Обов'язок захисту основних прав та свобод покладено на державу. А її діяльність може розповсюджуватись лише на власних громадян. Соціальна політика – це система управлінських заходів держави, спрямованих на захист та реалізацію громадянських, економічних, соціальних і культурних прав громадян. Таким чином, міжнародні акти зобов'язують державу забезпечити основні права та свободи людини, проте дія держави може розповсюджуватись лише на власних громадян, таким чином поняття людини підміняється поняттям громадянина. Отже, вірніше буде твердження *«Держава для громадянина»*.

Критики габермасівських творів наголошують на необхідності підведення єдиної і обов'язкової раціональної основи гуманізму, всупереч розмаїттю думок. Оскільки, в окремі часи антропоцентризм гуманістичної ідеї дав хибні результати людській

культури. Прикладами цього може бути як титанізм доби Відродження, так юстеніальна концепція виховання дітей, яка зазнала доволі суворой критики. Тому ми спробуємо проаналізувати ймовірні шляхи до пошуку основ трансформування етичної системи суспільства.

М.Гайдегер пропонує повернути людині її людяність через повернення до сутності. Чи означає це, що треба відмовитись від нав'язаної культури, яка створювалась в утисках людства і почати з нуля? Для вирішення цих проблем людство повинно спиратися на розум, саме він дає змогу ототожнювати гуманізм з раціоналізмом, не заперечуючи та не ігноруючи суб'єктивність [2, с.60].

Суспільні рухи минулих століть здійснили корінний перелом у людській свідомості. Соціальний протест відбувався не заради захоплення влади над соціумом, а з вимогою справедливості. Оскільки прагнення суспільства стосувались не руйнування старого соціального порядку останніх століть, а захисту свобод індивіда, політичними лідерами був прийнятий варіант дистанціювання від небажаних норм. Така поведінка веде до м'яких трансформацій соціально-політичного порядку. Проте Д.Юм в своїх працях та побажаннях кращого устрою наголошував, що *«належне»* від *«існуючого»*. Отже, нові реалії та потреби повинні бути втілені в законодавчі ініціативи.

Категорія політичного є найважливішим виміром соціокультурної реальності. Головною метою демократичного суспільства стає виключення антагоністичних тенденцій політичного буття та відчуження протиставлення *«ми-вони»*. Саме для цього універсальною основою може бути принцип людяності гуманізму. Сучасний світ стирає кордони між державами, націями та релігіями. Слід відмітити, що переважна більшість конфліктів проходить на *«лініях розламу»*, проте це не відхиляє єдиної тенденції до глобалізації.

Контронормативістські стратегії інтерпретують етичне відношення як звернення Суб'єкта до нього самого, а не до іншого. Це руйнує підпорядковані відносини між людиною і правлячою групою та дає свободу думки та дій. Кожна людина отримала свободу думок та діяльності. Але плекання ідей гуманізму в своїй думках породжує індивідуальну правду, на яку спирається окрема людина у своїй діяльності. І це знову приводить до пошуку раціональних основ у глобалізаційному суспільстві.

На даний час деякі дослідники пропонують ототожнення гуманізму зі світоглядом, що розкриває ще більший потенціал гуманістичних цінностей. Зокрема П.Куртц зазначає, що гуманізм це *«по-перше, набір гуманістичних цінностей та моральних достоїнств; по-друге, він живить визначену форму агностичного атеїзму; по-*

третє, у якості найважливішого пізнавального принципу він визнає метод вільного наукового дослідження» [3, с.100]. Настільки широке застосування гуманізму говорить про його необхідність сучасному соціуму, та потребує подальшого його вивчення та розробку більш чіткої доктрини та принципів.

Гуманізм можна визначити як ентелехію, як потребу до практичної реалізації поваги особистості в індивідуальній та колективній практиці [2, с.25]. Таким чином, гуманізм уособлює в собі не тільки філософію та мораль громадянського суспільства, а також платформу для розвитку ринкової економіки та демократичного політичного строю.

Нам необхідно визначити сучасну тенденцію переосмислення гуманістичних ідей як деконструкцію гуманізму чи дегуманізацію. В такий ситуації тільки розум має змогу бачити загальне, закономірне, суть, і має стати провідником на цьому шляху.

1. *Гвишвили Г. В.* Философия гуманизма / Г.В.Гвишвили. – М.: Поколение, 2009. – 496 с.

2. *Ионенко И. Р.* Рационализм – это гуманизм / Ирина Романовна Ионенко. // Интеллект. Особистість. Цивілізація: Темат зб. Наук. Праць. Вип. 7. – Донецьк.: ДонНУСТ, 2009. – С.56-64.

3. *Кувакин П.* Твой ад и рай. Человечность и бесчеловечность человека / П.Кувакин. М.: Логос, 1998. – 360 с.

СУЛЯК С.Г.

МОЛДАВСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В НАЧАЛЕ XXI в.: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Территория между Прутом и Днестром, названная позже Бессарабией, была присоединена к Российской империи в результате русско-турецкой войны 1806-1812 гг. согласно Бухарестскому мирному договору (16(28) мая 1812 г.).

В 1897 г. в Бессарабии, по результатам переписи, проживало 1 935 412 чел. Среди них молдаван по языку было 920 919 чел. (47,58%) [1, с. XIII, XXI, 71].

Оценивая значение вхождения края в состав России, бессарабский общественно-политический деятель священник Алексей Матеевич писал: *«Присоединение Бессарабии к России оказалось спасительным актом как для молдавского языка, так и для молдавского богослужения»* [2, с.29].

С 1918 по 1940 гг. Бессарабия была оккупирована Румынией.

В августе 1940 г. Северная Буковина и Бессарабия вошли в состав СССР. Северная Буковина стала Черновицкой областью Украинской ССР. К ней отошла большая часть Хотинского уезда Бессарабии. Также к Украине отошли Аккерманский и Измаильский уезды. 2 августа 1940 г. на VII сессии Верховного Совета СССР был принят Закон об образовании союзной Молдавской Советской Социалистической Республики [3, с.22].

В 1989 г., в конце горбачевской перестройки, началось движение за национальное возрождение молдаван. Именно тогда возникли первые организации: «Клуб А.Матеевича», «Молдавское демократическое движение», «Демократическая лига студентов», «Ассоциация историков» и др. Впоследствии они объединились в Народный фронт Молдовы. Эти организации вначале выступали за придание официального статуса молдавскому языку, за переход на латинскую графику, принятие в качестве государственного флага триколора и т.д. Но очень скоро это движение из молдавского национального превратилось в унионистское, призывающее к объединению с соседней Румынией. В 1990-х гг. Народный фронт Молдовы собирал многотысячные митинги, на которых открыто звучали призывы, разжигавшие межнациональную рознь. Один из популярных лозунгов тех лет применительно к русскоязычному населению Молдавии звучал так: «Чемодан-вокзал-Россия».

31 августа 1989 г. Верховный Совет МССР принял Закон о возврате молдавскому языку латинской графики, а 1 сентября 1989 г. – Закон о функционировании языков на территории Молдавской ССР. Обсуждение и принятие этих законов вызвало неоднозначную реакцию в обществе и спровоцировало волну митингов и забастовок.

В июне 1990 г. был провозглашен суверенитет Республики Молдова.

Игнорирование требования значительной части населения закрепить за русским языком статус второго государственного осложнило межэтническую ситуацию. После многочисленных забастовок и акций протеста в Тирасполе 2 сентября 1990 г. была провозглашена Приднестровская Молдавская Советская Социалистическая Республика (с 5 ноября 1991 г. – Приднестровская Молдавская Республика). В 1992 г. прорумынски настроенные силы спровоцировали вооруженный конфликт с левобережными районами Молдавии.

После неудавшегося 19-21 августа 1991 г. «путча» ГКЧП 27 августа молдавский парламент принял безграмотный с юридической точки зрения закон – Декларацию о независимости Республики Молдова.

В первые годы независимости во всех учебных заведениях Республики Молдова были введены курсы *«румынский язык»* вместо *«молдавского языка»* и *«история румын»* вместо *«истории Молдовы»*.

Руководство страны пыталось форсировать процесс вхождения в состав Румынии. В августе 1991 г. председатель парламента, бывший секретарь ЦК Коммунистической партии Молдавии М.Снегур заявил в интервью *«Фигаро»*: *«Независимость – это, конечно, временный период. На первых порах будут существовать два румынских государства, но это будет длиться недолго. Я повторяю еще раз, что независимость является этапом, а не целью»* [4, с.56].

Однако опрос, проведенный в сентябре 1992 г., показал, что объединение с Румынией считали неизбежным 8%, возможным – 11%, желательным, но после переходного периода – 20%, нежелательным – 52% [3, с.62].

Неудачная попытка быстрого поглощения Молдавии вынудила официальные круги Румынии разработать долгосрочную программу.

Несмотря на то, что по результатам переписи 2004 г. только 2,2% населения Республики Молдова (73 276 чел.) назвали себя румынами, а большинство населения Молдавии – 75,8% (2 564 849 чел.) – считают себя молдаванами [4, с.300], руководство соседней страны отказывает им в праве на самоидентификацию.

Учитывая, что у большинства представителей старшего поколения образ соседней страны вызывает негативные ассоциации, политика румынизации рассчитана в основном на молодое поколение.

За эти годы Румыния при поддержке или бездействии [время правления ПКРМ. – С.С.] молдавских властей ведет весьма эффективную работу в нескольких направлениях: сформирована активная прорумынски настроенная политическая элита и интеллигенция, установлен контроль над системой образования, проводится *«корректировка»* исторической памяти населения, создана система подконтрольных СМИ и сайтов, поддерживается существование Бессарабской митрополии Румынской православной церкви.

Большое значение придается дискредитации российского и советского периодов истории Молдавии.

Официальные власти Молдавии постоянно муссируют вопрос *«о варварских, преступных, кровавых, незаконных и антигуманных действиях сталинского режима»*, что становится походящим на некую затянувшуюся мыльную оперу. В июне 2010 г. тогдашний и.о. президента Михай Гимпу принимает указ о назначении 28 июня 1940 г. днем советской оккупации с объявлением этой даты *«Днем памяти жертв советской оккупации и тоталитарного*

коммунистического режима» (правда, вскоре отмененный Конституционным судом Республики Молдова), за день до этой даты в центре столицы воздвигают камень «В память жертв советской оккупации и тоталитарного коммунистического режима», а в поселке Кодру, входящем в состав муниципия Кишинев, называют улицу именем румынского диктатора Иона Антонеску, которого в 1946 г. расстреляли по приговору румынского суда как военного преступника. В июне 2012 г. в Национальном музее истории и археологии Молдовы открылась выставка «Советская Молдавия: между мифами и ГУЛАГом», а через год в июле на Привокзальной площади г. Кишинева возвели памятник жертвам сталинских репрессий.

Культ личности Сталина, как известно, был осужден 14-25 февраля 1956 г. на XX Съезде КПСС. Еще раньше, с 1955 г., началась амнистия граждан. Было амнистировано около 10 000 чел., депортированных в свое время из МССР. На 1 января 1959 г. в ссылке осталось всего лишь 172 чел., депортированных в 1941 г., и 433 чел. – из депортированных в 1949 г. К 1 августа 1961 г. из спецпоселений было освобождено 14 902 семьи из 15 867, депортированных во время операций июня 1941 г., июля 1949 г. и апреля 1951 г. [5, с.268].

Несмотря на последовательную работу по демолдовенизации титульной нации, количество граждан, официально признавших себя «румынами» невелико, гораздо ниже, чем было задекларировано в переписи населения. Согласно сведениям ГП «Центр государственных информационных ресурсов «Registru»» на 01.01.2012 г. румынами записалось 3 087 чел. (0,09 % населения республики) [6, с.97].

1. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. III. Бессарабская губерния. – СПб.: Тип. «Слово», 1905. – 278 с.

2. Матеевич А. Моменты церковного влияния в происхождении и историческом развитии молдавского языка // Mateevici A. Opere. Vol. 2. – Chisinau: Stiinta, 1993. – 728 p.

3. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г. / под ред. к.ю.н. Л.И.Мандельштама. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1956. – 500 с.

4. Фурман Д. Молдавские молдаване и молдавские румыны (Влияние особенностей национального сознания молдаван на политическое развитие Республики Молдова) // Молдавия: Научные тетради Института Восточной Европы. Выпуск II. Под ред. Д.Е.Фурмана. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2008. – 303 с.

5. Recensamintul populatiei 2004. Culegere statistica. V. 1. Перепись населения. Статистический сборник. 2004. Т I. – Chisinau : Statistica, 2006. – 492 p.

6. История Бессарабии (От истоков до 1998 года). Изд. 2-е, перераб. и дополн. – Кишинев: Культурное общество «Онисифор и Октавиан Гибу», 2001. – 360 с.

7. Суляк С.Г. Этнос и языки Молдавии по результатам переписи 2004 г. и данным ГП «Центр государственных информационных ресурсов «Registru»» // Русин. Международный исторический журнал. – 2013. – №3(33). – ISSN 1857-2685. – 192 с.

СТРАТИГЕМЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ КРИЗИСА

1. Сегодня человечество оказалось перед лицом нового кризиса и нового вызова истории. Речь идет о перерастании кризиса экономического и социального в цивилизационный, который не только обостряет все формы конфликтов внутри отдельного общества, но и вызывает определенные изменения на уровне цивилизаций, от их внутренней консолидации до войны между ними. В конце XX в. С. Хантингтон, анализируя современную цивилизационную ситуацию, отмечал, что с окончанием «холодной войны», с обострением борьбы цивилизаций за владение мировыми ресурсами возникает новый мировой порядок, основанный на цивилизационной политике и сопровождающийся переходом от национальной идентификации к цивилизационной [1]. В этих условиях, по его мнению, наиболее глубокими и тотальными становятся конфликты не по социальному признаку, между бедными и богатыми, а по культурному признаку, между народами, нациями, этническими группами, религиозными общинами и т. д.

2. Анализ показывает, что для преодоления цивилизационного кризиса экономических, политических, социальных, правовых и других изменений не достаточно. По отношению к самой сути проблемы они оказываются узкими, онтическими, частичными, направленными на изменение лишь отдельных, внешних сторон жизни человека и общества, не устраняющими самой сути проблемы, касающейся практически каждого человека как носителя культуры, идентифицирующейся с цивилизацией.

3. Основатель Римского клуба А. Печчи еще в 1977 г. пришел к фундаментальному выводу о том, что разрешение назревающих в мире кризисов возможно лишь путем самосовершенствования человека, развития его высших качеств, связанных с духовностью, высокой нравственностью, сознанием [2]. Он доказывал, что назрела необходимость в настоящей «человеческой революции», в глубокой трансформации внутреннего мира личности. Это открывает возможность перехода человека и общества на новый, более высокий уровень развития, устраняющий глобальные противоречия потребительской цивилизации. Одновременно это означает и формирование единой общечеловеческой основы, укорененной в каждой человеческой личности, обеспечивающей развитие всех цивилизаций как развитие самого человека.

Сосредоточение сил и внимания на развитии человеческой личности для XXI в. становится стратегией выживания и преодоления всех кризисов.

4. С точки зрения постнеклассической рациональности возможность реализации этой стратегии обусловлена тем, что каждый человек является единым со всеми своими условиями, в которые он включен. Причем не только местными (природными, социальными и т. д.), но и глобальными, универсальными, на уровне всего человеческого рода. То есть человек обладает сразу двумя мирами, внешним и внутренним, которые в своем нерасторжимом единстве и представляют его единую, но дуально выраженную сущность. Оставаясь во внешнем мире свободным, индивидуальным, не зависимым от других людей, способным действовать силовым образом, во внутреннем мире он всегда един со всем человечеством, кондиционально на него влияя и испытывая с его стороны такую же обратную, не силовую связь, определяющую внешние события. Поэтому любой конфликт человека с другими людьми для него всегда обречен быть конфликтом с самим собой, поскольку весь мир в своем субстанциальном единстве находится в нем самом как его собственное продолжение.

5. Стратегия развития и гармонизации человека и его условий, внешнего и внутреннего, индивидуального и социального возможна лишь с развитием универсально человеческого в человеке, того, что не исчерпывается отдельными чертами меняющейся социальности, но что проявляется во всех формах культуры, общих и одновременно различных для всех народов и цивилизаций, религии, искусстве, языке и т. д. Прежде всего это предполагает открытие близких всем членам мирового сообщества *«семантических универсалий»* (Умберто Эко), образующих общий смысл, ценности и цели, которые присутствуют во всех цивилизациях, во всех культурах, в том числе Запада и Востока, а потому способных формировать основу для их сближения, для проведения интеграционных процессов в обществе в целом. Практически это решение состоит в конвертации общего сокровенного в новые способы, формы и институты глобальной и локальной общественной жизни.

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

2. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ РОЗЛОМ ЯК ІМАНЕНТНИЙ ВИКЛИК УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВНОСТІ У ЄВРОАТЛАНТИЧНОМУ ВИМІРІ

Сьогодні, за умов, коли Україна, вкотре в своїй історії, стоїть на роздоріжжі, і знову змушена вибирати поміж Сходом і Заходом, принципової ваги набуває питання про те, де, все ж таки, вона повинна знаходитися, в якій системі цивілізаційних і геополітичних координат її природне місцезоналення? Особливо, якщо при цьому враховувати думку провідних фахівців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса про те, що *«Головна проблема сучасної України – внутрішній територіальний розкол. Україна – територіально нестабільна держава, і питання про її можливий розпад реально стоїть на порядку денному»* [1, с.107].

Оскільки дане питання простою не відрізняється, то й відповідь на нього не може бути для всіх однозначно прийнятною. В повній мірі вона може бути лише приводом для дискурсу.

Тож яке місце має посісти Україна у світовому співтоваристві? В пошуках відповіді на це питання, вочевидь, є сенс спершу познайомитися з виключно важливими думками з цього приводу гарвардського професора С.Хантингтона, які він виклав у своїй праці *«Зіткнення цивілізацій»*.

«Я полагаю, – пише він, – що в нарождаючомуся мирі основним джерелом конфліктів буде вже не ідеологія і не економіка. Найважливіші межі, що розділяють людство, і переважаючі джерела конфліктів будуть визначатися культурою». При чому *«...наиболее значимые конфликты глобальной политики будут разворачиваться между нациями и группами, принадлежащим к разным цивилизациям. Столкновение цивилизаций станет доминирующим фактором мировой политики. Линии разлома между цивилизациями – это и есть линии будущих фронтов»* [8, с.1].

Також С.Хантингтон висловлює переконання, що *«сейчас гораздо уместнее группировать страны основываясь не на политических или экономических системах, не по уровню экономического развития, а исходя из культурных и цивилизационных критериев»* [8, с.1].

Але, що являє собою цивілізація? Як на думку С.Хантингтона, її доцільно визначати як *«...культурную общность наивысшего ранга, как самый широкий уровень культурной идентичности людей»*, яка *«...определяется наличием общих черт объективного порядка, таких как язык, история, религия, обычаи, институты, – а также субъективной самоидентификацией людей»*. І надзвичайно важливо з точки зору геополітики, що *«культурная самоидентификация людей может меняться, и в результате меняются состав и границы той или иной цивилизации»* [8, с.1].

Таким чином цивілізації, це ті людські спільноти, які «...несхожи по своїй історії, мові, культурі, традиціям і, що найважливіше – релігії. Люди різних цивілізацій по-різному дивляться на стосунки між Богом і людиною, індивідом і групою, громадянином і державою, родителем і дітьми, чоловіком і жінкою... Ці стосунки складалися століттями. Вони не зникнуть в очевидному майбутньому. Вони більш фундаментальні, ніж різниця між політичними ідеологіями і політичними режимами» [8, с.1].

Тож релігія є тією найстійкішою і найважливішою субстанцією, яка лежить в основі цивілізації і визначає самоідентифікацію людей. І тому саме вона розділяє їх більш різко, ніж етнічна належність. Як пише С.Хантингтон: «Чоловік може бути наполовину французом і наполовину арабом і навіть громадянином обох цих країн. Куди складніше бути наполовину католиком і наполовину мусульманином» [8, с.2].

Тому й не дивно, що ідентичність в подальшому на рівні цивілізацій буде виступати надзвичайно важливим фактором в процесі формування нового світового порядку, який стане народженням взаємовідносин між цивілізаціями.

І приклад тому – події, які сталися у світі після самоликвідації Радянського Союзу: «Холодна війна завершилася зникненням «залізної завіси». Але як тільки була ліквідована ідеологічна розбіжність Європи, знову з'явилася її культурна розбіжність між західним християнством, з однієї сторони, і православ'ям – з другою! Можливо, – припускає С.Хантингтон – що найбільш важливою розділювальною лінією в Європі є... східна межа західного християнства, що з'явилася в 1500 році» [8, с.2].

Історично так склалося, що цей східний кордон зачепив сучасну Україну, розділивши її територію на два цивілізаційні табори – на західноєвропейське християнство і православне.

Як вбачає С.Хантингтон, причиною тому стало те, що «в своє час Давня Русь віддала перевагу візантійській церкві римській, оскільки вона була ближче до початкових уявлень славян про мир і людину, ніж католицизм, з його церковною ієрархією і регламентаціями, з його богослужінням на незрозумілому латинському мові. Уже з тих пор на Русі встановилася неприязнь до «латинців», яка тривала протягом всієї нашої історії. Звернемо увагу, що ця неприязнь була взаємною. Її основою були не економічні чи класові суперечності, а різниця між цивілізаціями. Це різниця між духовними світами, зокрема» [5].

Такої ж концепції дотримується і такий всесвітньо відомий російський вчений як Л.Н.Гумільов. Він звертає увагу на те, що «в той час, коли відбувалося хрещення Русі, з'являлися ознаки розколу в єдиному християнському світі. І ось в основі ідеологічних суперечностей також лежали природні, об'єктивні процеси етногенезу. Знаходячись в стадії емоційного підйому

западноевропейская суперэтническая целостность ощущала свое отличие от других суперэтносов очень остро и облекала его в ризы церковного превосходства, именуя «христианским миром» только себя. Борьба между православием и католичеством начала переходить из сферы теологических разногласий в область политики.

Германский император Оттон II на имперском сейме 983 г. в Вероне добился решения о войне против «греков и сарацин». Такое уравнение православных христиан с мусульманами уже не позволяло говорить о единстве церкви Христа, делало вполне реальной угрозой католического натиска на Восток, в том числе и на Русь. На Руси это понимали слишком хорошо...» [6, с.88-89].

Що ж стосується інших причин вибору Руссю православної віри, то і тут думки С.Хантингтона і Л.Гумільова співпадають. «Важным оказалось то, что православие не проповедовало идеи предопределения. И потому ответственность за грехи, творимые по собственной воле, ложилась на грешника. Это было понятно и приемлемо для язычников. Принятие христианских норм морали не было психологическим насилием для новообращенных, которые привыкли к элементарному противопоставлению Добра и Зла» [6, с.92].

Добре відомо, що кожна держава в процесі свого становлення, а попері розвитку завжди спирається на особистий притаманний цивілізаційний фундамент, що в підсумку і робить її особливою та неповторною в оточуючому світі. Що стосується України, то вона, будучи однією зі спадкоємиць Київської Русі, свою духовну основу завжди пов'язувала з фактом прийняття князем Володимиром християнської віри східного греко-візантійського обряду – віри православної. Саме вона в подальшому, у всі наступні віки, буде формувати менталітет руського народу, який, в кінцевому рахунку, і буде визначати його ідентичність. І що було характерно для древньоруського етносу, так це те, що вже «...в начальные века своей христианской и государственной цивилизации на Руси формируется понимание «русского народа» не столько как этнически однородной общности, а складывается представление о «церковной национальности», о «христианской земле», о православном единении, скрепленном и одухотворенном идеалом веры и обетованием христианского благочестия как высшего устремления мирского существования» [4, с.22]. Тож практично з самого початку «...своего государственно-национального самоявления Русь созидалась не на этнических принципах, а на основе духовной общности. И до самого конца своего исторического существования быть «русским» в монархической России значило быть православным» [4, с.21].

Таким чином, саме візантійсько-православна віра стала тим домінуючим фактором, який спричинився до процесу формування руської народно-національної ідеї, яка нині охоплює своєю духовністю весь руський православний (світ) простір. Завдяки цьому ми сьогодні маємо специфічно-унікальну східнослов'янську православну цивілізацію, яка є духовно-історичною і культурно-політичною основою

єдиного етнічно спорідненого руського народу, але штучно розділеного, в силу певних історичних і соціально-політичних обставин на українців (малоросів), росіян (великоросів) і білорусів.

Але це зовсім не значить, що вони згубили чи-то відмовилися від свого духовно-православного коріння, від своїх традицій та звичаїв. Для всіх їх, як би кому того не хотілося, Київ був і є матір'ю міст руських.

Надійним охоронцем руської духовно-історичної традиції, як і раніше, сьогодні залишається руська православна Церква. *«Киевская крещальная купель навеки связала общей исторической судьбой единокровные народы России, Украины и Белоруссии. Это поворотное событие на столетия определило национальную идентичность восточных славян, задав вектор их духовно-нравственного и культурного развития»* – говориться в патріаршому посланні духовенству та мирянам Руської православної церкви. Звернув увагу Патріарх і на те, що *«в духовно-историческом и религиозно-культурном понимании... все мы, приемники днепровской Иордани, являемся, невзирая на разделяющие нас земные границы, гражданами единого духовного Отечества – Святой Руси»* [7].

Особлива роль у цьому духовному співжитті руського народу відводиться Україні. Справа в тім, що в 1596 р. духовний простір руського народу зазнав суттєвих змін. Під патронатом Польщі у Бресті була прийнята Унія, яка у брутально-фізичний спосіб змінила його цивілізаційну ідентичність. Від цього часу, його духовними цінностями стають переважно цінності католицької та греко-католицьких (уніатських) церков. Тож, відтепер східний кордон західноєвропейської цивілізації проходить по Україні відокремлюючи уніатський Захід від православного Сходу. Так Україна опинилася в духовному і геополітичному розломі. З цього часу питання єдності народу набуло особливої гостроти. В різні періоди її історії воно то загострювалось, то затихало.

Волею долі духовне тіло України було розчакнуте і вона опинилася у двох цивілізаціях. Стан геополітичної невизначеності набув ознак *«іманентної сталості»*. Із могутнього суб'єкта світової політики за часів Ярослава Мудрого Київ перетворився на її об'єкт. Їм грали і ділили поміж собою Захід і Схід. Сам же Київ випрацював для себе політику стратегічного *«прихильняння»* до більш сильного суб'єкта цивілізації, часто зраджуючи при цьому більш духовно близького, але, на той час, менш потужного.

Як на думку провідного американського політика і політолога З.Бжезинського, Україна, з точки зору геополітики, знаходиться в дестабілізаційній зоні. Вона відноситься, до території, яка не має єдиної геополітичної ідентичності і тому, з певних як суб'єктивних, так і об'єктивних причин, вагається між основними геополітичними ідентичностями – Моря чи Суходолу (Заходу чи Сходу): *«Специфика политической стратегии країн, які належать до цієї території, зазвичай полягає в тому, щоб вміло балансувати і використовувати у власних цілях протиріччя та антагоністичні позиції двох інших геополітичних полюсів»* [2].

А саме: західноєвропейського, тобто католицько-уніатського, та православного греко-візантійського. Але чи спроможна Україна це зробити за умови, коли одна частина її громадян прагне, щоб вона здійснила європейський вибір, а інша євразійський.

Іншими словами, а чи здатна наша політична еліта реалізувати на практиці ті нормативні принципи *«Декларації про державний суверенітет України»*, заради яких наш народ і підтримав ідею виходу України із лона Радянського Союзу? Згадаємо, що основним мотивом такого рішення для народу стала потреба в покращенні рівня і якості життя. А чого була варга заява Л.Кравчука про те, що українська незалежність не буде мати сенсу, якщо український народ не буде жити краще, ніж народ російський? Громадяни повірили в це і практично одностайно підтримали ідею на право України бути вільною і багатою країною.

Тож сьогодні це питання все ще залишається відкритим, а майбутнє країни – геополітично невизнаним. Щоправда події грудня 2013 – березня 2014 рр. внесли суттєві зміни в бачення Україною свого європейського майбутнього. Після певних коливань правляча політична еліта України голосом новопризначеного прем'єр-міністра А. Яценюка проголосила: *«Україна – це Європа... Наше європейське майбутнє знову в наших руках»* [9, с.2].

Тож можна стверджувати, що відтепер Україна дійсно буде займати те місце і грати ту роль, яку їй відвів один із провідних євроатлантичних архітекторів і модераторів нового світового порядку Збігнев Бжезінський.

Відповідно до його поглядів – головне завдання східноєвропейської геополітики, повинно полягати в тому, щоб змусити Росію стати такою, якою її хотів би бачити євроатлантичний Захід. Тож потрібно буде зробити все, щоб не дати Росії можливості піднятися з колін і знову набути статусу наддержави і тим самим створити реальну конкуренцію євроатлантичному співтовариству. Вона, з точки зору інтересів Заходу, має стати податливою і поступливою. Їй потрібно буде *«зректися імперського минулого»* і погодитися на ту роль, яку їй відводить Захід в архітектурі нового світового порядку.

Росія не повинна стати рівнею для сильних світу цього. *«Для Америки Росія занадто слабка, щоб бути партнером, але все це занадто сильна, щоб бути просто об'єктом впливу. Більш ймовірно, що вона стане проблемою, якщо Америка не створить оточення, яке допомагатиме переконати росіян, що найкращим вибором для їхньої країни є дедалі органічніший зв'язок із трансатлантичною Європою»* [3, с.118].

Відповідно до вирішення цього завдання, Захід повинен бути свідомим того, що *«Політична й економічна стабілізація нових постсоветських держав – основний чинник, що зробить неunikненим історичне самовизначення Росії. Тому підтримка нових постсоветських держав – задля геополітичного плюралізму у просторі колишньої советської імперії – має бути невід'ємною частиною політики, мета якої змусити Росію недовозначно здійснити її європейський вибір»* [3, с.120-121].

Особливу роль в системі цього примусового духовно-політичного тиску на Росію має зіграти Україна. Але спершу буде потрібно зробити все можливе, щоб остаточно вилучити її із духовної сфери східнослов'янської православної цивілізації, допомогти їй самій зректися своєї православної ідентичності, а значить, і остаточно вийти з під впливу Москви. Згодом, заради виконання цієї почесної для інтересів західноєвропейської цивілізації місії, Україні самій буде дозволено стати невід'ємною складовою частиною євроатлантичного співтовариства.

В цілому, все це змусить, врешті-решт, Росію зректися своєї минулої величі, свого історичного минулого та теж змінити свою східно-слов'янську православну ідентичність. І тоді, за все це, вона отримає визнання та повагу західноєвропейської християнської цивілізації, оскільки дійсно стане, в її розумінні, демократичною країною [3, с.51].

Але, щоб досягти цієї мети, потрібно буде ще й змусити Росію, щоб вона *«недвозначно прийняла самостійне існування України... та її особливу ідентичність»* [3, с.119], в основі якої, як ми вже зазначили, знаходяться духовні цінності католицької та уніатської церков. Споміжну роль, в цьому духовному наступі на московське православ'я, має духовною основою східно-слов'янської цивілізації, має зіграти церква Київського патріархату. Разом вони повинні зсунути конфесійний кордон західного християнства якомога далі на схід, і таким чином, розширити духовний простір євроатлантичної цивілізації. Тож за таких умов, відновлення російської могутності для чильників Кремля залишиться нездійсненою мрією. Більш того, сам факт існування незалежної України буде змушувати Росію, під тиском своїх демографічних проблем та загроз зі Сходу, не тільки політично схилитися до європейського вибору, а й економічно стати більш лояльною в питанні допуску західних економік до своїх природних ресурсів. *«Ключовий пункт, про який треба пам'ятати, – це те, що Росія не може існувати в Європі без України... тоді як Україна може бути в Європі без Росії...»* [3, с.122]. Тож за даних умов, як на думку З.Бжезінського, *«Україна, новий і важливий простір на євразійській шахівниці, є геополітичною віссю. Тому що саме її існування як незалежної країни допомагає трансформувати Росію. Без України Росія перестане бути євразійською імперією. Росія без України все ще могла б претендувати на імперський статус, але тоді вона б стала переважно азіатською імперською державою. ...Проте, якщо Москва здобуде контроль над Україною з її 52 мільйонним населенням і величезними ресурсами, а також з виходом до Чорного моря. Росія автоматично знову здобуде необхідні засоби для того, щоб стати могутньою імперською державою»* [3, с.46]. Зрозуміло, що ні за яких обставин євроатлантична спільнота допустити цього не повинна. Вона має робити все можливе, щоб твердо і послідовно у відносинах з Росією руйнувати ті *«...геополітичні підвалини, які могли б, принаймні у теорії, дозволити Росії сподіватися здобуття у світовій політиці статусу сили номер два, якій належав Советському Союзові»* [3, с.9]. І великі сподівання в цьому вона покладає на Україну.

Саме в цьому і має полягати геополітична місія України як максимально активного суб'єкта східноєвропейської політики. Віднині захист і реалізація інтересів євроатлантичного співтовариства та послаблення міцності Росії, як основного носія східноєвропейської православної цивілізації, мають стати її основним геополітичним завданням. Але в якій мірі все це буде відповідати дійсним потребам народу, викладеним в «Декларації про державний суверенітет України»? Якщо відповідає, то це добре, а якщо ні, то який тоді з такої «незалежності» сенс?

Відповідь на це питання повинна дати владна еліта України. Тож останнє слово безумовно за нею, звичайно, якщо вона дослухається до думки всього українського народу, а не тільки до якоїсь окремої його частини.

І це буде цілком слушно тому, як окрім уніатської України, є ще і Україна східно-православна. І її геополітичні погляди спрямовані зовсім в іншій бік світу, в бік Росії. Чисельні заяви провідних чільників нинішньої української влади про те, що ми йдемо в Європу, і що це наш єдино вірний шлях, історія України вже знала. Варто згадати правління спадкоємця Богдана Хмельницького гетьмана Виговського. Як відомо, він досить успішно проводив антимосковську політику і зумів відірвати Україну від Росії та повернути її до Європи, підпорядкувавши Польщі. Але ж невдовзі це привело до Чорної Ради, а потім і до калейдоскопу подій, відомих як «Руїна». То ж нині зовсім не хотілося б, щоб подібні часи торкнулися України знову. І в даному випадку неможливо не погодитися з висновком експертів політологів України про те, що наша «Країна зависла у просторі і часі» [1, с. 113]. А це значить, що вона зависла над прірвою, і сьогодні їй вкрай потрібні лідери, які б не дали змогу впасти і розсипатися шматками на «Великій шахівниці» Бжезінського по цивілізаційному признаку.

1. Адаптація України до переходу світ-системи від одно- до багатополуносності. Аналітична доповідь. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України. – Київ, 2012. – 116 с.

2. Бжезінський З. Україна і східноєвропейська зона нестабільності [Електронний ресурс] / З. Бжезінський – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2013/03/13/6985430/view_print/

3. Бжезінський З. Велика шахівниця / З. Бжезінський. – Львів – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2000. – 236 с.

4. Боханов А. Русская идея от Владимира Святого до наших дней / А. Боханов. – М.: Вече, 2005. – 393 с.

5. Ветров С. Над пропастью в украинской р(Л)жи [Електронний ресурс] / С. Ветров. – Режим доступу: <http://vybor.ua/article/Мировоззрение/nad-propastyu-v-ukrainskoy-r-l-...>

6. Гумилев Л.Н. От Руси до России / Л.Н. Гумилев. – М.: АСТ. Хранитель, 2006. – 559с.

7. Послание Патриарха Московского и всея Руси Кирилла архипастырям, пастырям, монашествующим и всем верным чадам Русской Православной Церкви по случаю государственного празднования Дня Крещения Руси. 24 июля 2011 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1577053.html>

8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – №1. – С.33-48. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://filosofhistor.ru/books/item/100/s00/z0000648/index.shtml>

9. Яценюк А. «Украина это Европа» / А. Яценюк // Пенсионный курьер. – 2014. – №21. – 27 березня. – С.2.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АНАШКІНА Вероніка Валеріївна – студентка IV курсу природничо-географічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б.Хмельницького (*науковий керівник: Крилова Алла Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та правознавства МДПУ ім. Б.Хмельницького*).

БАРАНОВ Михайло Іванович – доктор технічних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного та проектно-конструкторського інституту «Молнія» Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

БАРВІНСЬКИЙ Анатолій Олександрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, політології та інноваційних соціальних технологій Сумського державного університету.

БОРЕЙКО Анатолій Миколайович – магістрант Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова (*науковий керівник: Коляда Ігор Анатолійович – доктор історичних наук, професор кафедри методики викладання історії та суспільно політичних дисциплін НПУ ім. М.П.Драгоманова*).

ВАСИЛЬЄВ Костянтин Костянтинович – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри соціальної медицини та медичного менеджменту Одеського національного медичного університету.

ВЕРГУН Сергій Іванович – магістр історії, вчитель історії і правознавства Технічного ліцею Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

ВЕСЕЛОВА Надія Вікторівна – аспірант Науково-дослідного та проектно-конструкторського інституту «Молнія» Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

ВЛАСЕНКО Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету.

ВЛАСЕНКО Валерія Валеріївна – магістр права (LLM), Університет Амстердама.

ДЕГТЯРЬОВ Сергій Іванович – кандидат історичних наук, докторант Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, доцент кафедри історії Сумського державного університету.

ЗВАГЕЛЬСЬКИЙ Віктор Борисович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки іноземних громадян Сумського державного університету.

ЗУБРИЦЬКИЙ Михайло Євстахович – науковий співробітник Інституту франкознавства Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка.

КАМБЕРОВА Райна – кандидат філологічних наук (PhD), головний асистент кафедри слов'янського мовознавства факультету слов'янської філології Софійського університету імені св. Климента Охридського, член Спілки болгарських перекладачів.

КЛИМЕНКО Валентина Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету.

КЛОЧКО Альона Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету.

КОЗУБ Володимир Павлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри державного управління Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України.

КОРОЛЬ Віталій Миколайович – фахівець I категорії кафедри історії Сумського державного університету, здобувач Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди.

КОРОЛЬ Сергій Миколайович – молодший науковий співробітник Науково-навчального центру прикладних соціально-комунікаційних технологій «PIAR-Консалтинг» Сумського державного університету.

КРИНКО Євген Федорович – доктор історичних наук, заступник директора з наукової роботи Інституту соціально-економічних і гуманітарних досліджень Південного наукового центру РАН.

КУДІНОВ Дмитро Валерійович – кандидат історичних наук, докторант Київського національного університету ім. Т.Шевченка.

ЛИСЕНКО Майя Станіславівна – кандидат історичних наук, доцент Харківського національного університету міського господарства ім. О.М.Бекетова.

ЛЮБКО Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету.

ЛОГВИНЕНКО Микола Іванович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету.

ЛОГВИНЕНКО Ольга Миколаївна – аспірант Інституту всесвітньої історії Національної академії наук України.

МАТВІЄНКО Тетяна Олександрівна – аспірант кафедри філософії та політології Полтавського університету економіки та торгівлі.

МЩЕНКО Тетяна Михайлівна – здобувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету.

МУЗИКАНТ Катерина Анатоліївна – аспірант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету.

МУЛЯР Дар'я Олександрівна – слухач Інституту державної служби та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентові України (*науковий керівник: Газізов Михайло Михайлович – кандидат політичних наук, доцент кафедри парламентаризму та політичного менеджменту НАДУ при Президентові України*).

НАЗАРОВ Микола Сергійович – аспірант кафедри політології Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, провідний фахівець проблемної лабораторії «ЦСТАРД» Сумського державного університету.

НЕСТЕРЕНКО Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри історії Сумського державного університету.

ОЖИГАНОВ Дмитро Ігорович – студент Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна (*науковий керівник: Духопельников Володимир Михайлович – кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Росії ХНУ ім. В.Н.Каразіна*).

ОЛІЙНИК Катерина Миколаївна – аспірант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету.

ПАВЛЕНКО Володимир Петрович – старший викладач кафедри філософії, політології та інноваційних соціальних технологій Сумського державного університету.

ПОТАПОВ Олексій Миколайович – старший викладач кафедри правознавства Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка.

ПРОКОПЕНКО Тамара Антонівна – здобувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету.

РАМАЧ Янко – доктор історичних наук, професор філософського факультету Університету в м. Новий Сад (Республіка Сербія).

РЕШЕТНИК Анастасія Романівна – аспірант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету.

САЙКО Людмила Юрійвна – старший викладач кафедра права Сумського державного університету.

СВІТАЙЛО Ніна Дмитрівна – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, політології та інноваційних соціальних технологій Сумського державного університету.

СЛІНЧЕНКО Лариса Володимирівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальної роботи, соціально-економічних наук та філософії, проректор з науково-педагогічної роботи Глухівський національний педагогічний університет імені О.Довженка.

СМИРНОВА Ольга Максимівна – аспірант Донецького національного університету.

СТЕЛЬНИКОВИЧ Сергій Володимирович – кандидат історичних наук, докторант кафедри історії та етнополітики Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

СОЛОНАР Анастасія Вікторівна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету.

СУЛЯК Сергій Георгійович – кандидат історичних наук, доцент Придністровського державного університету ім. Т.Шевченка.

ТАТАРІНОВ Ігор Євгенович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри правознавства Луганського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом.

ТЕЛІЖЕНКО Людмила Вікторівна – доктор філософських наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету.

УСІКОВА Ольга Вікторівна – аспірант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету.

ХЛИНІНА Тетяна Павлівна – доктор історичних наук, головний науковий співробітник Інституту соціально-економічних і гуманітарних досліджень Південного наукового центру РАН.

ШАПРО Вікторія Сергіївна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету.

ШТИКА Олександр Павлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, політології та інноваційних соціальних технологій Сумського державного університету.

ЯКІМОВА Антоніна Миколаївна – заступник голови фундації «Мати Україна» (м. Софія), виконавчий директор Спілки українських організацій Болгарії.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

<i>Баранов М.І., Веселова Н.В.</i> (Харків) Впровадження на підприємствах СРСР магнітно-імпульсних установок, розроблених у НТУ «ХПІ»	3
<i>Васильєв К.К.</i> (Одеса) Из истории украинского национализма: Иван Луценко (1863-1919)	5
<i>Вергун С.І.</i> (Київ) Транспортна жандармерія в умовах боротьби з революційним рухом	9
<i>Дегтярьов С.І.</i> (Київ) Роль орденів у державній службі Російської імперії та практика їх застосування на українських землях у кінці XVIII – першій половині XIX ст.	13
<i>Король В.М.</i> (Суми) Дональд Фільцер про систему трудових резервів СРСР доби відбудови: погляд британського радянолога	17
<i>Кринко Е.Ф.</i> (Ростов-на-Дону, Россия) Формирование национально-государственной элиты на Северном Кавказе: руководящий состав Горской АССР	22
<i>Кудінов Д.В.</i> (Київ) Висвітлення у мемуарній літературі монархізму селян Наддніпрянщини на початку XX ст.	27
<i>Лисенко М.С.</i> (Харків) Діяльність американських фірм в галузі сільського господарства у Харківській губернії (кін. XIX – поч. XX ст.)	30
<i>Лобко Н.В.</i> (Суми) До питання про визначення поняття генеалогії	33
<i>Нестеренко В.А.</i> (Суми) Основні фактори деурбанізації в північно-східних областях України (1941-1943 рр.)	37
<i>Потанов О.М.</i> (Полтава) Київський муніципальний ломбард: біля витоків історії	40
<i>Рамач Я.</i> (Новий Сад, Сербія) Тижневик «Руски новини» в Югославії про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні	42
<i>Стельникович С.В.</i> (Київ) Подорожі до Райху: німецькі екскурсійно-пропагандистські кампанії серед населення генерального округу Житомир	50
<i>Татарінов І.Є.</i> (Луганськ) До питання про переселення польського та німецького населення із західного прикордоння Української РСР у 1930-х рр.	53
<i>Хлынина Т.П.</i> (Ростов-на-Дону, Россия) История в эпоху перемен: между академической наукой и социальной практикой	57
<i>Якимова А.Н.</i> (София, Болгария) М.П. Драгоманов и болгарские политики: мысли ученого о государственности (по материалам болгарских архивов)	61

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КУЛЬТУРИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

<i>Борейко А.М.</i> (Київ) Фольклор у творчості Михайла Стельмаха	65
<i>Власенко В.М.</i> (Суми) Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Бухаресті	69
<i>Звагельський В.Б.</i> (Сумы) Еще раз об историзме «Слова о полку Игореве»	75
<i>Зубрицький М.Є.</i> (Дрогобич) Іван Франко та підвалини нашої державності: минуле і прийдешнє	80
<i>Камберова Р.</i> (Софія, Болгарія) Тарас Шевченко в перекладах болгарською мовою	83
<i>Клименко В.А.</i> (Суми) Центр духовного просвітництва Північно-Східної України	89
<i>Ожиганов Д.И.</i> (Харьков) Влияние истории и культуры Украины на творчество К.Ф.Рыльева	95

ПРАВО ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

<i>Анашкіна В.В.</i> (Мелітополь) Становлення і розвиток органів юстиції в Мелітопольському повіті в 1917-1921 рр.	99
<i>Vlasenko V.V.</i> (Amsterdam, Netherlands) Cyber self-defence: «We are not in a cyber war yet, we are in cyber cold war»	102
<i>Клочко А.М.</i> (Суми) Окремі питання приведення у відповідність положень кримінального процесуального та кримінального законодавств України	117
<i>Козуб В.П.</i> (Харків) Рецептний підхід у системі публічного адміністрування	120
<i>Логвиненко М.І.</i> (Суми) До питання обумовленності диференціації регулювання праці	122
<i>Матвієнко Т.О.</i> (Полтава) Місцеві органи влади в Україні навесні 1917 р.: в пошуках альтернативи	128
<i>Мищенко Т.М.</i> (Суми) Історичні аспекти виникнення та протидії корупції	130
<i>Музикант К.А.</i> (Суми) Юридичні обов'язки неповнолітніх в Україні як компонент їх адміністративно-правового статусу	135
<i>Олійник К.М.</i> (Суми) Трудовий договір в умовах демократизації трудових відносин	137
<i>Прокопенко Т.А.</i> (Суми) Теоретичний підхід до сучасного визначення статусу працівника міліції	141
<i>Решетнік А.Р.</i> (Суми) Виникнення та історичне формування інституту державної служби на території України	144

<i>Сайко Л.Ю.</i> (Суми) Проблеми виконання судових рішень щодо іноземців та осіб без громадянства	148
<i>Солонар А.В.</i> (Суми) Адміністратор центру надання адміністративних послуг як посадова особа органу державної влади	151
<i>Усікова О.В.</i> (Суми) Сутність механізму адміністративно-правового регулювання у сфері праці	154
<i>Шапіро В.С.</i> (Суми) Удосконалення адміністративного законодавства України, що регламентує реалізацію права громадян на інформацію	156

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ СУЧАСНОСТІ

<i>Барвінський А.О.</i> (Суми) Тенденції формування політичної еліти в Україні	159
<i>Король С.М.</i> (Суми) Регіональний рівень міжнародної співпраці України (на прикладі Сумської області)	162
<i>Логвиненко О.М.</i> (Київ) Чорноморський регіон: геополітичні особливості розташування, виклики та загрози	164
<i>Муляр Д.О.</i> (Київ) Вища школа як чинник формування політичної еліти та становлення українського парламентаризму	167
<i>Назаров М.С.</i> (Харків) Альтернативні підходи у дослідженні пострадянських трансформацій	171
<i>Павленко В.П., Світайло Н.Д.</i> (Суми) Зміни у ставленні населення Сумщини до владних інституцій на фоні протестних акцій	173
<i>Слінченко Л.В.</i> (Глухів) Роль громадських організацій у формуванні особистості: регіональний вимір	176
<i>Смирнова О.М.</i> (Донецьк) Дискурс гуманізму у сучасному політичному вимірі	179
<i>Суляк С.Г.</i> (Кишинев, Молдова) Молдавская идентичность в начале XXI в.: реалии и перспективы	181
<i>Телиженко Л.В.</i> (Суми) Стратигемы преодоления кризиса	185
<i>Штика О.П.</i> (Суми) Геополітичний розлом як іманентний виклик українській державності у євроатлантичному вимірі	187

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 194

Наукове видання

ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА: ПРОБЛЕМИ МИНУЛОГО І СЬОГОДЕННЯ

Збірник матеріалів
Міжнародної науково-практичної конференції
У двох частинах
Частина 2
У двох томах
Том 1

(Суми – Курськ, 18 квітня 2014 року)

Редактори: В. М. Власенко, В. А. Нестеренко

Оригінал-макет підготував В. М. Король
(кафедра історії Сумського державного університету)

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат,
економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.
Точка зору редколегії не завжди співпадає з точкою зору автора.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 11,63. Обл.-вид. арк. 13,44. Тираж 120 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.